

CEA(R)

Comissió Catalana
d'Ajuda al Refugiat

Informe acadèmic sobre el dret d'asil, el gènere i les vulneracions de drets ambientals en els països del Sud global

Projecte “Sense refugi: els desplaçaments forçats per motius ambientals”

Justícia Global de l'Ajuntament de Barcelona i la Diputació de Barcelona

Susana Borràs Pentinat, Beatriz Felipe Pérez i Víctor Merino Sancho

Setembre, 2021

cedàt | CÀTEDRA D'ESTUDIS
DE DRET AMBIENTAL
DE TARRAGONA

Informe elaborat per:

Susana Borràs Pentinat

Professora Agregada de Dret Internacional Públic i Relacions Internacionals i Investigadora del Centre d'Estudis de Dret Ambiental de Tarragona (CEDAT), Universitat Rovira i Virgili (Tarragona-Espanya). Coordinadora del Màster en Dret Ambiental de la Universitat Rovira i Virgili. ORCID: 0000-0002-8264-1252. Email: susana.borras@urv.cat.

Beatriz Felipe Pérez

Co-fundadora e investigadora de la Cooperativa d'Investigació CICrA Justicia Ambiental. Investigadora Associada al Centre d'Estudis de Dret Ambiental de Tarragona (CEDAT), Universitat Rovira i Virgili (Tarragona-Espanya). ORCID: 0000-0001-9132-4139. E-mail: beatriz.felipe@cicra.coop

Víctor Merino Sancho

Professor Agregat de Filosofia del Dret i Investigador del Centre d'Estudis de Dret Ambiental de Tarragona (CEDAT), Universitat Rovira i Virgili (Tarragona-Espanya). ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2103-6881> E-mail: victor.merino@urv.cat

Índex

Resum executiu	5
Conceptes claus	7
1. Introducció	9
2. Contextualització socioeconòmica de les migracions: efectes de la globalització i el neoliberalisme	12
3. Repercussions de la degradació ambiental des d'una perspectiva de gènere	15
3.1. L'opressió i subordinació com a escenaris de fons	17
3.2. Política econòmica i drets humans de les dones	19
4. Vulneracions dels drets humans: especial referència als drets ambientals i als processos de resistència	25
4.1. La degradació ambiental en l'accés als recursos naturals com a vulneració dels drets humans	27
4.2. La degradació ambiental com a manifestació de la despossessió, el control i l'explotació de la terra i els recursos	28
5. Caracteritzant els desplaçaments ambientals: buscant refugi	30
5.1. Els principals factors ambientals dels desplaçaments	31
5.2. Denominacions: aclarint conceptes clau	34
5.3. Xifres	38
5.4. Les limitacions jurídiques del reconeixement i protecció	41
5.4.1. L'estatut de persona refugiada	41
5.4.2. La condició de persona desplaçada interna	44
5.4.3. L'estatut d'apàtrida	45
6. Marcs jurídics de protecció en el context dels migracions forçoses arrel dels vulneracions dels drets ambientals, amb especial enfoc de gènere, en el Sud Global	46
6.1. Sobre el dret d'asil amb una perspectiva de gènere	47
6.2. Marc normatiu i conceptual	48
6.3. Velles (noves) formes de protecció: l'impacte del gènere en la definició de la situació de persona refugiada	50
6.4. La incorporació del gènere en els règims d'asil europeu i espanyol	52
6.5. La consolidació d'un reconeixement insuficient per a una protecció efectiva	55
7. Alguns avenços en el reconeixement i protecció de les persones desplaçades per factors ambientals	57
7.1. El principi de no devolució per a la protecció de la vida	58
7.2. La interpretació extensiva del marc d'asil (interseccionalitat i DSSH)	59
7.3. La protecció humanitària: el cas d'Itàlia	60
8. Conclusions	62
Bibliografia	65

Sigles i abreviatures

ACNUDH: Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans

ACNUR: Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats

ADB: Banc de Desenvolupament d'Àsia

AIDA: Associació Interamericana per a la Defensa del Medi Ambient

CADH: Convenció Americana sobre Drets Humans

CADHP: Carta Africana dels Drets Humans i dels Pobles

CCPR: Comitè de Drets Humans del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics

CEDAW: Convenció sobre l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació contra la Dona

CEDH: Conveni Europeu de Drets Humans

CREDD: Centre d'Investigació sobre l'epidemiologia de les catàstrofes

DUDH: Declaració Universal de Drets Humans

FAO: Organització de les Nacions Unides per a l'Agricultura i l'Alimentació

IDMC: Centre per al Monitoratge del Desplaçament Intern

IPCC: Grup Intergovernamental d'Experts sobre el Canvi Climàtic

IUCN: Unió Internacional per a la Conservació de la Natura

OIM: Organització Internacional per a les Migracions

OIT: Organització Internacional del Treball

OMS: Organització Mundial de la Salut

ONG: Organització no Governamental

ONU: Organització de les Nacions Unides

OUA: Organització per a la Unitat Africana

PIDCP: Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics

PIDESC: Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals

PNUD: Programa de les Nacions Unides pel Desenvolupament

SECA: Sistema Europeu Comú d'Asil

UE: Unió Europea

UNDRR: Oficina de les Nacions Unides per a la Reducció del Risc de Desastre

Resum executiu

La situació de crisi ecosocial generalitzada exposa de forma desmesurada a moltes poblacions d'arreu del món, comprometent els seus drets i llibertats més fonamentals, així com a la seva seguretat i dignitat com a ésser humans.

La competitivitat generada a escala global per recursos cada cop més limitats comporta un major grau de conflictivitat i de maltractament, especialment cap aquelles poblacions més ecodependents i més fragilitzades, ocasionada pels poders fàctics corporatius transnacionals, que sovint amb la complicitat governamental, precaritzen els territoris i les vides de les persones, fins al punt de forçar-ne la seva expulsió o en el pitjor dels casos la seva mort.

Els drets sobre la terra, els recursos i els drets culturals dels pobles indígenes, els drets al consentiment lliure, previ i informat, la vida, la salut, l'aigua, l'alimentació, l'habitatge col·lectiu, la propietat i un recurs efectiu poden veure's perjudicats substancialment per les activitats empresarials.

Així, la sobreexplotació i destrucció dels recursos naturals impacten greument la vida de moltes comunitats, especialment del Sud Global, les quals malgrat les accions de defensa i resistència, molt sovint són violentades i expulsades dels seus territoris. Altres ocasions, han de fugir per la seva contestació pacífica a les violències generades pels conflictes socioambientals.

Aquesta realitat afecta especialment aquelles poblacions més empobrides, víctimes de la destrucció ecosocial gestada, principalment, per una incipient herència colonial mantinguda pel sistema econòmic hegemònic de sotmetiment de la vida i de reproducció del capital.

Malauradament els actuals marcs jurídics no contemplen ni protegeixen encara la situació de les persones que fugen per factors vinculats a la destrucció ambiental, que malmeten el sosteniment de la seva vida i seva supervivència. Les realitats de desposseïció i desarrelament són invisibilitzades i contribueixen a una major vulnerabilització de moltes poblacions i comunitats, fortament connectades al benestar social, econòmic, cultural en harmonia amb el medi ambient.

La situació esdevé més greu per una manca de la perspectiva de gènere en els marcs normatius actuals no sols contribueixen a la desprotecció de moltes dones atrapades en situacions de desastre i destrucció ambiental, sino al manteniment de violència i discriminació, que vulneren greument els seus drets humans.

L'objectiu d'aquest informe és analitzar des d'un punt sociojurídic la manca de protecció que experimenten les dones en processos de destrucció ambiental, especialment aquells que forcen el moviment migratori. Una situació que, en molts territoris, només pel fet de ser dones i nenes, refugiades, desplaçades, apàtrides, retornades i víctimes de tracta estan exposades contínuament a múltiples i complexes formes de violència, no sols al llarg del procés migratori, sinó també en origen i destí. La falta d'una perspectiva de gènere en les polítiques i els marcs jurídics de protecció constaten no sols la falta de visibilització de les situacions d'indefensió, sinó també la manca de participació de les dones en la presa de decisions. Al llarg de l'informe

s'analitza com la degradació ambiental és un element de conflictivitat i d'injustícia ecosocial que sobreexposa a les dones, que solen liderar els processos de protesta i resistència.

En conseqüència, darrera de les diverses capes de fragilització i vulnerabilització de les dones migrants ambientals, hi ha processos molts valents de resistència pacífica, on les dones, tot i exposar-se, defensen els seus territoris i el medi ambient, conscients de les repercussions i represàlies sobre elles, les seves famílies i les seves comunitats. Aquestes fortaleses, tan necessàries i beneficioses per al medi ambient i el propi benestar comunitari, tampoc està integrat convenientment en les polítiques migratòries, ni en la resta de polítiques i marcs jurídics relacionats. Lluny d'albirar la protecció de les persones fomenten amb el seu silenci la desprotecció.

Conceptes claus

Antropocè: cicle històric que vol reflectir la concatenació de crisis globals interrelacionades, que afecten les bases vitals, socials, econòmiques i polítiques i que són conseqüència del desplegament del sistema urbà-agro-industrial a escala global, juntament amb un increment poblacional mundial sense precedents històrics. Aquest concepte va ser popularitzat pel premi Nobel de química Paul Crutzen l'any 2000 per evidenciar com l'espècie humana ha estat responsable de l'alteració del sistema Terra, fins al punt de forçar el ritme geològic de la Terra: de passar de l'era de l'Holocè a l'Antropocè.

Degradació ambiental: la pèrdua de biodiversitat i deteriorament dels ecosistemes, com a conseqüència de l'esgotament de recursos naturals per la seva explotació i provocant, en conseqüència, la destrucció de les bases que sostenen la vida.

Desplaçament intern: Tota persona o grups de persones que s'han vist forçades o obligades a escapar o fugir de la seva llar o del seu lloc de residència habitual, en particular com a resultat o per evitar els efectes d'un conflicte armat, de situacions de violència generalitzada, de violacions dels drets humans o de catàstrofes naturals o provocades per l'ésser humà, i que no han creuat una frontera estatal internacionalment reconeguda. (Principis Rectors sobre els Desplaçaments Interns)

Desplaçaments forçats per raons ambientals/desplaçaments ambientals: Trasllat de persona o grups de persones que es veuen obligades a abandonar el seu lloc de residència habitual, de manera temporal o permanent, a causa d'una degradació ambiental que afecta negativament les seves condicions de vida, especialment en contextos de vulnerabilitat. Inclou mobilitat interna e internacional. Dins dels factors ambientals, es troben els impactes del canvi climàtic, entre altres.

Canvi climàtic: Canvi de clima atribuït directament o indirecta a l'activitat humana, que altera la composició de l'atmosfera mundial i que se suma a la variabilitat natural del observada durant períodes de temps comparables (Conveni marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic, 1992)

Crisi ecosocial global: és l'alteració antròpica dels hàbitats i la pèrdua de biodiversitat en els ecosistemes que genera un greu impacte sobre el sistema de vida en general i en el benestar social, en particular, de les poblacions humanes més empobrides i vulnerabilitzades.

Gènere: Concepte referit a les identitats, les funcions i els atributs construïts socialment a dones i homes, i al significat que la societat atribueix a aquestes diferències, el que dona lloc a relacions jeràrquiques entre homes i dones i la distribució de facultats i drets en favor de l'home i en detriment de les dones, en el seu cas. El lloc que dones i homes ocupen en la societat depèn de factors polítics, econòmics, culturals, socials, religiosos, ideològics i ambientals que la cultura, la societat i la comunitat poden canviar (Comitè per l'Eliminació de la Discriminació contra les dones, recomanació general Núm. 28, paràgraf. 5è, 2010)

Migració: L'Organització Internacional per a les Migracions (OIM) defineix la migració com "el moviment d'una persona o un grup de persones ja sigui a través d'una frontera internacional o dins d'un Estat. Es tracta del moviment de població que inclou qualsevol tipus de moviment de persones, sigui quina sigui la magnitud, composició o causes; això comprèn la migració de refugiats, desplaçats, migrants per motius econòmics i persones que es traslladen amb altres fins, inclosa la reunificació familiar "(OIM, 2011).

Persona refugiada: Una persona "refugiada" és algú que "(...) a causa de fundats temors de ser perseguida per motius de raça, religió, nacionalitat, pertinença a determinat grup social o

opinions polítiques, es troba fora del país de la seva nacionalitat i no pugui o, a causa d'aquests temors, no vulgui acollir-se a la protecció de tal país; o que, mancant de nacionalitat i trobant-se, a conseqüència de tals esdeveniments, fora del país on abans tingués la seva residència habitual, no pugui o, a causa d'aquests temors, no vulgui tornar a ell (Convenció per la determinació de l'Estatut de Refugiat, 1951).

Protecció subsidiària o complementària: Es refereix als mecanismes legals per protegir i atorgar l'estatut a les persones en necessitat de protecció internacional que no satisfan els criteris establerts en la definició de refugiat de la Convenció de 1951, d'acord amb la interpretació de l'Estats. L'ACNUR considera aquests mecanismes una resposta positiva i pragmàtica a certes necessitats de protecció internacional que no estan compreses en la definició de la Convenció de 1951 (Declaració de l'ACNUR sobre la protecció subsidiària a persones amenaçades per violència indiscriminada, sota la Directiva de Reconeixement del Consell d'Europa, 2008).

1. Introducció

En reiterades ocasions el moment actual s'ha caracteritzat com el temps de les migracions. Segons dades de l'Organització Internacional per a les Migracions (OIM), en el seu últim Informe sobre les Migracions en el Món de 2020 (OIM, 2020), es calcula que al món hi ha 272 milions de persones en moviment, és a dir un 3,3% de la població mundial és migrant, dels quals, segons l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats (ACNUR), 82.400.000 de persones estaven desplaçades per la força a la fi de 2020 per causes polítiques, és a dir, a causa a persecució, conflictes, violència, violacions dels drets humans o esdeveniments que van pertorbar greument l'ordre públic. D'aquests milions, 24.800.000 són persones refugiades o sol·licitants d'asil i 48 milions desplaçades internament (ACNUR, 2020). La magnitud i gravetat d'aquestes estadístiques no deixen entreveure, adequadament, les causes d'aquests moviments de persones d'aquelles persones, ni aquelles que fugen de causes polítiques, ni de moltes altres que ho fan per processos de degradació ambiental.

Totes elles tenen en comú, però, que es vinculen a la denominada globalització i han estat força els estudis que s'han realitzat sobre les migracions humanes i la majoria coincideix en assenyalar la seva complexitat, i les dificultats d'aportar mecanismes jurídics capaços, almenys, de donar respostes clares. Aquesta complexitat dificulta trobar una única resposta, però el pas del temps demostra que desatendre les realitats en les quals vivim allunya i desvirtua la capacitat del propi fenomen jurídic de preveure solucions. Això ha ocorregut amb l'asil, que continua sent la protecció internacional davant els supòsits de vulneració de drets i la incapacitat o renúncia a protegir per part de l'Estat del qual s'és nacional, però que no s'ha ampliat ni s'utilitza correctament per part dels Estats, al nostre parer.

De fet, davant la constatació dels desplaçaments massius, no s'ha recorregut a l'asil sinó a polítiques migratòries i/o respostes normatives amb una protecció subsidiària (i també secundària i/o de menor contingut) que no sempre s'aplica. Serveixi d'exemple el reiterat rebuig a considerar els desplaçaments per motius socioeconòmics com supòsits de protecció, justificant fins i tot l'adopció de mesures tan restrictives que han acabat afectant i reduint el contingut del dret d'asil. I tot plegat, sense visibilitzar convenientment les causes subjacents de la migració per factors ambientals.

En efecte, és especialment rellevant constatar l'impacte d'aquest context socioeconòmic en el medi ambient i els drets humans. En efecte, l'actual context ha atorgat un paper preeminent a les empreses transnacionals i els ha permès aconseguir posicions de poder fins i tot major que la de bona part dels Estats. Aquest aspecte és sumament rellevant en un món en el qual el Dret internacional i les obligacions internacionals, de la mateixa manera que la responsabilitat internacional, es construeixen i defineixen a partir d'un model westfalià, quina desconstrucció, o merament descomposició, ha generat tantes resistències. Si l'absència de

responsabilitats persisteix, no serà possible garantir la protecció del medi ambient, ni dels drets humans, molt menys dels qui ocupen posicions de vulnerabilitat.

En aquest context, les poblacions més ecodpenents del Sud Global, es veuen especialment afectades pels impactes de la crisi climàtica, una creixent restricció d'accés als seus recursos naturals, a l'acumulació per desposseïció i la precarització de la permanència en els seus territoris. La crisi ecosocial global té greus repercussions negatives especialment per a aquelles poblacions que, en general, menys han contribuït a la seva generació, per la qual cosa es tracta d'una clara situació d'injustícia socioambiental. Per exemple, els països més afectats pels impactes del canvi climàtic són, en la seva majoria, països empobrits amb pocs ingressos (Eckstein, et al., 2019). Així mateix, en el cas de la pèrdua de biodiversitat, la zona més afectada es troba en el sud-est asiàtic (Malàisia, Brunei i Singapur), però els manglars i les selves tropicals al Brasil, Malàisia i Indonèsia, juntament amb els boscos subtropicals frondosos i secs a l'Índia i Tailàndia també es troben fortament amenaçats (Allan, et al., 2019), reduint la resiliència de la seva població.

Malgrat la gravetat de les violències, les violacions dels drets humans i la persistent crisi ecosocial, que expulsa a les persones i les converteix en migrants i migrades, la seva situació no aconsegueix tenir la necessària rellevància jurídica-política. Això es deu, principalment, a diferents raons: per la relativa novetat del fenomen; per la seva complexitat; perquè es produeix, preponderantment, dins de les fronteres dels Estats; i perquè afecta, generalment, als països de Sud Global, precisament a les poblacions més exposades i més vulnerabilitzades per un llegat històric de colonització i per ser encara maltractades econòmicament, socialment i ambientalment. Per aquest motiu, és molt important parlar dels desplaçaments forçats per raons ambientals, des de la perspectiva de la justícia ambiental i climàtica i els drets humans, per a procedir no només al reconeixement d'aquests moviments migratoris humans, sinó també per reivindicar la seva efectiva i justa protecció.

Aquest punt és especialment important quan parlem de determinats col·lectius de les poblacions del Sud Global que es troben més afectats per aquesta degradació ambiental, que per ser socialment, econòmicament i culturalment més vulnerabilitzats i maltractats, disposen d'una menor capacitat de resiliència alhora d'enfrontar els efectes de la degradació ambiental i d'emprendre el camí forçat de l'exili migratori. Parlem de comunitats indígenes, camperoles, agricultores, persones grans, infants, persones malaltes i/o amb limitacions físiques o psíquiques, entre d'altres.

D'entre el col·lectiu més fragilitzat es troben les dones i les nenes. La vulnerabilitat construïda sobre el gènere té una clara connexió entre les dones i el medi ambient com a víctimes comuns del sistema capitalista-patriarcal en què opera el nostre món actualment. Dins d'aquest sistema jeràrquic, tant les dones com el medi ambient són rebutjats per ser utilitzats i controlats per l'home blanc. El medi ambient en si és una cosa que s'ha feminitzat i objectivat; alguna cosa per ser dominat i conquistat. El

mateix nom del nostre planeta com "Mare Terra" demostra aquesta divisió jeràrquica entre home/dona i humà/naturalesa. Aquest marc informa la connexió inextricable entre les dones i el planeta, i ens ajuda a comprendre millor les formes en què les dones es veuen afectades de manera desproporcionada per la crisi ambiental i climàtica i estan millor posicionades per a resoldre-la.

Aquestes consideracions prèvies permeten presentar aquest informe, que té com a principal objectiu l'anàlisi juridico-polític dels desplaçaments forçats per raons ambientals, però fent especial referència a la perspectiva de gènere. Amb aquest objectiu, en primer lloc, s'identifica i avalua les vinculacions existents entre aquest context socioeconòmic i els desplaçaments esmentats, fent especial èmfasi als impactes socioeconòmics i ambientals i climàtics que la globalització desplaça desproporcionadament cap a les poblacions despoblades dels seus recursos naturals. Aquesta és, sens dubte, una clara manifestació del segrest de la riquesa, que alimenta una dinàmica civilizadora i un sistema econòmic hegemònic clarament depredador i biocida, que es reproduïx en els estaments polític-jurídics, blindant el benefici dels drets humans més universals, com és el dret d'asil.

La comprensió d'aquest context, permet, en segon lloc, analitzar les repercussions que aquesta dinàmica civilitatòria té sobre el medi ambient i molt especialment, com les modificacions ambientals i les seves conseqüències precaritzen la situació de les dones i les nenes, considerant el sentit polític de les relacions inter gèneres, que subordinen la seva existència com a éssers humans. És per aquest motiu essencial entendre, en tercer lloc, les vulneracions dels drets humans subjacents, fent especial referència als drets ambientals i els processos de resistència, des d'una perspectiva de gènere.

Aquest anàlisi permet, en quart lloc, establir el vincle amb els desplaçaments interns i internacionals de persones que busquen refugi, fugint de la devastació ambiental, que impedeix una mínima existència digna. És per això, que la necessitat de protecció requereix, a continuació, aprofundir en l'estudi dels marcs jurídics de protecció dels desplaçaments ambientals, considerant la perspectiva de gènere con a fil conductor de discriminacions persistents que culminen en el marc del dret d'asil. La part final d'aquest informe presenta els avenços polític-jurídics en la protecció de les dones i nenes migrants cap a visibilització d'una realitat incontestable que planteja, a nivell de conclusions finals, tot un seguit de reptes per a la protecció efectiva amb una perspectiva de gènere.

En aquest informe utilitzem el concepte "desplaçament ambiental" per fer referència a les situacions de les persones que es veuen obligades a abandonar el seu lloc de residència habitual, de manera temporal o permanent, a dintre dels estats i/o creuant fronteres internacionals, a causa d'una degradació ambiental que afecta negativament les seves condicions de vida, especialment en contextos de vulnerabilitat.

2. Contextualització socioeconòmica de les migracions: efectes de la globalització i el neoliberalisme

L'anàlisi del context socioeconòmic és fonamental per poder entendre la complexitat dels fenòmens migratoris. Partim doncs d'un model econòmic imperant que s'ha consolidat i que ha portat al desenvolupament d'unes mesures i una realitat a nivell global. Una de les característiques més rellevants d'aquest sistema és precisament aquesta consolidació o expansió a tot el món. Podem dir, amb tota probabilitat, que els processos econòmics, socials, i també polítics, es van desenvolupar inicialment al Nord global quan encara els processos de colonització i el paper creixent de les empreses promovia l'apoderament i l'adquisició d'una capacitat d'acció d'aquests agents privats que excedia de les fronteres nacionals on van sorgir. Fruit de l'increment dels fluxos de capital, béns i persones, quan la globalització era ja una realitat, aquestes empreses van començar a orientar l'acció dels governs i fixar les condicions socioeconòmiques que alhora han construït la realitat. Així des d'una mirada històrica, la globalització es remunta a molt temps enrere i "implica diverses formes d'organització i dinamització de les forces productives i de les relacions de producció: acumulació originària, mercantilisme, colonialisme, imperialisme, interdependència, transnacionalisme i globalisme" (Ianni , 2004, 120).

En aquest context, l'Estat és un actor clau, ja que apareix com una estructura institucional, que permet i promou l'acumulació de capital a través de la promulgació i aplicació d'un conjunt homogeni de regles que governen i protegeixen l'activitat comercial en un mercat intern emergent (Jaria i Manzano, 2011, 92 i ss.), en detriment del seu deure de protecció. Alhora també és un instrument per expandir-mitjançant l'establiment d'imperis neocolonials que brinden espais més amplis per a l'acumulació de capital, a el temps que dona suport a una infraestructura institucional i legal per a l'intercanvi desigual amb els pobles i territoris no europeus. El Dret, com a construcció cultural, juga un paper clau en l'organització del metabolisme social, nacional i global, i en la legitimació de les estructures de poder que el determinen (Jaria i Manzano; Cardesa-Salzmann; Pigrau; Borràs, 2016, 386).

D'aquí que s'adverteixi alhora una pèrdua de poder dels Estats-nació per a la presa de decisions polítiques i per regular les seves normes internes a mans de les institucions financeres internacionals i les empreses multinacionals. Així, es pot parlar que, actualment hi ha un marc econòmic que determina l'existència de persones, comunitats i nacions (Calvo, 2011, 26). Aquesta idea és denominada per Beck, precisament, com "globalisme", "concepció segons la qual el mercat mundial desallotja o substitueix l'activitat política; és a dir, la ideologia del domini del mercat mundial o la ideologia del liberalisme" (Beck, 1998, 27).

A més, la principal preocupació és que molts països, principalment del Sud Global, no posseeixen la capacitat suficient que permeti compatibilitzar l'execució d'aquestes polítiques imposades de liberalització econòmica sense sacrificar les seves

necessitats de desenvolupament humà, bàsicament perquè l'endeutament extern els condemna a precaritzar les polítiques socials i ambientals mínimament adequades, per evitar l'agudització de problemes preexistents i l'empobriment de la seva població (Blanco, Togeiro, Gallagher, 2005, 10).

En conseqüència, a la llum de les evidències actuals, és possible assenyalar que la globalització ha generat un increment en la bretxa entre poblacions enriquides i empobrides a nivell mundial i la degradació ambiental en els Estats, sobretot els de la perifèria, la qual cosa genera una neocolonització industrial per part dels Estats del centre. Les nacions centrals, a través aquesta dinàmica civilitzatòria han incrementat la seva riquesa i el poder, a través de l'alt consum de combustible fòssil i l'explotació de Sud Global (Clack, York, 2005), en detriment del medi ambient i de les poblacions més vulnerabilitzades.

En efecte, la intensificació de la globalització està acompanyada de desigualtats extremes. Hinkelammert assenyala que "[...] d'un món pluralista de molts paradigmes, es va passar a un món de globalització i homogeneïtat, per un de sol" (Hinkelammert, 1997). D'aquesta manera, el món globalitzat ha generat profundes asimetries i l'exclusió de grans sectors socials, amb la conseqüent vulneració dels drets humans més fonamentals.

D'acord amb la Relatora especial contra la violència sobre les dones¹, en un informe de 2009 sobre política econòmica i drets humans², constata algunes dimensions o tendències de les polítiques neoliberals, que afecten especialment als drets humans, en concret són:

- la globalització competitiva: si en un moment va haver-hi una espècie de competència global entre els Estats i les empreses, la globalització s'ha consolidat fins al punt de caracteritzar les activitats de les empreses. En aquest context, s'han superat els obstacles i promogut una lliure circulació dels fluxos de béns, capital i, fins a cert punt, persones, tendint a la desregularització tant en relació amb la instal·lació de les empreses en tercers països, com pel que fa a l'àmbit laboral. El flux de persones s'ha supeditat al desenvolupament de polítiques econòmiques fins al punt que les polítiques migratòries s'han condicionat a les necessitats productives i/o dels mercats laborals. És per això que probablement les normes laborals han tendit a flexibilitzar-se generant inseguretats, volatilitat econòmica, subcontractacions descontrolades i afectar especialment als qui estan en situació de vulnerabilitat o risc.

¹ La Comissió de Drets Humans de les Nacions Unides va designar una relatora especial sobre la violència contra la dona, incloses les seves causes i conseqüències, el 4 de març de 1994 (Resolució 1994-1945). Des de març de 2006, la relatora especial presenta informes a el Consell de Drets Humans, d'acord amb la decisió 1/102 de Consell. La renovació més recent del mandat es va produir en 2019 mitjançant la resolució 41/17. Consultar més informació a: <https://www.ohchr.org/SP/Issues/Women/SRWomen/Pages/SRWomenIndex.aspx> (accés el 11 d'agost 2021).

² Informe de la Relatora Especial sobre la violència contra la mujer, sus causas y consecuencias, Yakin Ertürk - Adición - Economía política y violencia contra la mujer, 2009, 11º período de sesiones del CDH, A/HRC/11/6/Add.6.

- les transicions a les economies de mercat: és cert que hi ha hagut diversos moments de desestabilització econòmica, com va poder ser la crisi de començaments dels anys 2000. Això ha provocat que els estats entressin en la competitivitat esmentada supeditant la protecció dels drets a una major competitivitat. La deslocalització de les empreses ha provocat que es duguessin a terme algunes "proves" de l'impacte de les polítiques neoliberals i això ha estat freqüent en aquests països que han fet transicions cap a règims capitalistes, com ara els de l'est d'Europa o Amèrica Llatina.
- les zones de lliure comerç: la liberalització del comerç ha promogut el desenvolupament d'importacions i el foment d'estratègies centrades en l'exportació. Això ha significat l'augment de la productivitat, la qual cosa s'ha traduït en un ús intensiu de la mà d'obra, que juntament amb la desregularització d'aquests àmbits, significa temporalitat, inseguretat, desprotecció i violència, incrementant així la situació de vulnerabilitat de persones i col·lectius que ja hi estaven.
- les reconstruccions i consolidacions de les estructures d'Estat després de les crisis i els conflictes: a conseqüència de la globalització i el lliure flux de capitals, els processos de reconstrucció dels Estats i les estructures es fan dependre de la inversió o cerca de capital per part dels Estats. Quan aquests es troben en aquests períodes transicionals, l'existència d'un marc jurídic de protecció pot estar pendent o mancat de mecanismes que el facin eficaç. Sent així, és probable que persisteixin situacions de vulnerabilitat i/o desprotecció de drets o que no es puguin reparar les experiències viscudes. Això, al mateix temps, pot originar o fer persistir circumstàncies de pobresa o inseguretat material, quan no abusos o violència.

Si bé aquests aspectes tenen a veure amb l'afectació dels drets humans, convé vincular aquestes realitats socioeconòmiques amb els efectes que ha tingut en el medi ambient. En efecte, els aparents avenços de la modernitat en la tecnologia de la producció, l'expansió de l'economia i el lliure comerç, immersos en l'actual procés de globalització, en realitat han generat un increment en l'impacte de les activitats humanes en el medi ambient (Ferronato, 2000, 74); sobretot, quan les polítiques que promouen el lliure comerç inciten els països empobrits a "seguir depenent de l'exportació de recursos i matèries primeres, com el cafè, el coure, el petroli o el blat, aquestes nacions són especialment susceptibles de quedar atrapades en el cercle viciós de crisi contínues" (Klein, 2007, 217). Així mateix, les càrregues i els beneficis de la degradació ambiental es reparteixen de forma desigual, generant la següent apòria: qui més responsable és de generar el dany ambiental més es beneficia, discriminant a aquelles persones, que vulnerabilitzades, resisteixen no sols als efectes derivats de la contaminació, sino també als que es deriven de l'extracció dels recursos naturals.

Probablement aquí resideix la rellevància d'aquest estudi: en la identificació dels elements comuns i els impactes en el medi ambient i en els drets humans, la seva

relació amb els desplaçaments forçosos, i la possibilitat de trobar resistències que enforteixen els drets i busquen la protecció del medi ambient, des d'una perspectiva de gènere.

3. Repercussions de la degradació ambiental des d'una perspectiva de gènere

Moltes dones i nenes, especialment dels països del Sud Global, contribueixen d'una manera molt important a el benestar de les seves famílies, comunitats i països, i a el manteniment dels ecosistemes, la diversitat biològica i els recursos naturals de la Terra (Scholtus, Domato, 2015: 9- 34). Per a això, segons constata Melero (2011: 23) "tot allò relacionat amb les qüestions ambientals precisa ser abordat des de la perspectiva de gènere, juntament amb la promoció d'una ètica mediambiental amb tendència cap a un ús sostenible dels recursos i un entorn més just i equitatiu".

A causa dels rols de gènere establerts i a les expectatives associades a aquests, sovint les dones i nenes, especialment als països més empobrits, són les primeres a respondre a la gestió i manteniment de la riquesa ambiental que les envolta. Des de recollir aigua per a cuinar i netejar, utilitzar la terra per a la ramaderia i l'agricultura, buscar aliments en els rius i esculls, i recol·lectar llenya.

Les necessitats de les dones i nenes, en un context de degradació ambiental, es magnifiquen per les desigualtats derivades de normes socials i culturals discriminatòries, que els impedeixen tenir igual accés a serveis financers, infraestructures, plens serveis de salut, inclosos els drets sexuals i reproductius, a l'abastament d'aigua, a posseir terres i altres actius, i de gaudir d'un entorn segur en el qual aprendre i aplicar els seus coneixements i habilitats, sense que puguin rebre igual remuneració per la mateixa feina, i sense poder participar activament en la presa de decisions i assumir papers de lideratge en la vida pública (Castañeda Camey i altres, 2020).

Així, la desigualtat de gènere i l'exclusió social contribueixen a augmentar els efectes negatius del canvi climàtic i de la gestió ambiental insostenible i destructiva sobre les dones i les nenes, repercutint greument la construcció d'un model de societats, en el qual elles, tot i representar el major nombre de població mundial, no són igualment considerades (Braidotti, Rosi i altres, 1994).

A més, algunes de les dades de Nacions Unides reflecteixen una realitat de violència de gènere³ generalitzada: a nivell mundial, les dones que posseeixen terres agrícoles són només el 13 per cent; en 18 països, els esposos poden impedir legalment que les seves dones treballin; en 39 països, les filles i els fills no tenen els mateixos drets d'herència; i en 49 països no hi ha lleis que protegeixin les dones de la violència

³ En aquest treball s'utilitza l'expressió "violència de gènere" per fer referència a les diferents formes de violència masculista que preveu la llei 5/2008, de 24 d'abril, del dret de les dones a erradicar la violència masculista. Utilitzem aquesta expressió per ser la que s'utilitza en l'àmbit internacional d'acord amb els instruments de protecció internacionals i regionals, entre ells els europeus, com ara el Conveni d'Istanbul o les Directives europees.

domèstica. El 35% de les dones de tot el món ha patit violència física i / o sexual. A més, tot i l'augment de el nombre de dones que s'han incorporat a càrrecs polítics en els darrers anys, aquestes tan sols ocupen un 23,7 per cent dels escons parlamentaris, una xifra que dista molt de ser paritària i en el sector privat , a nivell mundial, les dones ocupen menys d'una tercera part dels llocs de direcció de nivell mitjà i alt⁴.

Aquesta realitat es contínuament reforçada i reproduïda per disparitats patriarcals de poder, normes culturals i econòmiques discriminatòries, les desigualtats serveixen per negar els drets humans de les dones i perpetuar la violència, com a un mitjà clau i sistèmic, a través del qual es reforcen els privilegis existents i els desequilibris de poder sobre els recursos i sobre la dona⁵.

En aquest sentit, quan es parla de la perspectiva de gènere i del diferent impacte que l'adopció de mesures tenen en homes i dones, cal referir-se al denominat *mainstreaming*, que probablement hagi estat el major impacte de la Quarta Conferència Mundial sobre la Dona, coneguda com la Conferència de Beijing de 1995. La inclusió d'aquesta perspectiva significa la integració d'una anàlisi des d'una perspectiva de gènere prèvia a l'adopció de polítiques públiques. El concepte de *mainstreaming* s'assenyala ja en el paràgraf 221 de la Plataforma d'Acció de Beijing, on s'anuncia la necessitat d'"intensificar els esforços per integrar la igualtat de drets i els drets humans de totes les dones i les nenes en les activitats de les Nacions Unides a nivell de tot el sistema i abordar aquestes qüestions regular i sistemàticament per mitjà dels òrgans i mecanismes competents"⁶.

Per la seva banda, el Consell d'Europa aporta una detallada definició derivada del text anterior, segons la qual "el *mainstreaming* de gènere és l'organització (i la reorganització), la millora, el desenvolupament i l'avaluació dels processos polítics, de manera que una perspectiva d'igualtat de gènere s'incorpori en totes les polítiques, a tots els nivells i en totes les etapes, pels actors normalment involucrats en l'adopció de mesures polítiques" (Consell d'Europa, 1999; Lombardo, 2003). Aquesta política implica una manera d'avaluar mesures, eminentment polítiques, en la qual es pren com a criteri de valoració la igualtat de gènere, en tots els nivells d'adopció de totes les mesures i en totes les instàncies. Al nostre parer, aquesta estratègia encerta en la introducció de la perspectiva d'igualtat de gènere en totes les polítiques, sense delimitar-la exclusivament als àmbits relacionats directament amb el gènere. D'aquesta definició, s'han destacat cinc elements claus que mostren la seva virtualitat:

⁴ Consejo Económico y Social de las Naciones Unidas (2017). Progresos en el logro de los Objetivos de Desarrollo Sostenible: Informe del Secretario General (E/2017/66).

⁵ Naciones Unidas.. Ending Violence Against Women From Words to Action, 2006. Disponible en: <https://www.unwomen.org/en/digital-library/publications/2006/1/ending-violence-against-women-from-words-to-action-study-of-the-secretary-general>

⁶ Informe de la Cuarta Conferencia Mundial sobre la Mujer, Beijing, 4 a 15 de septiembre de 1995, A/CONF.177/20/Rev.1.

I. Una ampliació del concepte d'igualtat de gènere, reconeixent efectivament la necessitat d'incloure la igualtat material.

II. La seva introducció perspectiva en les matèries considerades prioritàries (com a educació o salut, *inter alia*), i també en les agendes nacionals, en aquest cas de la pròpia Unió Europea i dels seus membres.

III. La participació de les dones en les institucions i els processos d'adopció de decisions en tots els nivells, incloses les esferes d'especial importància o prioritàries.

IV. La prioritat que pot donar-se a les polítiques d'igualtat de gènere, com a desenvolupament de l'estratègia de mainstreaming.

V. El canvi que pot derivar-se en aquestes institucions i la seva organització.

Per tot això, veiem com aquesta estratègia és un bon mètode no sols per a aconseguir la igualtat material, sinó també el foment i la protecció dels drets humans (Lombardo, 2003). I aquí sorgeix l'aplicació d'aquesta perspectiva per a les qüestions aquí abordades, tot i que no podem deixar d'assenyalar que neix en un context sociopolític determinat amb estructures polítiques i institucionals estables. Això no vol dir que no pugui ser exportada a diferents contextos, però si, almenys, cal advertir que poden haver situacions que requereixin d'una adaptació. És el cas dels processos transicionals o de reconstrucció de la pau després de conflictes armats, entre d'altres.

3.1. L'opressió i subordinació com a escenaris de fons

És per aquesta raó que quan tractem de portar a aquesta anàlisi la perspectiva de gènere, convé descriure com els efectes de les polítiques neoliberals afecten de forma diferenciada a les dones i les nenes. També aquelles polítiques climàtiques o les que impacten sobre el medi ambient i que acaben afectant de manera indirecta i, de nou, diferenciada sobre homes i dones. No sols per l'efecte en si, sinó perquè les relacions de dependència amb la naturalesa, així com les posicions o estructures socials, són diferents. De la mateixa manera, quan es parla de violència de gènere - és a dir, quan parlem justament d'aquesta categoria, la de gènere - té a veure amb la seva comprensió inicial per part dels estudis feministes (Añon i Mestre, 1995: 41; Medina, 2002: 327 i seg.). I si parlem de gènere, al·ludim a les estructures i les relacions de poder històricament desiguals (asimètriques) entre dones i homes. Amb això volem assenyalar, com ha dit Barrère, que la categoria gènere s'ha utilitzat per la "cultura jurídica dominant" en un sentit "neutral" (Barrère, 2008: 27), però no ha de perdre el seu sentit originari (Mestre, 2006: 152 i seg; Molina Petit, 2003: 130), en tant que polític i originat a partir del sistema sexe/gènere.

Segons Barrère, aquesta violència o les vulneracions dels drets s'insereixen en aquest àmbit quan es concep com una qüestió d'estatus, això és, de "subordinació social" o "desigualtat grupal" (Barrère, 2001: 153), la qual cosa sembla ser reconeguda del

Comitè CEDAW a les seves recomanacions generals número 19 i 35. És a dir, la violència és expressió de les relacions desiguals de poder entre els gèneres. D'aquesta forma, el gènere es concep com una categoria operativa essencial, capaç de descobrir el caràcter social d'aquestes relacions desiguals de poder. La noció de poder constitueix el nucli essencial de les estructures i les relacions entre els gèneres i estan vigents i es (re)produeixen en tots els àmbits socials. La construcció analítica de la categoria - gènere - mostra per tant que la realitat no pot explicar-se amb categories rígides i essencialistes (en tant que deterministes), sinó que requereix, com s'assenyalava abans, partir del sistema sexe/gènere.

La construcció de les identitats, a partir de processos en els quals s'inscriuen les qüestions anteriorment referides, no sols es basa en els models i relacions socials, com ara les construccions de la subjectivitat i els processos psicològics en els quals construïm les nostres identitats en funció de determinats trets. Aquestes juguen un paper fonamental quan s'articulen les estructures de gènere i, amb això, les relacions entre els gèneres poden tenir diversos i diferents sentits (Brah, 2004). Dit d'altra manera, la nostra identitat va a construir-se a partir de diverses dimensions, com ara el gènere, però també la raça, la nacionalitat, la llengua..., i al llarg de la nostra experiència vital. El gènere delimitarà la nostra identitat i les relacions inter i intra genèriques, però en tot cas, a través de relacions i inscripcions en altres esquemes o espais relacionals. En definitiva, la desigualtat és una construcció social, que s'origina en un determinat sentit, i es desenvolupa a través d'uns discursos, prescripcions, etc., que van més enllà de les relacions entre els gèneres, precisament per la interacció dels diferents sistemes. També cal conjugar-ho llavors amb les relacions amb la naturalesa i segons els efectes de les polítiques econòmiques segons quins siguin els contextos on s'hi fixem.

L'opressió concebuda en sentit estructural, i sistèmic, és a dir com a desequilibri de poder, atravesa totes les estructures i institucions socials i, com diu Young, és una injustícia que afecta a determinats grups socials "a conseqüència dels processos normals de la vida quotidiana" (Young, 2000: 75). Aquesta presenta diverses cares o manifestacions que permet distingir, entre elles, la violència (Young, 2000: 86 i seg.). Això és, la violència contra un determinat grup social (en aquest cas, les dones), que té un caràcter estructural i sistemàtic, es produeix com a resultat, i com a element constitutiu del grup, i, per tant, de la relació entre els gèneres. Per això podem dir que les dones no són cap col·lectiu, sinó que el gènere és l'element diferenciador tant de les dones com dels homes (Braidotti, 1994).

En efecte, les necessitats de les dones i nenes, en un context de degradació ambiental, es magnifiquen per les desigualtats derivades de normes socials i culturals discriminatòries, que els impedeixen tenir igual accés a serveis financers, infraestructures, plens serveis de salut, inclosos els drets sexuals i reproductius, a l'abastament d'aigua, a posseir terres i altres actius, i de gaudir d'un entorn segur en el qual aprendre i aplicar els seus coneixements i habilitats, sense que puguin rebre

igual remuneració per la mateixa feina, i sense poder participar activament en la presa de decisions i assumir papers de lideratge en la vida pública (Braidotti, Rosi i altres, 1994).

El caràcter sistemàtic de la violència la converteix en una pràctica social, amb una determinada funcionalitat i explicitada en el marc de pertinences i relacions entre els grups socials. També per tant les agressions que es dirigeixen contra les dones o l'impacte que sobre elles tenen les agressions contra la Naturalesa. En definitiva, l'opressió, i també la dominació, és un concepte ampli que no pot reduir-se a la violència. Per tot això, convé dur a terme anàlisi com el que aquí es presenta; un estudi de l'impacte diferenciat de les mesures econòmic-jurídiques i el context socioeconòmic.

3.2. Política econòmica i drets humans de les dones

L'any 2000, la Relatora Especial sobre la violència contra les dones emet un informe relacionat amb anteriors informes seus relatius al concepte de violència. En aquests primers informes, i en compliment del seu mandat, interpretava el marc conceptual establert en Nacions Unides i va definir la violència de gènere, identificant els diferents tipus de violència. La Comissió de Drets Humans emet la Resolució 1994/45 en la qual aprova el seu nomenament sota la rúbrica de "la qüestió de la integració dels drets humans de la dona en els mecanismes de drets humans de les Nacions Unides i l'eliminació de la violència contra les dones". S'entrellaça així l'afectació dels drets humans amb la violència contra les dones. En el seu àmbit de competències, aquest organisme té unes funcions crucials en la configuració dels mecanismes de protecció i garanties dels drets humans. Per aquesta raó, en el seu context competencial, adopta una sèrie de decisions; des de la condemna dels actes de violència fins al nomenament d'aquesta Relatoria Especial sobre la violència contra les dones, amb inclusió de les seves causes i conseqüències, quina funció principal és informar anualment la Comissió.

Al primer informe emès per la Relatora Especial sobre la violència contra les dones, amb inclusió de les seves causes i conseqüències, es presenten les línies procedimentals que seguirà en el compliment de les seves funcions⁷. Aquest primer document es converteix en una guia interpretativa dels aspectes generals continguts als estàndards internacionals contra la violència. De manera particular, respecte del concepte i les causes i conseqüències de la violència contra les dones que explícitament s'inclouen en la denominació del càrrec que comença a ostentar

⁷ El primer capítol se cenyeix a les qüestions sobre el seu mandat i mètodes de treball. De manera explícita, refereix alguns principis generals sobre la violència i el fonament del seu mandat que en relació als dos components ha de comprendre. En aquest sentit, "(e)l primer consisteix a determinar els elements del problema, les normes jurídiques internacionals i un estudi general dels incidents i qüestions relacionades amb les moltes esferes problemàtiques. El segon component consisteix a identificar i investigar situacions de fet i denúncies que les parts interessades han presentat a la Relatora Especial".

Radhika Coomaraswamy. A partir d'aquest es presenten informes posteriors sobre altres diferents tipus de violència.

En el mateix any 2000, la Relatora afegia una addició cinquena al seu informe sobre política econòmica i social i els seus efectes sobre la violència contra les dones. En aquest, la Relatora sosté que aquesta violència també es comet per l'acció, l'omissió o amb la tolerància d'actuacions estatals en tots els àmbits sociopolítics, i en particular en relació amb les polítiques econòmiques⁸. Es consolida així un concepte de violència ampli en el qual es reconeix que el seu element clau és l'origen en les relacions de subdiscriminació per raó de gènere així com el fet de constituir vulneracions greus dels drets humans. A més, es duu a terme una anàlisi dels efectes de la política econòmica i social en els drets fonamentals de les dones i, en concret, aquest fenomen violent.

Aquest informe mostra com algunes mesures neutrals que aparentment persegueixen el benestar general dels membres d'una societat generen violència. Això es deu, en part, a que el procés d'adopció de mesures jurídiques i/o polítiques no avalua els efectes de la seva implementació. Tampoc en relació amb la situació de discriminació social a la qual s'enfronten les dones en aquestes societats. És el cas de supòsits de desregularització de determinades activitats laborals exercides per dones, o l'estratificació laboral segons el gènere i la comunitat social de què es tracti. Això provoca que en cas d'afectació o persistència de crisis econòmiques, ecològiques o climàtiques, les dones vegin els seus drets especialment desprotegits. La situació de vulnerabilitat en la qual poden trobar-se condicionarà aquesta especial afectació.

Si aquest informe és sumament rellevant en el moment de la seva aprovació, no són menys els dos informes emesos en 2009 en els quals la Relatora Yakin Ertürk avalua la repercussió de l'economia política en els drets de les dones, així com la violència basada en el gènere. Portem aquí l'*Informe Promoció i Protecció de tots els drets humans, civils, polítics, econòmics, socials i culturals, inclòs el dret al desenvolupament. Informe de la Relatora Especial sobre la violència contra les dones, les seves causes i conseqüències, Yakin Ertürk, Economia política dels drets de la dona, A/HRC/11/6* (11è període de sessions), de 18 de maig de 2009, i l'*Addenda sobre Economia política i violència contra les dones (A/HRC/11/6/Add.6)*, de 23 de juny de 2009. En tots dos s'actualitza el contingut de l'informe de l'any 2000 i s'exposa mitjançant exemples concrets com les situacions de vulnerabilitat en les quals s'hi troben les dones incrementen el seu impacte negatiu i generen violència, de la mateixa manera que s'evidencia la interrelació entre drets, sense que puguin avaluar-

⁸ Aquest informe porta per títol Integració dels drets humans de la dona i la perspectiva de gènere. La violència contra la dona. Informe de la Sra. Radhika Coomaraswamy, Relatora Especial sobre la violència contra la dona, amb inclusió de les seves causes i conseqüències, presentat de conformitat amb la resolució 1997/44 de la Comissió de Drets Humans. Addició. La política econòmica i social i els seus efectes sobre la violència contra la dona. Ref. E/CN.4/2000/68/Add.5. 24 de febrer de 2000.

se els uns sense els altres, ni desatendre els aspectes socioeconòmics que possibiliten les nostres possibilitats d'acció.

En el primer dels informes, es vinculen aspectes culturals i preeminentment socials amb una dimensió política i econòmica des de la qual es construeixen, hi persisteixen i es (re)produeixen les relacions de gènere al Nord i al Sud global, en un context de polítiques clarament neoliberals. En altres paraules, podem dir que si bé l'atenció s'ha orientat als aspectes distributius en termes polítics i econòmics, de manera separada a com s'han abordat les qüestions culturals o socials, cal aportar una anàlisi per a reconèixer les condicions socioeconòmiques que causen subdiscriminació i també violències. En particular, convé assenyalar alguns dels aspectes que posen de manifest aquesta especial incidència de les polítiques i corrents econòmics i polítiques neoliberals actuals en dones i nenes. Com dèiem en el capítol primer, s'ha consolidat una certa tendència socioeconòmica que ha tendit a una desregularització de molts àmbits laborals, en el qual les empreses transnacionals determinen l'agenda econòmica de països i organismes de diferents tipus, sota una aparença de neutralitat política que promou el desenvolupament econòmic, però que en realitat reitera relacions de desigualtat i una percepció antropocèntrica de la naturalesa.

Ambdós informes de 2009 s'elaboren en un context de recessió econòmica i greu crisi financera i econòmica internacional, que probablement determinarà igualment el posterior desenvolupament econòmic. En aquest sentit, comença assenyalant la Relatora, les dones migrants i les empleades domèstiques, àmbit fortament feminitzat, van ser dos dels col·lectius especialment afectats per les crisis econòmiques i, en l'actualitat, dels que major afectació han tingut amb la crisi social i econòmica produïda per la COVID-19⁹. Aquest informe preveia que dones i nenes es veurien especialment afectades per la crisi econòmica que llavors començava, i s'enfrontarien a la pobresa extrema, causant així major i més severa vulnerabilitat per elles. De fet, si veiem les xifres de la FAO¹⁰ i altres organismes de Nacions Unides, la feminització de la pobresa persisteix i tendeix a créixer en 2021.

⁹ Entre altres nombroses fonts oficials, ONU Dones va assenyalar al setembre de 2020 que prop de 47 milions més de dones i nenes caurien per sota del llindar de la pobresa, segons dades del PNUD, la qual cosa posa de manifest aquest impacte desigual generalitzat dels efectes de la pandèmia i de les mesures adoptades per a fer-li front. Disponible en <https://www.unwomen.org/es/news/stories/2020/8/press-release-covid-19-will-widen-poverty-gap-between-women-and-men> (última visita el 26 de juliol de 2021).

¹⁰ Especialment rellevant és l'Informe de la FAO sobre el Panorama de la Pobresa Rural a Amèrica Llatina i el Carib. Solucions del Segle XXI per a acabar amb la pobresa en el camp. Disponible en <http://www.fao.org/3/ca2275es/ca2275es.pdf> (última visita el 26 de juliol de 2021). En aquest informe, es posa de manifest com la pobresa rural s'ha incrementat en els últims anys, no sols en temps de crisi, sinó també en moments de bonança econòmica, i sempre amb rostre de dona i/o nena. Altres estratègies de la FAO al·ludeixen al fet que probablement més de la meitat de les dones ocupades (sobre un 67% de les dones ocupades, segons CEPAL) reben ingressos per sota del salari mínim, són els qui desempeñen treballs no remunerats (segons la majoria d'informes i organismes internacionals). Estratègia Regional de Gènere de la FAO per a Amèrica Llatina i el Carib 2019-2023. Autonomia econòmica, igualtat de drets i lluita contra la fam i la malnutrició. Disponible en <http://www.fao.org/3/ca4665es/ca4665es.pdf> (última visita el 26 de juliol de 2021).

Tornant a les raons del diferent impacte de les mesures econòmiques en dones i nenes, d'acord amb la Relatora, cal recordar tres elements bàsics “que afecten la probabilitat i la freqüència de la violència contra les dones” (p. 11):

- la divisió sexual del treball en les esferes pública i privada: aquest element té a veure amb els aspectes socials i culturals que doten de contingut les nocions, significats, relacions i estructures de gènere que imposen mandats i rols. Això explicaria que les dones es dediquin a treballs domèstics i/o no remunerats, en ocasions invisibles i gratuïts, generadors de desigualtat, la feminització i masculinització d'alguns sectors o àmbits laborals, així com les diferències laborals.
- el denominat “clima macroeconòmic mundial” (p. 12): relacionat amb els aspectes assenyalats en l'apartat primer d'aquest informe, és important esmentar com les polítiques econòmiques capitalistes i neoliberals determinen i influeixen, especialment, en la situació de les dones i les nenes. En concret, determinen les tipologies i les fonts de treball, les condicions en les que es desenvolupen, les inversions en els Estats, la reubicació de les indústries i la creació d'estructures en les empreses que es veuen determinades a la vegada pel primer element. És especialment rellevant la tendència a la reducció de la intervenció de l'Estat i la desregularització dels fluxos de capital, béns i fins i tot la facilitació de la instal·lació d'indústries, empreses i fàbriques en països del Sud, provocant una rivalitat entre països per a incrementar-la, reduint els serveis públics sense promoure una major prestació o seguretat social.
- les dimensions de gènere de la guerra i la pau són el tercer element a tenir en compte (p. 13). Es tracta de situacions que tenen una repercussió clara sobre les qüestions de gènere. De fet, els conflictes tenen a veure amb el control del poder i els recursos productius. Destaquen les recents situacions de conflicte que deriven de l'interès o el control dels recursos, com l'extractivisme entre molts altres, que alhora són els causants de conflictes entre les empreses i, de vegades, els poders públics, generalment, enfront de les comunitats i col·lectivitats. També els processos de reconstrucció de la pau i els processos de justícia transicional requereixen d'una perspectiva de gènere que tinguin en compte la inclusió de les qüestions sobre igualtat, reparació i l'accés a la justícia de les víctimes de les violències sexistes i la participació de les dones en aquests processos.

En definitiva, cal reiterar l'especial afectació dels drets de les dones dels processos macroeconòmics, la reestructuració global i l'increment de poder del sector empresarial. És rellevant que aquesta tendència que des de finals dels anys 90 del segle passat semblava instaurar-se a nivell global s'hagi consolidat, perquè significa l'increment de poder i l'absència de regulació en supòsits on els protagonistes són agents no estatals i/o privats. *A fortiori*, es tracta de contextos socioeconòmics en els quals la situació de dones i nenes és d'especial vulnerabilitat. És per això que la

desprotecció dels seus drets es veu incrementada i la seva vulnerabilitat i la violència, també.

Sobre els drets particularment considerats, cal advertir que la situació de vulnerabilitat empitjora respecte a:

- la manca d'habitatge, i al seu accés, pot provocar desplaçaments violents i forçosos. A més, l'aparició dels grans projectes de desenvolupament poden requerir el desallotjament de persones pobres de les seves cases i terres.
- la manca de reconeixement o garanties del dret a la propietat, la tinença de la terra i l'herència de les dones i les nenes les exposa a situacions de major vulnerabilitat, partint de la situació de pobresa rural, que ja les afecta especialment. En moltes ocasions, la tinença o propietat de la terra de les dones es supedita a la relació i al consentiment dels homes de la família. Això implica que existeixen relacions jeràrquiques de dominació i de desigualtat, que fan persistir i reproduir situacions de violència, moltes vegades acompanyades de normes civils de matrimoni i divorci, que allunyen a les dones de la participació en la presa de decisions.
- la liberalització i la globalització del comerç, propiciada per les polítiques neoliberals, afecta especialment les dones que es dediquen a la producció agrícola. No sols perquè estan relacionades amb la pobresa rural, anteriorment esmentada, sinó també allò que té a veure amb el dret a l'alimentació i la seguretat alimentària, el dret a l'aigua, i consegüentment amb una falta d'accés als recursos, habitatge, crèdit, capacitació i educació, etc. Clar exemple d'això és la tendència actual a afavorir la producció de cultius comercials per a l'exportació a gran escala (p. 19), així com la falta de regulació o la flexibilitat de les mesures i lleis per a combatre la contaminació.
- i, en general, la falta de regulació afecta, entre d'altres, molt especialment al dret a la salut, l'educació, al treball i la seguretat social. Les infraestructures públiques es redueixen, així com la manca d'atenció a supòsits concrets com la violència ocorreguda en els àmbits laborals, la manca d'atenció a problemes de salut sexe-específics, etc...

Enfront de tot això, addueix la Relatora, es proposa el *mainstreaming* com una eina d'avaluació prèvia a l'adopció de tota mena de mesures, per les quals s'examinen els efectes discriminatoris de la seva implementació i permet percebre l'impacte d'aquestes mesures. D'aquesta manera, tornant sobre les mateixes dimensions a les quals ha al·ludit en l'informe anterior, es desgranen els efectes d'aquestes mesures:

- en relació amb la globalització competitiva, la Relatora recorda aquella percepció segons la qual el desenvolupament de les polítiques neoliberals poden ampliar les oportunitats laborals per a les dones i l'obtenció d'independència econòmica, que no sempre es compleix. Malgrat els possibles canvis que pot haver-hi en aquest sentit, la seva anàlisi es completa aportant exemples sobre la necessària complementarietat de les polítiques d'accés a

l'àmbit laboral amb canvis estructurals orientats a evitar la violència que sorgeix quan els homes identifiquen aquesta entrada al món laboral com una amenaça i vulneren els drets de les seves parelles i/o familiars.

- les zones de lliure comerç tendeixen a fomentar una desregularització gairebé completa, la qual cosa acaba provocant que aquestes mateixes zones no contemplen mesures de seguretat en l'àmbit del treball, però tampoc contra la violència de gènere, l'assetjament i altres formes violentes. Una altra conseqüència de la desregularització ha estat l'empobriment de la població treballadora en aquestes zones, composta principalment per dones joves, amb sous excessivament baixos, condicions laborals pobres, i l'obligació fins i tot de treballar en ambients insalubres o en condicions perilloses per la salut i la vida.
- sobre les transicions a zones de mercat, la Relatora assenyala una clara vinculació entre aquestes zones, l'absència d'estructures estables i la causació de la violència. Això s'explica perquè aquesta transició aprofita la situació de vulnerabilitat d'aquestes dones per a construir aquestes zones desregularitzades. D'una manera similar, encara que en relació amb altres supòsits, s'assenyalen les dificultats per a combatre situacions de discriminació i violència en supòsits de processos transicionals i processos de reconstrucció de la pau i l'estabilitat política. Especialment mereixen els processos de reparació de les víctimes quan són víctimes de vulneracions de drets amb forma de violència basada en el gènere.
- en aquest informe, la Relatora al·ludeix a les treballadores migrants que constitueix un dels col·lectius en major situació de vulnerabilitat, especialment quan aquestes dones estan en situació administrativa irregular. Aquesta desigualtat complexa en la qual al gènere s'hi afegeix un diferent origen nacional, quan no la raça i la classe, crea situacions de major precarietat i, per tant, vulnerabilitat d'aquestes dones. La situació d'inseguretat que enfronten aquestes empitjora quan els ordenaments jurídics no preveuen mecanismes i garanties de protecció dels seus drets. Per exemple, quan un ordenament jurídic preveu mesures sancionadores en cas d'irregularitat administrativa que dificulten que les dones en aquesta situació denunciïn vulneracions dels seus drets i fins i tot violència.

Al costat d'aquestes qüestions, la Relatora fa una relació detallada de supòsits i casos concrets en els quals les vulneracions de drets poden ser considerades violències basades en el gènere. De nou, cal assenyalar, l'impacte de les mesures és diferent si es tracta d'homes o dones i té a veure amb la forma en la qual es regulen aquestes estructures socials i les realitats socials en les quals s'apliquen. Això mateix ocorre quan es tracta d'alteracions, agressions, danys o efectes sobre la naturalesa. És a dir, les relacions de dones i homes en les diferents comunitats socials amb la naturalesa pot viure's de manera diferent. Per aquesta mateixa raó, l'impacte d'aquestes agressions o danys s'experimentaran de forma diferent pels uns i les altres.

4. Vulneracions dels drets humans: especial referència als drets ambientals i als processos de resistència

Cada vegada es reconeix en major mesura, especialment a partir de les publicacions de Crutzen i Stoermer (2000), que les activitats humanes han tingut tanta importància en les condicions ambientals de la Terra dels últims 200 anys, que ens trobem en un nou interval geològic: l' "Antropocè", amb característiques tan diferents que suposaria la fi de l'Holocè¹¹ (Zalasiewicz i Williams, 2009; Trischler, 2017). L' "Antropocè" seria una nova època de la Terra, conseqüència del desplegament del sistema urbà-agro-industrial a escala global, que s'ha donat juntament amb un increment poblacional mundial sense precedents històrics. Tot això ha actuat com una autèntica força geològica amb greus implicacions socioambientals. Aquest període inclouria el canvi climàtic dels últims decennis, els canvis en el cicle del nitrogen i del fòsfor, la ràpida pèrdua de biodiversitat i alteracions en el cicle de l'aigua, entre altres (Steffen, 2011). La gravetat d'aquesta alteració disruptiva ha produït que Jason Moore utilitzi el terme "Capitalocè" per visibilitzar les arrels de tanta destrucció. Segons aquest autor, "el Capitalocè no representa el capitalisme com a sistema econòmic i social. [...] Més aviat, el Capitalocè significa capitalisme com una forma d'organitzar la naturalesa - com una ecologia-món capitalista, multiespecie i situada" (2016: 6).

Des de les selves centreamericanes fins a l'Oceà Pacífic, la Natura està sent explotada i destrossada per la humanitat a una escala mai vista amb anterioritat. Ens enfrontem a una greu crisi de biodiversitat, la "Sisena Extinció". No obstant això, aquesta no és l'única crisi del segle XXI perquè, a més de la sanitària provocada per la COVID-19 i les de drets humans, una altra crisi està generant greus repercussions per a la vida en el Planeta: la crisi climàtica, declarada "emergència climàtica" per moltes institucions i administracions públiques.

El Grup Intergovernamental d'Experts sobre el Canvi Climàtic (IPCC, per les seves sigles en anglès), reconeix més clarament que mai a la contribució del Grup de Treball 1 al Sisè Informe d'Avaluació (AR6) "*Climate Change 2021. The Physical Science Basis*" que ja és inequívoc que la influència humana ha escalfat l'atmosfera, l'oceà i la terra i que s'han produït canvis ràpids i generalitzats en l'atmosfera, l'oceà, la criosfera i la biosfera (IPCC, 2021). Aquestes crisis són part d'una crisi socioambiental global, però que les seves conseqüències es desplacen, injustament, en forma de riscos i danys, a aquelles poblacions que menys han contribuït a generar aquest traumatisme biosocial.

En efecte, la situació d'emergència ecosocial global se sent especialment en aquells territoris amb una alta situació de fragilització econòmica, política i social, propiciada, com ja s'havia apuntat anteriorment, pel sistema neoliberal de globalització, que

¹¹ L'Holocè és l'últim període de l'era Cenozoica. Abarca des del final del Plistocè (fa aproximadament 11.500 anys) fins a l'actualitat (Junta de Andalucía, s.d.)

s'imposa en forma de degradació ambiental i humana, en tres situacions diferents: en accés dels recursos naturals, en el control d'aquests recursos i en la precarització de la permanència de les poblacions, amb la conseqüent violència vers als processos de resistència pacífica. En tots aquests contextos, la desigualtat de gènere és omnipresent i de fet es parla d'una "violència ambiental" contra les dones i nenes, que s'afegeixen als maltractaments econòmics i socials (IUCN, 2020), propiciats per l'abús de poder corporatiu institucionalitzat, que no sols produeixen greus violacions dels drets humans més fonamentals i s'enriqueixen amb elles, sinó que també promouen el desplaçament involuntari de la població.

Parlant dels països, principalment del Sud Global, que més pateixen aquests processos d'espol.li ambiental i que són detonants de la seva expulsió territorial és important aportar una resposta des dels drets humans i des de la justícia ambiental. En efecte, en cadascuna de les tres situacions de maltractament ambiental són d'aplicació i observança obligatòria de diversos drets humans codificats en diversos tractats internacionals, ja siguin del Dret internacional del medi ambient, com del Dret internacional dels drets humans.

Respecte del Dret internacional dels drets humans es poden esmentar, principalment, la Convenció Internacional sobre l'Eliminació de totes les formes de Discriminació Racial (1965), el Pacte Internacional de Drets Econòmics, Socials i Culturals (PIDESC) (1966), el Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (PIDCP) (1966), la Convenció de les Nacions Unides sobre l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació contra la Dona (CEDAW) (1979), la Convenció sobre els drets de l'Infant (1989), i els drets consagrats en alguns dels convenis fonamentals de l'OIT: la llibertat sindical i la protecció de el dret de sindicació, núm. 87 (1948); el dret de sindicació i de negociació col·lectiva, núm. 98 (1949); la discriminació (feina i ocupació), núm. 111 (1958); l'edat mínima, núm. 138 (1973); i les pitjors formes de treball infantil, núm. 182 (1999). Altres convenis de l'OIT que aborden qüestions vinculades a la terra i els recursos naturals inclouen el núm. 141 sobre les organitzacions de treballadors rurals (1975) i el núm. 169 sobre pobles indígenes i tribals (1989).

A més, els drets humans també es troben protegits per tractats regionals: a Europa els instruments d'aplicació són el Conveni Europeu per a la Protecció dels Drets Humans i les Llibertats Fonamentals de 1950 i els seus protocols respectius, així com la Carta Social Europea; al continent americà la normativa internacional es remet principalment a la Convenció Americana sobre Drets Humans de 1969, i al seu Protocol Addicional sobre Drets Econòmics, Socials i Culturals; i a l'Àfrica, les principals referències en matèria de drets humans són la Carta Africana de Drets Humans i dels Pobles, de 1981, així com els seus Protocols addicionals (inclòs el Protocol de 1998 sobre l'Establiment d'una Cort Africana de Drets Humans i dels Pobles).

Per a cada un dels drets humans, els Estats tenen una obligació de "respectar", és a dir, abstenir-se de realitzar activitats que afectin negativament la satisfacció d'aquest

dret; de "protegir", és a dir, evitar que persones i grups vulnerin els drets dels altres, de "facilitar", és a dir, aplicar polítiques, lleis i programes que promouen la realització de determinats dret, especialment pels grups més vulnerables. A més, Nacions Unides ha indicat que les obligacions de protegir els drets humans de la població s'apliquen també als danys ambientals causats per empreses i altres actors privats. De aquesta manera que els Estats han d'adoptar les mesures apropiades per prevenir, investigar, castigar i reparar aquests abusos¹².

En resum, les obligacions concretes pels Estats són: respectar (abstenir-se d'interferir amb el gaudi d'un dret), protegir (evitar que altres interfereixin amb el gaudi d'un dret) i complir (adoptar les mesures adequades per fer possible la plena realització del dret) els drets econòmics, socials i culturals.

4.1. La degradació ambiental en l'accés als recursos naturals com a vulneració dels drets humans

Els drets econòmics, socials i culturals són els drets humans relacionats amb el lloc de treball, la seguretat social, la vida a família, la participació en la vida cultural i l'accés a l'habitatge, la alimentació, l'aigua, l'atenció de la salut i l'educació. És a dir, tenen a veure amb les necessitats bàsiques i la igualtat. Tots aquests drets es veuen especialment compromesos quan es produeix un accés il·legal als recursos naturals d'un determinat territori, és a dir quan aquest s'ha produït prescindint del consentiment previ, lliure i informat o bé quan es priva l'accés als recursos naturals propis d'un determinat territori. Aquest és un dret estretament relacionat amb altres drets humans que poden ser decisius per a la seva realització. Això està d'acord amb el principi que tots els drets humans són interdependents i estan relacionats entre si, d'acord amb la Declaració de Viena sobre Drets Humans de 1993 (paràgraf 5).

D'especial rellevància són els següents drets: el dret a la propietat és de directa importància per a les mesures destinades a garantir drets sobre els recursos naturals, i altres drets humans "Substantius", com el dret a l'habitatge, el "dret dels pobles a un entorn general satisfactori favorable al seu desenvolupament"¹³, i el dret dels pobles a disposar lliurement dels seus recursos naturals; Drets de participació pública, en particular la llibertat d'expressió, de reunió i d'associació i els "drets processals", que permeten que els usuaris dels recursos tinguin més pes en les decisions que afecten el propi accés als recursos (per exemple, els drets d'accés a la informació i de participació pública en la presa de decisions); Drets destinats a garantir la protecció jurídica dels altres drets humans, en particular el dret a la reparació.

Respecte a l'accés als recursos naturals de les dones és important fer referència a la Convenció sobre l'Eliminació de totes les Formes de Discriminació contra les Dones (les seves sigles en anglès, CEDAW), la qual afirma que "les parts adoptaran totes

¹² Informe del Alto Comisionado de las Naciones Unidas para los Derechos Humanos sobre los derechos humanos, el comercio y las inversiones (E/CN.4/Sub.2/2003/9).

¹³ Article 24 de la CADHP.

les mesures adequades per eliminar la discriminació de les dones en la vida política i pública" i per garantir que les dones estiguin en igualtat de condicions que els homes a tant organitzacions governamentals com no governamentals i pel que fa al desenvolupament i implementació de polítiques. En particular, en relació a l'accés dels recursos, la CEDAW posa l'accent en els reptes únics per a les dones rurals i la necessitat de garantir l'aplicació d'aquestes mesures a les zones rurals. Per exemple, el CEDAW reclama "accés a crèdits i préstecs agrícoles, instal·lacions de comercialització, tecnologia adequada i igualtat de tracte en la reforma agrària i terrestre, així com en els sistemes de reassentament de terres [article 14.2 (g)] i en condicions de vida adequades, inclòs un sanejament adequat i subministrament d'aigua [article 14.2 (h)]. També és recurrent el seu article 16 que estableix que els Estats part han de garantir "els mateixos drets a cadascun dels cònjuges en matèria de propietat, compres, gestió, administració, gaudi i disposició dels béns, tant a títol gratuït com oneros".

El Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació contra la Dona, en la seva Recomanació general núm. 34 (2016) sobre els drets de les dones rurals, reconeix que les dones rurals amb freqüència gaudeixen de drets limitats sobre la terra i els recursos naturals i que, en moltes regions, pateixen discriminació en relació amb els drets sobre la terra, en particular amb respecte a les terres comunals, que són controlades en gran mesura per homes. En aquest sentit, el Comitè considera com a drets humans fonamentals els drets de les dones rurals a la terra, els recursos naturals, inclosa l'aigua, les llavors i els boscos, i la pesca. En aquest sentit, representa una paradoxa que les dones i nenes tinguin un menor accés als recursos naturals, quan són elles, en molts països, les que gestionen i tenen cura dels béns naturals en benefici comú.

L'estudi de la Unió Internacional per a la Conservació de la Natura (IUCN) "Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality" (Vincles entre la violència de gènere i el medi ambient: la violència de la desigualtat), recopila dades i estudis de casos de més de mil fonts, i documenta els amplis vincles directes entre les pressions ambientals i la violència de gènere (Castañeda i altres, 2020). En concret, respecte a l'ús de la violència de gènere com a forma de control sobre la terra i els recursos naturals (accés): que es manifesta amb drets de tinença i normes consuetudinàries desiguals, com a mecanisme d'execució per l'acaparament de terres i el desheretament de béns i l'extorsió sexual per accedir a drets sobre la terra. Aquests patrons de violència comprometen la vida i els mitjans de subsistència, la seguretat alimentària i la nutrició, aigua neta i sanejament de les dones.

4.2. La degradació ambiental com a manifestació de la despossessió, el control i l'exploració de la terra i els recursos

Els crims ambientals, com la caça furtiva de vida silvestre o l'extracció il·legal de recursos, les indústries extractives i agroindústries, el canvi climàtic i desastres relacionats amb el clima tenen una implicació molt greu sobre els drets dels territoris.

Aquestes activitats corporatives impacten en el medi ambient fins al punt de comprometre el gaudi dels drets humans per part de les comunitats i els territoris. Els mitjans de subsistència i el benestar de les persones es poden veure seriosament en perill per activitats empresarials/industrials que resulten en la contaminació o usurpació de l'aire, l'aigua, el sòl o altres recursos públics dels quals depenen aquestes comunitats. Els efectes d'aquest tipus de perturbacions ambientals poden causar danys directes a una sèrie de drets interrelacionats, especialment els drets a la vida, els mitjans de subsistència, la salut, l'alimentació i l'aigua.

A més, en el context d'aquestes activitats, el tràfic de persones i el treball forçat s'utilitzen amb freqüència per permetre aquest tipus d'activitats il·legals, explotant les comunitats locals, com el tràfic sexual al voltant de mines il·legals en alguns països de Sud-amèrica, el d'abús sexual i el treball infantil a la indústria pesquera il·legal al sud-est asiàtic, i la d'explotació sexual al voltant de la tala i el comerç de carbó il·legals en zones d'Àfrica.

El control dels recursos precaritza alhora el dret ambiental d'accés al recursos naturals, que evidentment, compromet els drets humans més vitals de les poblacions territorials, especialment de les dones i nenes, en la mesura que s'estableix una relació molt estreta entre l'opressió de les dones i l'ús irracional dels recursos i la terra. Aquest enfocament vincula les relacions de poder que s'exerceixen sobre allò femení i sobre les dones: es cosifiquen, es posseeixen, s'exploten, es dominen, es donen relacions de poder i de subordinació, tal com succeeix amb la natura. Així és com Marta Pascual i Yayo Herrero (2010) entenen que el sistema patriarcal ha construït dualismes jerarquitats en els quals els atributs generats per a les dones i la natura són negatius. Segons elles, aquestes atribucions negatives a les dones i de la naturalesa han servit per justificar ideològicament la seva explotació, dominació i menyspreu.

Una altra conseqüència de la manca d'accés i control dels recursos és la creixent conflictivitat, que també es manifesta violentament dins dels territoris i molt especialment vers a les dones i nenes. Així la IUCN (2018) ha reportat pràctiques com la de "sexe per peixos", on els pescadors es neguen a vendre peix a les dones si elles no tenen relacions sexuals amb ells, com s'ha vist ocórrer en algunes parts d'Àfrica oriental i meridional.

Igualment, en moltes ocasions la violència de gènere s'ha utilitzat com un mètode per reprimir la resistència de les comunitats locals durant les disputes en el control dels recursos naturals (IUCN, 2018). Fins i tot, les forces militars i de seguretat armades que participen en projectes d'infraestructura a gran escala i treballs extractius també han utilitzat la violència de gènere com a mitjà per pressionar les comunitats locals o explotar-les.

En aquest sentit, la discriminació per raó de gènere en els marcs socials, culturals, jurídics, econòmics i institucionals afecta la capacitat de les dones i les nenes de

participar i liderar de manera equitativa i segura l'activisme, el treball i els programes organitzatius ambientals. Aquestes barreres reforcen les desigualtats de gènere en les accions per defensar, protegir, conservar i beneficiar-se del medi ambient. En aquest sentit, i en relació amb les dones defensores de la terra i del medi ambient, aquestes sovint paguen un alt preu per les seves resistències, com reconeixen des de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Drets Humans: "a l'igual que tots els defensors dels drets humans, les dones corren riscos, com el de ser assassinades, sancionades, intimidades o agredides.

No obstant això, també s'enfronten a l'amenaça afegida de la violència per motius de gènere, inclosa la violència sexual, que pot comportar perjudicis socials addicionals, com l'estigmatització i la discriminació" (ACNUDH, 2019). L'organització Global Witness va documentar 212 assassinats a persones defensores el medi ambient en 2019 (Global Witness, 2020). Aquesta xifra representa el nombre més alt de morts en un sol any fins a la data i, encara que la majoria van ser homes, és important ressaltar que aquests números no estan visibilitzant les agressions, més enllà dels assassinats, a les quals estan exposades les dones de manera diferencial.

5. Caracteritzant els desplaçaments ambientals: buscant refugi

Com s'ha comentat anteriorment, en l'actualitat, moltíssimes persones abandonen les seves llars, trencant amb l'arrelament que els lligava a la seva terra, territori, a la seva cultura i probablement a la seva família i amistats. Els motius són múltiples i es relacionen entre si: guerres, fam, pobresa, violències masclistes i condicions ambientals degradades, entre altres. Malgrat no ser tan reconeguda com altres factors de la mobilitat humana, la degradació ambiental està guanyant un pes cada vegada major interactuant amb altres factors, sovint potenciant els efectes adversos, generadors de moviments forçats de persones.

El rol tradicional associat a les dones, moltes vegades associat a les cures de la llar, de la família i de la comunitat, suposa una sèrie de limitacions en diferents esferes. En moltes regions del món, la dependència de les dones dels recursos naturals i l'agricultura per als seus mitjans de subsistència i l'alimentació de les seves famílies, juntament amb la falta de control i propietat de la terra i els recursos i unes normes discriminatòries, les fan menys capaces de respondre i recuperar-se dels efectes del canvi climàtic, els desastres i altres formes de degradació ambiental. Això també les deixa vulnerables davant la violència de gènere dins de les llars i les comunitats, moltes vegades a conseqüència de mecanismes negatius de resposta a l'estrès sobre els mitjans de vida i els recursos (Dankelman, 2016). En aquest sentit, també és important tenir en compte que, en aquests contextos, la situació de les dones i de les nenes és especialment greu, perquè s'enfronten a impactes i conseqüències diferenciades (Felipe, 2019a; Borràs, 2019; CARE, 2020).

5.1. Els principals factors ambientals dels desplaçaments

Encara que cada vegada tenen una major rellevància, els factors ambientals no desencadenen per si sols els desplaçaments sinó que ho fan en relació amb altres factors (polítics, econòmics, socials i culturals). A més, la forma en la qual aquests factors influeixen en la mobilitat humana depèn fortament del context en el qual es produeixen. De fet, amb freqüència també donen lloc a situacions d'immobilitat forçada perquè les persones més afectades per les vulneracions de drets ambientals se solen trobar més marginalitzades econòmicament, política i socialment, com ja s'ha comentat, incidint en les seves capacitats alhora d'enfrontar un procés migratori. A més, solen ser els qui compten amb un pitjor accés a la informació, els resulta més complicat preparar-se i són els qui compten amb menys recursos (financers, socials i d'una altra índole) per a traslladar-se, per la qual cosa han de romandre malgrat les amenaces (Gray, 2016).

En aquest sentit, la degradació ambiental pot tenir diferents detonants, però la majoria de les relacionades amb la mobilitat humana, com els accidents industrials i les derivades dels mals anomenat "desastres naturals", tenen molt poc de "naturals". En altres paraules, la majoria de les vegades són les activitats humanes les que causen la degradació ambiental que, al vegada i de diferents formes, empeny a les persones a migrar.

Els accidents industrials, per exemple, sovint generen tal degradació ambiental que les persones que resideixen en els voltants es veuen forçades a traslladar-se, encara que sigui temporalment. Aquests accidents són clarament i directament associats a les activitats humanes. Els accidents de la indústria química i dels hidrocarburs, dels reactors nuclears i similars solen generar desplaçaments temporals i de caràcter intern. Un dels accidents més greus fins al moment ha estat el del reactor nuclear de Txernòbil, on els terrenys circumdants afectats, encara en l'actualitat, segueixen sense ser aptes per l'habitabilitat.

A més de aquesta mena d'accidents industrials, molt greus però aïllats, també ha de tenir-se en consideració la contaminació gradual que poden provocar els centres industrials, les mines i l'extracció d'hidrocarburs. Aquests fan que moltes persones hagin de abandonar les seves llars o bé per l'expulsió propiciada per empreses i governs, per a poder construir aquestes infraestructures en certs terrenys o bé per la contaminació que produeixen. Les indústries extractives són particularment rellevants, perquè els vessaments durant l'extracció i transport d'hidrocarburs, per exemple, ha provocat greus catàstrofes ambientals. En el Delta del Níger a Nigèria, per exemple, els vessaments de petroli han induït pobresa, desocupació, pèrdua de productivitat, migració des del camp a la ciutat, desplaçaments i conflictes (Opukri i Ibaba, 2008).

Unes altres de les formes en les quals es genera degradació ambiental que indueix a l'expulsió de les persones és la implementació de polítiques energètiques, fins i tot

emmarcades en l'àmbit de la mitigació i l'adaptació al canvi climàtic, com són els mals anomenats "projectes de desenvolupament". Aquests impliquen l'espoli i l'expulsió de les persones que habitaven en les zones afectades. Com va reconèixer la Relatora Especial sobre desplaçament intern, Cecilia Jimenez-Damary, en el seu informe de juliol de 2020 sobre els impactes del canvi climàtic en la mobilitat humana¹⁴, les empreses poden ser responsables pel desplaçament produït pels denominats "projectes de desenvolupament" emmarcats en polítiques d'adaptació i mitigació al canvi climàtic (Jimenez-Damary, 2020).

La construcció d'hidroelèctriques també ha induït el desplaçament forçat de moltes persones en moltes parts del món. Així, al nord del Brasil, per exemple, més de 20.000 persones indígenes ja han estat desplaçades per la controvertida resclosa Belo Monte, al riu Xingú (AIDA, 2016). Altres casos semblants, analitzats per la investigadora Carol Yong Ooi Ling, van ser els desplaçaments i reassentaments de comunitats indígenes a Malàisia per la construcció de rescloses. En la seva recerca es va demostrar que les dones, els infants i les llars més empobrides van sofrir les pitjors conseqüències durant i després de la reubicació (Ooi Ling, 2019).

La hidroelèctrica "El Quimbo", per exemple, es troba a 500 quilòmetres al suroccident de Bogotà. Operada per Emgesa, filial de la multinacional Endesa, fins a 2010 de capital majoritàriament espanyol, ara propietat de la italiana Enel, construïda amb la participació de l'empresa també espanyola Sacyr, va obtenir la seva llicència ambiental gràcies a la intervenció directa del president José Manuel Santos. D'acord amb l'empresa, hi hauria 1.764 persones afectades residents en l'àrea d'influència directa i a 1.272 no residents. No obstant això, les organitzacions socials comptaven fins a 12.000 persones afectades per la desaparició dels seus mitjans de vida. Abans que acabessin les obres, més de 3.000 persones ja havien estat desplaçades dels seus territoris i 700 desallotjades forçosament (Celis y Plaza, 2016).

La geoingenieria, els projectes forestals de captura i emmagatzematge de carboni i els relacionats amb la producció intensiva d'agrocombustibles (palma, soja, etc.) són els principals impulsors de l'acaparament de terres i de recursos. Aquests acaparaments, amb suposats fins ambientals, se'ls denomina "acaparaments verds" (*green grabbing*, en anglès) (Fairhead, Leach i Scoones, 2012). Les persones defensores ambientals, que posen el seu cos en la defensa de la terra i els territoris envers aquests espolis, formen part d'aquell grup de persones que amb freqüència han de desplaçar-se per a protegir la seva vida davant diferents tipus de violències per part de les empreses i dels governs, i fins i tot dels inversors (Global Witness, 2020). Si bé cada any són més els homes defensors de la terra i el territori que són assassinats (Global Witness, 2020), les dones s'enfronten a altres agressions físiques

¹⁴ Jimenez-Damary, C. (2020). *Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons. Human rights of internally displaced persons*. Disponible a: <https://www.undocs.org/es/A/75/207> (última visita el 9 d'agost de 2021).

i psicològiques que no sempre queden registrades en les estadístiques oficials i que poden tenir forma de violència de gènere.

L'espoli dels recursos per part de determinades empreses també indueix els moviments forçats de població. Al Senegal, per exemple, grans vaixells de corporacions russes, europees i asiàtiques estan exhaurint els recursos pesquers que constituïen la principal font de treball. Tristament, gran part dels recursos que abans mantenien la subsistència de les poblacions locals ara es converteixen en pinso per a la ramaderia i l'agricultura, cosmètics, suplementos dietètics i productes per a les mascotes fora d'Àfrica (Greenpeace Africa y Changing Markets Foundation, 2021).

D'altra banda, cada any milers de persones es veuen afectades per fenòmens naturals, com a erupcions volcàniques i terratrèmols. Els desastres¹⁵ associats a aquests fenòmens, resultat d'una mala planificació i gestió, són cada vegada més freqüents i intensos i afecten més persones degut, entre altres motius, a la influència de les alteracions antròpiques en el sistema climàtic (CREDD i UNDRR, 2020). El canvi climàtic i els desastres afecten l'agricultura, la ramaderia i, en general, a les activitats que sostenen la vida, també tenen fortes repercussions per a la salut (OMS, 2018). L'any 2020, i malgrat la pandèmia i de les restriccions a la mobilitat imposades en tots els països, prop de 30,7 milions de persones van haver d'abandonar les seves llars pels efectes d'aquesta mena de desastres (IDMC, 2021).

Finalment, una altra de les “causes” que indueixen moviments de població (i que interactua i potència la resta) és l'emergència climàtica, els impactes de la qual són visibles arreu del món. Les emissions de gasos d'efecte hivernacle produïdes per les activitats humanes, generadores de l'escalfament global, tenen conseqüències per a la resta del sistema climàtic: l'augment de la freqüència, intensitat i durada dels fenòmens meteorològics extrems, el desgel de les glaceres i els mantells de gel, l'elevació del nivell de la mar, marors ciclòniques, la intrusió d'aigua salina, l'acidificació de l'aigua dels oceans, canvis en les precipitacions, inundacions, onades de calor, sequeres, incendis forestals, desertificació, escassetat d'aigua, la destrucció dels ecosistemes, la pèrdua de biodiversitat, etc. (IPCC, 2018).

Tant els fenòmens de degradació progressiva, com l'elevació del nivell de la mar i les sequeres, com els de ràpida aparició, com els huracans o les inundacions, incideixen en què les persones hagin d'abandonar les seves llars. La mobilitat humana induïda pels impactes de l'emergència climàtica constitueixen, alhora, un fenomen complex i heterogeni: poden ser internes (en la seva majoria) o internacionals, circulars, temporals o permanents i individuals o col·lectives (OIM, 2019).

¹⁵ Tradicionalment s'ha emprat la denominació “desastres naturals” perquè s'entenia que no depenia de les persones que ocorreguessin o no, sinó del propi funcionament del sistema terrestre, i perquè s'utilitzava com a sinònim de “fenomen natural”. No obstant això, l'efecte i els danys que causen depenen no sols de la severitat del fenomen, sinó del risc i del nombre de persones vulnerables en la zona afectada, és a dir, del context social, econòmic i ecològic i del grau de preparació.

Hi ha exemples en tots els continents, des d'Alaska (Bronen, 2015) fins als petits Estats insulars del Pacífic, de poca altitud sobre el nivell del mar (Ferris, Cernea i Petz, 2011). En aquests arxipèlags i altres regions, ja s'estan produint els moviments de persones, que fugen de les tempestes cada vegada més intenses i de les conseqüències de l'elevació del nivell de la mar, així com reubicacions de comunitats senceres (Piggott-McKellar et al., 2019; Felipe i Tomaselli, 2021).

A Àsia, en la costa oest de Vietnam, per exemple, l'exposició a les inundacions costaneres, els desbordament de rius i l'estrès hídric afecten especialment les comunitats agrícoles i estan influint en els patrons actuals de migració del camp a la ciutat. De forma semblant, a l'Índia, l'impacte de l'estrès hídric en les àrees agrícoles s'està sumant als factors que ja impulsaven la tendència migratòria rural-urbana (ADB, 2011).

Al Brasil, un dels països amb major nivell de mobilitat humana associada a la degradació ambiental i, a més, un de les principals destinacions de les persones desplaçades transfrontereres per desastres a la regió, la comunitat Nova Enseada ja ha dut a terme un procés de reubicació preventiva i autogestionada (Gini, Mendonça y Pires, 2020). En el Corredor Sec Centreamericà, les sequeres estan afectant la producció dels cultius, la qual cosa influeix en la mobilitat a la regió i té importants impactes de gènere, perquè les dones s'estan veient greument afectades. A Nicaragua, en algunes comunitats, les dones afirmen que, a causa de la sequera, cada vegada han de caminar majors distàncies per a recol·lectar l'aigua que usen en la llar. Per això, l'escassetat d'aigua, agreujada per l'escalfament global, les posa en perill i fa que la seva càrrega de treball augmenti (Ayales et al., 2019).

Així mateix, per les dones, qüestions com l'abillament tradicional poden suposar un obstacle a la hora d'escapar o fins i tot de sobreviure a les conseqüències d'un desastre. A determinades regions del planeta algunes activitats que ajudarien a sobreviure davant els efectes d'un desastre, com nedar i grimpar als arbres, només estan bé vistes, en general, entre els nens, per la qual cosa no s'ensenyen tant a les nenes (Rahman, 2013). Als refugis temporals als que se sol acudir per a evitar les conseqüències o després d'un greu desastre, la situació sol ser més complicada per a elles, ja que la violència de gènere perpetrada per familiars o altres persones tendeix a augmentar o es fa més evident (UICN, 2020).

5.2. Denominacions: aclarint conceptes clau

Un dels debats més controvertits és el relatiu als conceptes més adequats per referir-se a les persones que es troben en la situació de moviment forçat. En els últims anys s'han utilitzat múltiples termes per a fer referència a aquestes realitats que involucren, d'una banda, la mobilitat forçada de les persones i, per una altra, el factor ambiental o climàtic.

En aquest sentit, cal tenir en compte que, actualment, no existeix cap definició o estatut internacionalment acordat que contempli ni una denominació ni una definició d'aquesta realitat. De manera que cada institució utilitza aquella conceptualització més convenient i freqüentment adaptada a les seves pròpies intencions, interessos o àmbit d'actuació, contribuint encara més a la confusió global.

De fet, molt sovint, la terminologia utilitzada sorgeix de la combinació dels termes (1) desplaçament/migració/refugi amb (2) ambiental/climàtic. Totes les combinacions existents compten amb les seves avantatges i els inconvenients, així com amb major o menor acceptació per part dels diferents actors involucrats (acadèmia, societat civil, responsables de polítiques, etc.).

Quant a la primera part de la terminologia (desplaçament/migració/refugi), la veritat és que tots són conceptes bastant difusos i amb diferents interpretacions. Així i tot, en general existeix un ampli consens en què els “desplaçaments” són moviments forçats. Malgrat existir un menor consens sobre aquest aspecte, se sol entendre que els “desplaçaments forçats” són moviments predominantment de caràcter intern, és a dir, que es produeixen en el territori d'un mateix Estat, sense el creuament de fronteres internacionals. Així, sovint s'empra la definició dels Principis Rectors dels Desplaçaments Interns¹⁶ que, a més, inclou una referència específica als “desastres naturals o causats per l'ésser humà”:

“(…) s'entén per desplaçats interns les persones o grups de persones que s'han vist forçades o obligades a escapar o fugir de la seva llar o del seu lloc de residència habitual, en particular com a resultat o per a evitar els efectes d'un conflicte armat, de situacions de violència generalitzada, de violacions dels drets humans o de catàstrofes naturals o provocades per l'ésser humà, i que no han travessat una frontera estatal internacionalment reconeguda” (article 2).

Respecte al terme “migració”, a nivell internacional no hi ha una definició internacionalment acordada i existeix també discussions: des d'alguns sectors s'entén aquesta terminologia com a sinònim de mobilitat humana per raons econòmiques en el marc de les mobilitats voluntàries (ACNUR, 2019), mentre que unes altres inclouen també la mobilitat forçada. Així mateix, algunes veus limiten aquesta terminologia als moviments internacionals de determinada durada i altres inclouen també els moviments interns. Per a l'OIM, per exemple, aquest terme “reflecteix l'enteniment laic comú d'una persona que s'allunya del seu lloc de residència habitual, ja sigui dins d'un país o a través d'una frontera internacional, de manera temporal o permanent, i per diverses raons”¹⁷ (OIM, 2019, p. 132).

¹⁶ Principios Rectores de los Desplazamientos Internos. Consejo Económico y Social-Comisión de Derechos Humanos, 54o período de sesiones E/CN.4/1998/53/Add.2, de 11 de febrero de 1998.

¹⁷ Traducció propia.

En relació amb el concepte de “refugi”, en general, s'equipara a una forma de mobilitat humana extremadament forçada. També se sol entendre que equival a moviments internacionals, encara que hi ha els qui ho utilitzen també per a incloure la mobilitat interna forçada, especialment per emfatitzar el grau de vulnerabilitat i la gravetat de les situacions a les que s'enfronten les persones afectades (Biermann i Boas, 2010; Avidan i Kent, 2018; Ahmad i Maas-Albert, 2020; Pajares, 2020).

El concepte jurídic de persona refugiada es troba regulat, principalment, en la Convenció de Ginebra sobre l'Estatut dels Refugiats¹⁸ (1951) i el seu Protocol de Nova York¹⁹ (1967). La Convenció ginebrina defineix a les persones refugiades com aquelles que:

“(…) a causa de fundats temors de ser perseguida per motius de raça, religió, nacionalitat, pertinença a determinat grup social o opinions polítiques, es trobi fora del país de la seva nacionalitat i no pugui o, a causa de aquests temors, no vulgui acollir-se a la protecció de tal país; o que, mancant de nacionalitat i trobant-se, a conseqüència de tals esdeveniments, fora del país on abans tingués la seva residència habitual, no pugui o, a causa de aquests temors, no vulgui tornar a ell” (article 1).

En aquest sentit, tal i com es pot observar, la Convenció de Ginebra estableix uns paràmetres molt clars, en els que les persones sol·licitants d'asil han de provar per tal de poder beneficiar-se de l'estatut de persona refugiada. Entre les causes que poden motivar la situació de les persones refugiades no es troben, explícitament, les ambientals o climàtiques i, a més, moltes vegades en el cas de la mobilitat humana induïda per les diferents formes de degradació ambiental és complicat identificar l'element de persecució. Així mateix, la majoria d'aquests moviments ocorren a nivell intern, sense creuar fronteres internacionals (McAdam i Weerasinghe, 2020).

A més, moltes de les persones que es troben en aquesta situació no volen ser reconegudes com a refugiades per diversos motius, entre els quals es troben la por a l'estigma i al racisme i xenofòbia que solen sofrir les persones refugiades. Així mateix, en general prefereixen quedar-se en el seu territori i exigeixen que, en lloc d'estar dedicant-se esforços a la reconfiguració jurídica del refugi, els esforços es dirigeixin a les mesures d'adaptació *in situ*. Aquests són alguns dels motius pels quals, almenys fins al moment, des d'alguns sectors es rebutja la idea del refugi ambiental o climàtic.

D'altra banda, especialment des de organitzacions de la societat civil (per exemple: Alianza por la Solidaridad, 2020; Climate Refugees, s.d.), s'argumenta que encara que sigui complicat ampliar o entendre d'una manera més extensiva aquest concepte, la Convenció ja té 70 anys i és necessari adaptar-la a les noves realitats del segle

¹⁸ Convención sobre el Estatuto de los Refugiados. Serie Tratados de Naciones Unidas, 1951, no 545, vol. 189, p. 137. Ginebra.

¹⁹ Protocolo sobre el Estatuto de los Refugiados. Serie de Tratados de Naciones Unidas, 1964, vol. 606, núm. 8791, p. 267. Nueva York.

XXI, en les quals la vulneració de drets ambientals és un factor de creixent importància en la mobilitat humana forçada.

Quant a la segona part de la terminologia (ambiental/climàtic), també és important entendre les diferències i connexions. En general, quan es parla de factors ambientals que indueixen la mobilitat humana s'està fent referència a la majoria de les situacions esmentades en l'apartat anterior (desastres industrials, contaminació, construcció de projectes de "desenvolupament", etc.); mentre que quan es parla de factors climàtics es fa referència a l'elevació del nivell del mar, les sequeres, etc. Els desastres ocasionats per una incorrecta o insuficient gestió dels fenòmens naturals estarien en totes dues categories, doncs perquè encara que alguns poden estar relacionats amb el canvi climàtic, no tots ho estan, com els terratrèmols i les erupcions volcàniques. Es pot entendre l'ambiental com una categoria més àmplia dins de la qual s'inclou el climàtic.

Ara com ara, una de les denominacions més utilitzades i reconegudes a nivell internacional és la definició de l'OIM, que entèn les "migracions ambientals" com aquelles:

"persones o grups de persones que, principalment en raó d'un canvi sobtat o progressiu en el medi ambient, que incideix adversament en les seves vides o en les condicions de vida, es veuen obligats a abandonar el lloc habitual de residència, o opten per fer-lo, ja sigui temporalment o amb caràcter permanent, i que es desplacen dins del país o a l'estranger"²⁰ (OIM, 2019, p.31).

Així mateix, l'organització defineix les migracions climàtiques com:

"el trasllat d'una persona o grups de persones que, predominantment, per canvis sobtats o progressius en l'entorn degut a l'efecte del canvi climàtic, estan obligades a abandonar el seu lloc de residència habitual, o opten per fer-ho, ja sigui de manera temporal o permanent, dins d'un Estat o travessant una frontera internacional"²¹ (OIM, 2019, p.64).

També val la pena destacar les definicions que s'inclouen en el "Diccionari de l'emergència climàtica" (Termcat, 2020):

"Migrant ambiental: Persona que es veu obligada a abandonar el seu lloc de residència habitual, de manera temporal o permanent, a causa d'una degradació ambiental que afecta negativament les seves condicions de vida, especialment en contextos de vulnerabilitat".

²⁰ Traducció pròpia.

²¹ Traducció pròpia.

“Migrant climàtic: Migrant ambiental que es veu obligat a abandonar el seu lloc de residència habitual a causa de la degradació ambiental provocada pel canvi climàtic”.

En aquest diccionari s'utilitza la mateixa definició per als desplaçaments ambientals, però en una nota a peu de pàgina descriuen que “la denominació *desplaçat ambiental* / *desplaçada ambiental* se sol aplicar, específicament, als migrants ambientals que canvien el seu lloc de residència habitual dins el mateix Estat”.

Caldria destacar que en cap d'aquestes definicions es fa referència explícita a les dones i nenes o als grups de poblacions més vulnerables en el context de desplaçament ambiental, com ara els pobles indígenes o les persones malaltes. Per tant, si bé aquestes definicions contribueixen a trobar cert consens en la realitat dels moviments forçats de persones per factors ambientals, la neutralitat del llenguatge injustament invisibilitza la situació de les dones i nenes en contextos de degradació ambiental que impulsen la seva fugida.

En aquest informe, s'utilitza la terminologia de “desplaçament ambiental” o “desplaçament forçat per raons ambientals” per a incidir en el caràcter forçat d'aquestes formes de mobilitat humana, no sols fent referència als moviments interns, sinó incloent també la mobilitat forçada internacional induïda per la vulneració dels drets ambientals. Així mateix, s'inclou en l'anàlisi totes les formes de degradació ambiental, esmentades en l'apartat anterior, com a factors inductors d'aquests desplaçaments.

5.3. Xifres

Tal i com es constata en l'informe de 2018 de la Plataforma Migracions Climàtiques, “un altre dels aspectes més controvertits en relació a les migracions climàtiques, (...) està relacionat amb les xifres, és a dir, amb el nombre de persones que s'han traslladat, es traslladen i es traslladaran per motius climàtics. (...) al no existir una denominació i una definició clara i acceptada internacionalment, resulta molt complicat comptar amb les xifres adequades. El problema de fons en tots dos casos se sustenta en la complexitat d'aquestes migracions deguda a la multiplicitat de factors que les indueixen, a la freqüent dificultat a la hora d'establir el nexa entre un determinat moviment de població i el canvi climàtic i a la manca d'una metodologia comuna i de dades estadístiques fiables que recullin les causes dels moviments migratoris”²² (Felipe, 2018, p. 22).

De fet, s'han realitzat múltiples intents per a quantificar els desplaçaments ambientals i climàtics. Unes de les primeres projeccions van ser les Myers i Kent (1995), que vaticinaven en diverses publicacions que en 2025 haurien prop de 200 milions del que denominaven *environmental refugees*. Per part seva, anys més tard Christian Aid

²² Traducció pròpia.

(2007) preveia que en 2050 haurien més de mil milions de persones migrants climàtiques si no es prenen les mesures necessàries.

Més recentment, organitzacions internacionals -com per exemple el Banc Mundial, als seus informes *Groundswell* (Rigaud, et al 2018 i Clement, et al 2021) han realitzat intents similars. No obstant això, resulta com menys paradoxal que aquesta institució, que mitjançant el finançament de projectes de “desenvolupament” ha forçat el desplaçament de milers de persones, publiqui un informe sobre migracions climàtiques). Segons aquest informe del Banc Mundial, en el pitjor dels escenaris climàtics s'esperarien més de 140 milions de desplaçaments interns en 2050. En la mateixa línia, l'Institut per l'Economia i la Pau publicava en el seu informe *Understanding Ecological Threats, Resilience and Peace* que, en 2050, 1.200 milions de persones serien desplaçades a causa de les “amenaces ambientals” (Institute for Economics & Peace 2020).

Si bé aquestes xifres han estat replicades en nombrosos informes, articles acadèmics i de premsa, també han rebut fortes crítiques. Alguns dels motius que conviden a desconfiar d'aquesta mena de projeccions són (Felipe, 2021):

- Freqüentment no tenen en compte que no existeix una relació “simple i directa” entre la degradació ambiental o els impactes de la crisi climàtica i la mobilitat humana, ni que els desplaçaments ambientals són multicausals i que és molt complicat identificar quan la degradació ambiental és la causa principal o un factor subjacent de la mobilitat.
- Sovint manquen d'evidència empírica, es basen en metodologies no consolidades i barregen conceptes com a mobilitat interna i internacional, forçada i “voluntària” i, fins i tot, factors de degradació ambiental (contaminació atmosfèrica, desplaçaments per projectes de desenvolupament, terratrèmols, etc.) i climàtics (elevació del nivell de la mar, sequeres prolongades, etc.).
- Amb freqüència s'està calculant la quantitat de població en risc. Això no equival necessàriament a la població migrant, ja que moltes persones podran adaptar-se als riscos climàtics sense haver de traslladar-se, unes altres, encara que afectades, no podran marxar-se per falta de recursos i altres no voldran fer-ho, sinó que romandre en les seves llars mentre puguin.

Aquestes projeccions suposen un perill. Descriure aquest fenomen com a futures onades o moviments massius de persones que es traslladen en massa des de Llatinoamèrica als Estats Units, per exemple, o des d'Àfrica, cap a Europa porta més conseqüències negatives que positives. Aquestes narratives han estat utilitzades per governs negacionistes del canvi climàtic i per a justificar polítiques migratòries restrictives amb un nou argument que justifica el tancament encara més de les fronteres, fins i tot davant emergències humanitàries. També han estat utilitzades per a justificar la securització i militarització de les fronteres, perquè s'entenen aquests moviments de població com una crisi incipient per al Nord global. Amb aquestes narratives basades en la “por a la invasió” es busca despertar el temor a un món en

el qual el Nord global es veu envaït per persones que fugen del Sud Global, portant amb si caos, conflictes i actuant per a desestabilitzar les democràcies (Felipe, 2020 i 2021; Viso, 2020; Nash i Zickgraf, 2020).

D'altra banda, el Centre per al Monitoratge del Desplaçament Intern (IDMC, per les seves sigles en anglès) publica anualment un informe en el qual recopilen dades de desplaçament intern associats a dues grans categories: desastres i conflictes. El IDMC basa la seva anàlisi en rigorosos estudis de les dades recopilades des d'una gran varietat de fonts, que inclouen governs locals i nacionals, organitzacions internacionals i la societat civil (IDMC, s.d.)

Segons aquesta organització, al 2016 es van registrar 24,2 milions de nous desplaçaments associats a desastres, mentre que, al 2017 va haver-hi un total de 18,8 milions. Al 2018, 17,2 milions i al 2019, 24,9 milions. L'any 2019 es va produir un nou rècord: el 75% del total de nous desplaçaments es relaciona amb els desastres. I al 2020, com ja s'ha comentat, prop de 30,7 milions de persones es van desplaçar per desastres geofísics (655.000 nous desplaçaments) i meteorològics (30 milions) (IDMC, 2021; Felipe, 2021). Resulta important visibilitzar que aquestes estadístiques no estan disgregades per raó de sexe ni de gènere, amb la qual cosa, no es coneix el percentatge de dones i homes involucrats, tot i que se sol afirmar que en els últims anys s'ha produït una "feminització global" dels moviments migratoris (Zlotnik, 2003). Segons la IOM, es donen tres grans causes que expliquen la migració femenina: econòmiques, socials i criminals, com veurem detalladament a continuació.

D'acord amb les dades de l'ACNUR, les dones han representat més del 50% de la població refugiada mundial dels camps sota mandat de l'ACNUR fins recentment. En l'últim any, els homes han pujat fins al 51,69% en els camps situats en països fronterers al país d'origen. No obstant això, es continua produint un increment del nombre de dones en les figures amb menor protecció perquè el número de desplaçaments interns ha augmentat (hi ha deu milions més de desplaçats interns que de refugiats que creuen una frontera), arribant a ser el 51,77% de la població desplaçada internament²³. Per contra, quan es consideren les xifres de sol·licituds d'asil individuals en tercers països la seva presència disminueix (fins al 41%), probablement perquè aquest tipus de mobilitat requereix comptar amb recursos suficients per a emprendre-la (Mckay, 2003)²⁴.

²³ Poden consultar-se les estadístiques oficials sobre la població refugiada i altres aspectes en els informes anuals emesos per l'ACNUR o les seves bases de dades. UNHCR - Statistics & Operational Data (en línia) <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (consulta en 7 de setembre de 2021).

²⁴ En aquesta mateixa línia, d'acord amb les dades oficials de l'Oficina d'Asil i Refugi i el Ministeri d'Interior, les dades mostren que a Espanya se escurça una mica la proporció de sol·licitants d'asil homes i dones en 2019 (54,56% i 45,43%). Malgrat tenir aquestes dades, insisteixo que no hi ha un desglossament de dades sobre el reconeixement de l'estatut segons els motius, la qual cosa seria el més oportú per a poder fer anàlisis completes sobre la matèria que ens ocupa. OAR: Asil en xifres 2019: http://www.interior.gob.es/documents/642317/1201562/asil_en_cifras_2019_126150899.pdf/15f04b97-06e9-4ab0-ba20-7d90ebec1f13 (última consulta 25 de setembre de 2020).

Si bé en la majoria de les ocasions els motius de fugida es corresponen amb els convencionals, des de finals del segle XX l'esmentada "feminització" també ha arribat a l'asil i a les experiències persecutòries singularment considerades. Amb aquest terme es fa referència a les experiències de persecució en les quals el gènere és el motiu o la violència de gènere la forma que revesteix l'acte de persecució (Roberts, 2002: 191 i 194). Aquests dos supòsits s'excloïen en un primer moment de la protecció de l'asil degut a la interpretació restrictiva d'aquest marc - com també ocorre amb els desplaçaments ambientals - i perquè la violència de gènere no es considerava prou greu com per constituir un acte de persecució (Heyman, 2005: 730 i Mckay, 2003: 454 i 455).

No obstant, com ara veurem, hi hagut una certa evolució en el règim d'asil que ha permès estendre la protecció internacional a aquests - encara que de forma irregular (Merino, 2012) -, també quan concorre aquesta dimensió juntament amb altres, com ara els casos de desplaçaments per motius ambientals. Malauradament, no hi ha hagut una evolució en aquest sentit, i encara són insuficients els mecanismes de protecció de drets de les persones desplaçades, així com el marc normatiu i les seves interpretacions, que tendeixen a tractar de forma separada ambdues realitats.

5.4. Les limitacions jurídiques del reconeixement i protecció

Una de les qüestions més importants en relació als desplaçaments ambientals, sobretot en casos de mobilitat internacional resideix en com protegir aquestes persones, doncs, el reconeixement jurídic d'aquestes realitats és encara escàs. En els últims anys, s'han desenvolupat diferents propostes per a superar els "buits jurídics". Així, al costat de l'abundant doctrina que convida a l'adaptació dels instruments existents en el Dret internacional (Cooper, 1998; Felipe, 2019b), també s'han desenvolupat diverses propostes sobre la possibilitat d'adoptar un tractat internacional *ad hoc* (Hodkinson, 2011; Prieur, 2011) o un Protocol a la Convenció Marc de les Nacions Unides sobre el Canvi Climàtic (CMNUCC) de 1992 (Biermann i Boes, 2008; Gogarty, 2011). Igualment, s'han promogut altres alternatives amb diferents graus d'acceptació, com els Principis de Península (Displacement Solutions, 2013) o la Iniciativa Nansen (Nansen Initiative, 2015).

En els següents apartats s'analitza la possible aplicació dels règims jurídics del refugiats i/o del desplaçament intern, segons si qui es trasllada creua o no una frontera internacionalment reconeguda, i de l'apatrídia, en cas de pèrdua de nacionalitat, com podria ocórrer, per exemple, en els casos dels petits Estats insulars amenaçats per l'elevació del nivell del mar. En tots ells, la referència a la situació de les dones i les nenes és neutra.

5.4.1. L'estatut de persona refugiada

Una possibilitat per a protegir les persones desplaçades ambientals quan travessen fronteres internacionals podria consistir en l'aplicació de la definició legal de "refugiat"

i, per tant, dels drets de les persones refugiades regulats en la Convenció sobre l'Estatut dels Refugiats de 1951 i el seu Protocol de 1967 ("Convenció de Ginebra", d'ara endavant). No obstant això, hi ha tot un seguit de limitacions, que cal analitzar i que reprendrem a continuació.

D'acord amb aquesta normativa, una persona "refugiada" es defineix com algú que:

"(...)a causa de fundats temors de ser perseguida per motius de raça, religió, nacionalitat, pertinença a determinat grup social o opinions polítiques, es troba fora del país de la seva nacionalitat i no pugui o, a causa d'aquests temors, no vulgui acollir-se a la protecció de tal país; o que, mancant de nacionalitat i trobant-se, a conseqüència de tals esdeveniments, fora del país on abans tingués la seva residència habitual, no pugui o, a causa d'aquests temors, no vulgui tornar a ell"²⁵.

En aquest sentit, en relació amb el concepte jurídic de persona refugiada, és necessari assenyalar, en primer lloc, que aquesta definició només s'aplica a les persones que ja han travessat una frontera internacional i, com s'ha analitzat anteriorment, la majoria dels desplaçaments ambientals es produeixen internament. En segon lloc, existeixen altres dificultats a l'hora d'aplicar la definició jurídica de persona refugiada als desplaçaments ambientals. Per exemple, és difícil constatar que la degradació ambiental pugui constituir un motiu de persecució, en el sentit jurídic de la paraula, perquè la "persecució" implica violacions dels drets humans que són força greus, a causa de la seva naturalesa o a causa de la seva repetició. Tornarem a això més endavant.

En tercer lloc, segons la Convenció de Ginebra, les persones refugiades fugen del seu propi govern (o d'agents privats dels quals el govern no pot o no vol protegir-los d'ells), però una persona que fuig dels efectes de la degradació ambiental no escapa necessàriament del seu govern. En quart lloc, en relació amb l'element de la "persecució", la Convenció de Ginebra requereix que tal persecució sigui per motius de raça, religió, nacionalitat, opinió política o pertinença a determinat grup social. Aquesta qüestió és també problemàtica donat que els efectes de la degradació ambiental són en gran manera indiscriminats, en lloc d'estar vinculats a les característiques particulars, com els antecedents d'una persona o les seves creences. En conseqüència, és difícil d'establir l'argument que les persones afectades per la degradació ambiental poguessin constituir "un determinat grup social", perquè el dret exigeix que el grup ha d'estar connectat per una característica fonamental, immutable, que no sigui el risc de persecució per si mateix.

No obstant això les limitacions esmentades, és necessari precisar que la Convenció de Ginebra pot aplicar-se en situacions específiques, per exemple, quan "les víctimes de desastres naturals fugen pel fet que el seu govern ha retingut o obstruït deliberadament l'assistència amb la finalitat de castigar-les o marginar-les a causa d'algun dels cinc motius [de la Convenció]" (ACNUR, 2009). Tot i així, continuen

²⁵ Traducció pròpia.

existint excepcions limitades on l'exposició a l'impacte en el clima o la degradació del medi ambient podria equivaldre a persecució per una raó prevista per la Convenció. Un exemple seria quan les polítiques del govern estiguessin dirigides a determinats grups que depenen de l'agricultura per a la seva supervivència, on el canvi climàtic ja estigués obstaculitzant aquesta subsistència. Un altre exemple seria una fam induïda per un govern que destrueix cultius, contamina l'aigua o contribueix a la destrucció del medi ambient en contaminar la terra i l'aigua²⁶.

A més de la Convenció de Ginebra, a nivell regional l'estatut de refugiat es reconeix en dos instruments internacionals més: la Convenció de l'Organització de la Unió Africana sobre els Refugiats de 1969²⁷ i la Declaració de Cartagena sobre els Refugiats de 1984²⁸. Ambdues constitueixen prominents instruments regionals sobre persones refugiades que amplien la definició de refugiat per a Àfrica i Amèrica Llatina, proposant nous enfocaments per a les necessitats humanitàries de les persones refugiades i desplaçades amb un esperit de solidaritat i cooperació. Ambdues inclouen, entre les causes de reconeixement de l'estatut, les situacions que han alterat greument l'ordre públic, que, d'alguna forma, podria equiparar-se a la degradació ambiental com causa de fams i sequeres.

La Convenció de la OUA afegeix a la definició de persona refugiada que estableix Ginebra, de manera que s'atorga l'estatut de persona refugiada a les persones obligades a sortir del seu país d'origen "(...) a causa d'una agressió exterior, una ocupació o una dominació estrangera, o d'esdeveniments que pertorbin greument l'ordre públic". I la Declaració de Cartagena també aplica la condició de refugiat a les persones que la seva "(...) vida, seguretat o llibertat han estat amenaçades per la violència generalitzada, l'agressió estrangera, els conflictes interns, la violació massiva de drets humans o altres circumstàncies que hagin pertorbat greument l'ordre públic". Aquesta referència a circumstàncies que pertorbin l'ordre públic ha estat interpretada com a clau per a incloure els refugiats ambientals. Així i tot, la Convenció de la OUA només permet que aquelles persones que sofreixen un "fundat temor a ser perseguides" qualifiquin com a refugiades, mantenint-se un dels inconvenients assenyalats en l'anàlisi de la Convenció de Ginebra de 1951. A més, de moment, els principals inconvenients per a ampliar la protecció en cas de desplaçaments ambientals són que, d'una banda, tenen caràcter regional, no universal, i, d'altra

²⁶ SERAC; CESR contra Nigèria, Decisió respecte a la comunicació N° 155/96, ACHPR/COMM/A044/1, XV informe anual de l'activitat de la Comissió Africana de Drets Humans i dels Pobles (7 de maig de 2002), annex V, paràgraf 44. Cooper (1998) argumentava que la dessertificació al Sahel africà i l'explosió nuclear a Txernòbil van constituir persecució.

²⁷ Convenció de la OUA per la que se regulan los Aspectos Específicos de Problemas de los Refugiados en África (adoptada 10 septiembre 1969, entró en vigor el 20 de junio de 1974) 1001 UNTS 45.

²⁸ Declaració de Cartagena sobre Refugiats (Adoptada pel "Col·loqui Sobre la Protecció Internacional dels Refugiats en Amèrica Central, Mèxic i Panamà: Problemes Jurídics i Humanitaris", celebrat en Cartagena, Colòmbia, del 19 al 22 de novembre de 1984) en 'Annual Report of the Inter-American Commission on Human Rights' (1984- 85) OAS Doc OEA/Ser.L/V/II.66/doc.10, rev 1, 190-3.

banda, no recullen específicament els motius ambientals. A més, la Declaració de Cartagena és un instrument jurídicament no vinculant.

La no adequació de l'estatut de persona "refugiada" per a casos de desplaçament ambiental, per factors climàtics, ha estat confirmada per alguns casos a Austràlia i Nova Zelanda, en els quals alguns habitants de Tuvalu i Kiribati han sol·licitat el reconeixement d'aquesta condició de refugiat pels impactes del canvi climàtic. No obstant això, en cap d'ells es va admetre el reconeixement de tal condició de persona refugiada²⁹.

5.4.2. La condició de persona desplaçada interna

D'altra banda, quan el desplaçament es produeix dins de les fronteres d'un mateix país, la protecció podria regir-se pels Principis Rectors dels Desplaçaments Interns, de 1998³⁰. Els Principis Rectors contempnen expressament la protecció de les persones desplaçades a causa de desastres naturals o provocats per l'ésser humà i contenen importants proteccions dels drets humans en tals casos. Segons els Principis Rectors, el desplaçament es produeix quan les:

“persones o grups de persones [...] s'han vist forçades o obligades a escapar o fugir de la seva llar o del seu lloc de residència habitual, en particular com a resultat o per a evitar els efectes d'un conflicte armat, de situacions de violència generalitzada, de violacions dels drets humans o de catàstrofes naturals o provocades per l'ésser humà”.³¹

El principal problema de l'aplicació d'aquest instrument radica en el fet que no és obligatori i no cobreix els desplaçaments internacionals.

Per part seva, la Convenció de Kampala sobre els Desplaçats interns de la Unió Africana³² és el primer tractat internacional vinculant sobre desplaçament intern que ofereix importants proteccions dels drets humans per a les persones desplaçades a causa de factors ambientals. L'article 5.4 de la Convenció crida als Estats a l'adopció de mesures “per a protegir i ajudar a les persones que han estat desplaçades internament a causa dels desastres naturals o produïts per l'ésser humà, incloent el canvi climàtic”. Malgrat la seva gran importància, també presenta diverses limitacions, ja que no inclou la situació d'aquelles que travessen fronteres internacionals i, igualment, l'abast de la seva aplicació és regional.

²⁹ Apelació de Refugiats N° 72189/2000, Autoritat d'Apel·lacions de l'Estatut de Refugiats de Nova Zelanda, 17 d'agost de 2000, paràgraf 13. Veure també 0907346 [2009] RRTA 1168 (10 de desembre de 2009) párrafo 51 (Tribunal de Revisió de Refugiats d'Austràlia).

³⁰ Principis Rectors dels Desplaçaments Interns, UN Doc E/CN.4/1998/53/Add.2 (adoptats el 11 de febrer de 1998).

³¹ Traducció pròpia.

³² Convenció de la Unió Africana per la Protecció i l'Assistència de les Persones Internament Desplaçades a Àfrica (adoptada el 22 d'octubre de 2009, en vigor des del 6 de desembre de 2012).

5.4.3. L'estatut d'apàtrida

La inhabilitat progressiva o desaparició permanent del territori d'alguns petits Estats insulars d'escassa elevació a causa de l'augment del nivell de la mar i a altres efectes del canvi climàtic representa un panorama poc encoratjador per a la població d'aquestes regions. Aquestes circumstàncies han impulsat la discussió sobre si a llarg termini podria arribar a considerar-se'ls persones apàtrides, en sentit jurídic (McAdam, 2010).

La definició d'“apàtrida”, inclosa en l'article 1 de la Convenció sobre l'Estatut dels Apàtrides de 1954³³, restringeix deliberadament el seu abast a la persona que “(...) no sigui considerada com a nacional seu per cap Estat conforme a la seva legislació”. Sobre aquest tema, malgrat la situació de pèrdua total del territori d'un Estat, existeix una presumpció general de continuïtat de la condició d'Estat i de personalitat jurídica internacional en virtut del Dret internacional. Així, la condició d'Estat no es perd de manera automàtica amb la pèrdua de territori habitable, ni està necessàriament afectada pels moviments de població³⁴.

La situació d'apatría per a les dones és especialment greu i afegeix una nova capa de vulnerabilitat en el cas de les dones migrants, doncs en molts països moltes dones no tenen dret a la nacionalitat com a punt de partida, amb la qual cosa dificulta encara més l'exercici dels seus drets civils i polítics, així com la seva llibertat de circulació. Aquest fet, en contextos de degradació ambiental pot representar que les dones es quedin atrapades en origen. Alguns d'aquests països són Arabia Saudita, Bahrein, Barbados, Bahamas, Burundi, Irak, Jordania, Líban, Malasia, Nepal i Omàn, molts d'ells greument afectats per factors polítics i econòmics, que junt amb els efectes del canvi climàtic, com la desertificació, fan més difícil la persistència en origen i la supervivència en trànsit, especialment de les dones. La denegació o pèrdua de la nacionalitat suposa per a les dones no estar protegides ni reconegudes per cap Estat i moltes vegades aquesta manca d'identitat legal els persegueix tota la vida, i amb ella la falta d'accés a l'educació, a l'atenció mèdica o la impossibilitat de contraure matrimoni.

En el cas de la possible desaparició o inhabilitat dels petits Estats insulars, la Convenció de 1954 no protegiria els seus habitants tret que el país en qüestió hagués retirat formalment la nacionalitat de les persones, la qual cosa resulta improbable per les obligacions imposades pel dret dels drets humans. No obstant això, si un país es reconeix com a inexistent, llavors la seva antiga població estaria coberta per la definició d'“apàtrida”, sempre que no hagués adquirit una nova nacionalitat. Això

³³ Convenció sobre l'Estatut dels Apàtrides (adoptada el 28 de setembre de 1954, entrada en vigor el 6 de juny de 1960) 360 *UNTS* 117.

³⁴ D'acord amb el Dret internacional, un “Estat” existeix si reuneix quatre elements constitutius: si un territori definit té una població permanent, un govern eficaç i la capacitat d'entaular relacions amb altres països. Veure l'article 1 de la Convenció de Montevideo sobre els Drets i els Deures de 1933.

obligaria els països signataris a proporcionar a aquestes persones en el seu territori els drets continguts en aquest tractat.

El reconeixement d'aquesta possibilitat sembla ser remota, per diferents motius: un, per la novetat d'aquesta situació, que no determina si els Estats estarien disposats a considerar que un país preexistent ha “desaparegut” i, dos, que la Convenció només obliga als pocs Estats que l'han ratificat i, per tant, són escassos els que reconeixen aquest estatut. Així i tot, des d'organitzacions internacionals com la OIM consideren que la inundació permanent del territori insular d'un Estat podria, potencialment, forçar al fet que s'emprés la Convenció de 1954 per a protegir els drets de les persones nacionals d'aquests Estats (OIM, 2014).

En tot cas, la potencial desaparició dels Estats insulars pels efectes del canvi climàtic augmenta el risc de generar el fenomen de l'apatrídia *de facto* a gran escala, que podria convertir-se en apatrídia *de iure* si es considerés que l'Estat afectat ha cessat la seva existència (Park, 2011) i en cas que no haguessin adquirit una altra nacionalitat. Així mateix, és molt important aplicar els principis establerts en l'altre pilar de la protecció davant l'apatrídia, és a dir, la Convenció per a Reduir els Casos d'Apatrídia de 1961³⁵.

Així mateix, el CEDAW, en les seves observacions finals sobre Tuvalu, s'ha pronunciat sobre aquesta qüestió assenyalant que:

“El Comitè recomana que l'Estat part elabori plans de gestió de desastres i atenuació dels seus efectes per respondre al possible desplaçament i / o apatrídia resultants del canvi climàtic i ambiental i que les dones, incloses les de les illes perifèriques, es tinguin en compte en els processos de planificació i en l'adopció d'aquestes estratègies. s'encoratja a l'Estat part al fet que demani assistència a l'Oficina de l'Alt Comissionat de les Nacions Unides per als Refugiats a aquest efecte. El Comitè recomana que l'Estat part garanteixi la incorporació d'una perspectiva de gènere en tots els plans i polítiques de desenvolupament sostenible”³⁶.

6. Marcs jurídics de protecció en el context dels migracions forçoses arrel dels vulneracions dels drets ambientals, amb especial enfoc de gènere, en el Sud Global

En el marc d'aquesta contextualització amb un rerefons de violència epistemològica, cal analitzar la resposta jurídica a les vulneracions dels drets ambientals que forcen

³⁵ Convenció sobre la Reducció dels Casos d'Apatrídia (adoptada el 30 d'agost de 1961, va entrar en vigor el 13 de desembre de 1975) 989 UNTS 175.

³⁶ Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació contra la Dona, "Observacions Finals de el Comitè per a l'Eliminació de la Discriminació contra la Dona a Tuvalu ", 7 de agost de 2009, document de l'ONU CEDAW / C / TUV / CO / 2, en paràgraf 56.

els processos de migració humana. És necessari recordar, en primer lloc, l'article 13 de la Declaració Universal dels Drets Humans de 10 de desembre de 1948 recorda que "1. Tota persona té dret a circular lliurement i a triar el seu lloc de residència en el territori d'un Estat". De la mateixa manera, segons ho disposa l'apartat 2 de l'article, "tota persona té dret a sortir de qualsevol país fins i tot del propi i a tornar al seu país". El problema principal és que es parla, per tant, d'un dret de sortida, però no es diu res de el dret d'entrada, excepte els casos en què es fuig per persecució (política, ètnica o religiosa) en el qual s'aplica el "dret d'asil". Així, el Dret internacional reconeix el dret a sol·licitar asil per procurar la protecció a persones que pateixen persecució i temen per la seva vida i als quals, en aquestes circumstàncies, sí tindrien un teòric "dret d'entrada". Així, la Declaració Universal sobre Drets Humans reconeix a tota persona, en cas de persecució, el dret a buscar asil i a gaudir d'ell en qualsevol país (article 14); dret a què també es refereix la Declaració sobre l'Asil Territorial de 14 de desembre de 1967. Ara bé, aquest dret no s'ha vist acompanyat del dret a l'asil o la imposició de l'obligació d'atorgar-lo. Això s'agreuja quan no es considera adequadament el reconeixement de la situació específica de la persona refugiada ambiental o climàtica com a sol·licitant d'asil, ja que la Convenció de Ginebra de 1951 no contempla, com hem suggerit, les causes ambientals i climàtiques com fonamentadores del refugi i de l'asil.

Per tant, el marc jurídic regulador i "protector" parteix d'un abast molt limitat, especialment per les persones desplaçades ambientals i que, evidentment, té repercussions agreujades per les dones i nenes, tant sigui per la manca de la perspectiva de gènere en els marcs protectors, com per la legitimació de marcs jurídic insuficientment capaços per donar resposta a la situació de greu degradació ambiental que enfronten molts països del Sud Global, tal i com hem vist als epígrafs anteriors.

6.1. Sobre el dret d'asil amb una perspectiva de gènere

L'estudi del dret d'asil ha de partir d'una comprensió de les característiques de les mobilitats transfrontereres i la resposta jurídica que se li ha donat. Això ha portat a distingir entre desplaçaments forçats i voluntaris (Castles, 1993; Joly, 1999), encara que aquesta distinció hagi estat qüestionada en reiterades ocasions (de Lucas, 1995; Joly, 2006), convertint-se en paradigma dels primers els corrents de refugiats i sol·licitants d'asil. A partir d'una anàlisi històrica de les respostes jurídiques donades davant d'una realitat que ha atret recentment l'atenció de la comunitat internacional i que ha justificat certs canvis en el règim d'asil en la majoria dels països, se suggereix aquí una reflexió que tendeix a promoure, sobretot, la protecció de les persones desplaçades per motius ambientals, com hem assenyalat poc abans, posant una especial atenció ara pel que fa als desplaçaments per part de dones i nenes. En particular, quan els motius de gènere estan presents. Això ens permet fer una valoració sobre les mesures adoptades per als reptes inicialment considerats i identificar aquells aspectes que mereixen una major reflexió.

6.2. Marc normatiu i conceptual

Com s'ha assenyalat anteriorment, la definició de refugiats de la Convenció sobre l'Estatut de Refugiats, prevista en el seu article 1(A)2, requereix per al reconeixement de l'estatut la prova individual de diversos elements: primer, la persecució o el temor fundat a ser perseguit, exercida per un agent estatal o per la renúncia o incapacitat de protegir per part de l'Estat del qual s'és nacional. Segon, que el motiu pel qual es fuig a un tercer país sigui un o diversos dels motius establerts en la Convenció, quins són: raça, religió, nacionalitat, pertinença a un determinat grup social i opinions polítiques. Tercer, que existeixi un nexa de causalitat entre els dos elements anteriors. Això és, que la persecució o el temor a sofrir-la es degui a un o diversos dels motius esgrimits en la demanda.

Aquesta definició és molt important, ja que delimita l'atorgament de el dret d'asil (art. 14 de la Declaració Universal de Drets Humans) per a aquelles persones que són perseguides o tenen la por de ser-ho pel motius polítics especificats en aquesta definició³⁷. Aquest dret, a més de comprendre el dret a sortir del propi país (article 13) i el dret a la nacionalitat (article 15), proporciona la protecció internacional, prohibint als Estats expulsar o retornar a una persona al territori de qualsevol país en el que la seva vida o la seva llibertat es troben amenaçades o en què pugui patir tortura, tractes inhumans o vulneració dels seus drets humans fonamentals (article 14, conegut com a principi del non-refoulement, previst també en l'article 33 de la Convenció sobre l'Estatut dels Refugiats de 1951)³⁸.

³⁷ Així mateix s'expressa l'article 12 de la Carta Africana de Drets Humans estableix que: "totes les persones tenen dret, en cas de persecució, a buscar i obtenir asil en altres països de conformitat amb les lleis d'aquests països i les convencions internacionals". També, l'article 22 de la Carta Americana de Drets Humans estableix que: "tota persona té el dret a buscar i obtenir asil en un territori estranger, de conformitat amb la legislació de l'estat i convencions internacionals, en cas que estigui sent perseguit per delictes polítics o delictes comuns connexos". L'article 28 de la Carta Àrab de Drets Humans proclama que: "Tota persona té dret a sol·licitar asil polític en altres països per escapar de la persecució. Aquest dret no podrà ser gaudit per persones enfrontar-se a un procés judicial per un delictes penal ordinari. Els refugiats polítics no han de ser extraditables". L'article 16 de la Declaració de Drets Humans de l'ASEAN estableix que: "Tota persona té dret a buscar i rebre asil en un altre Estat de conformitat amb les lleis d'aquest Estat i els acords internacionals aplicables". No obstant això, és important assenyalar que ni el Conveni Europeu de Drets Humans, ni la Carta de Drets Fonamentals de la Unió Europea inclouen disposicions particulars sobre el dret a sol·licitar asil. Això clarament demostra que quan es va redactar la Convenció de Ginebra de 1951 sobre l'estatut dels refugiats, es va adaptar a les especificitats del context europeu en aquest moment, de manera que no hi va haver més necessitat de desenvolupar el dret a sol·licitar asil a les convencions regionals posteriors.

³⁸ La Convenció contra la Tortura i Altres Tractes o Penes Cruels, Inhumans o Degradants de 1984 també reconeix el principi de no devolució en el seu article 3: "1. Cap estat part procedirà a l'expulsió, devolució o extradició d'una persona a un altre Estat quan hi hagi raons fundades per creure que estaria en perill de ser sotmesa a tortura. 2. A l'efecte de determinar si existeixen aquestes raons, les autoritats competents han de tenir en compte totes les consideracions pertinents, inclosos, quan sigui procedent, l'existència a l'Estat que es tracti d'un quadre persistent de violacions manifestes, patents o massives dels drets humans". La Declaració de Cartagena sobre els Refugiats (1984) assenyala en la cinquena conclusió: "Reiterar la importància i significació de el principi de no devolució (incloent la prohibició del rebuig a les fronteres), com a pedra angular de la protecció internacional dels refugiats. Aquest principi imperatiu pel que fa als refugiats s'ha de reconèixer i respectar-se en l'estat actual de el dret internacional, com un principi de ius cogens". La Convenció de l'OUA per la qual es regulen els aspectes específics de problemes dels refugiats a l'Àfrica de 1969, reconeix el principi de no devolució a l'article 2: "Cap persona serà sotmesa per un Estat membre a mesures com ara la negativa de admissió a la frontera, la devolució o l'expulsió que l'obligarien a tornar o romandre en un territori on la seva vida, la seva integritat corporal o la seva llibertat estarien amenaçades ...". Fins i tot, l'article 19 de la Carta dels Drets Fonamentals de la Unió Europea (2000 / C 364/01) ho reconeix establint que "Article 19 Protecció en cas de devolució, expulsió i extradició 1. Es prohibeixen

En aquest context, la premisa de la qual partim és que aquesta regulació no estava pensada per a les experiències de persecució quan aquestes es devien a motius d'afectació del medi ambient, desplaçaments massius, com hem vist abans, ni per raons de gènere, fins que les regulacions nacionals van començar a preveure alguna resposta explícita. Amb tot, i malgrat haver-se previst a vegades, aquestes respostes han suposat interpretacions o directrius poc pacífiques o han atorgat una protecció menor que per a la resta dels motius. Com tractem d'argumentar en endavant, ha estat aquesta dissonància entre la normativa i les circumstàncies actuals una ocasió perduda per a estendre de manera efectiva la protecció de l'estatut de refugiat a aquestes ja no tan noves realitats, i encara avui continua sent problemàtica. Finalment, es proposen raons i arguments per a una reflexió crítica sobre el marc normatiu europeu que tendeixi a assegurar la protecció de les refugiades i els seus drets.

Dos impediments rellevants per a una evolució del dret d'asil orientada cap a la inclusió dels supòsits esmentats assimilables als motius inicialment inclosos en el text convencional han estat la vaguetat i rigidesa conceptual del marc jurídic de referència, així com la falta de voluntat dels Estats per a modificar-lo (Fitzpatrick, 1996). Mentre la rigidesa es deu a les dificultats per modificar la Convenció de Ginebra, la vaguetat exigeix una interpretació (com la que cal fer en relació a la indefinició dels motius convencionals o en el propi terme de persecució) que ha donat resultats en un doble sentit. D'un costat, ha permès que a vegades s'estengui la protecció de la Convenció a noves realitats, per exemple, a algunes de les demandes basades en el gènere³⁹. D'un altre, s'ha interpretat l'asil a vegades de manera restrictiva en relació a situacions similars a les anteriors al·legant que *stricto sensu* no tenen cabuda en el marc convencional. Ni que dir sobre els desplaçaments massius o aquells deguts a causes que tenen a veure amb el medi ambient que han estat rebutjats constantment justament per una valoració sobre el dany que això ocasiona.

El caràcter normatiu del concepte de refugiat es posa de manifest en exigir la concurrència de determinats elements per a reconèixer l'estatut (Skran, 1992), el significat del qual s'ha anat construint mitjançant les interpretacions per part del Comitè executiu de l'ACNUR principalment, així com pels òrgans judicials nacionals. En aquest sentit l'exili significa una fugida individual per un temor fundat a la persecució basat en unes raons o motius determinats (Tuitt, 1999; Goodwin-Gill, 1989). Això ha provocat que les situacions de vulneracions generalitzades de drets humans, els desplaçaments que tenen a veure amb el medi ambient, els que són deguts a conflictes armats, inestabilitat social i les restriccions en l'accés als recursos,

les expulsions col·lectives. 2. Ningú podrà ser retornat, expulsat o extradit a un Estat en què corri un greu risc de ser sotmès a la pena de mort, a tortura oa altres penes o tractes inhumans o degradants ".

³⁹ Per exemple, a Espanya la Llei 12/2009, de 30 d'octubre, reguladora del dret d'asil i de la protecció subsidiària reconeix la persecució per motius de gènere o orientació sexual, com a causa d'asil. Aquest reconeixement formal suposa una evolució respecte a la legislació anterior i un avanç molt important cap a la igualtat entre dones i homes i cap al reconeixement de les violències que pateix la població LGTBI.

caracteritzades perquè la violència és generalitzada i sempre que no es deguin a un motiu convencional, han quedat fora de l'àmbit de protecció del dret d'asil (Gunning, 1990). No obstant això, la interpretació del règim ha permès a vegades revisions en favor dels refugiats *de facto* (*refugee-like situation*, segons l'ACNUR), als qui s'ha estès el mandat de l'ACNUR encara que la seva situació no es degui a una de les causes convencionals (Roberts, 1998). Per aquest motiu convé reflexionar encara sobre l'aplicabilitat de la protecció a altres supòsits en un procés similar al que s'ha produït per a aquests refugiats *de facto*, acceptant els elements convencionals (Joly, 2006). Qüestió diferent seria que el règim alterés els requisits o elements.

6.3. Velles (noves) formes de protecció: l'impacte del gènere en la definició de la situació de persona refugiada

El reconeixement del gènere com una dimensió susceptible de singularitzar les experiències de persecució i /o de desplaçament ha de fer front a diversos obstacles, especialment si el règim d'asil es considera androcèntric i es pretén subvertir aquest pressupost, almenys perquè això exigeix revisar com s'ha configurat el propi règim i els seus elements, com dèiem anteriorment. Davant la negativa dels Estats a modificar la Convenció – pels riscos de restringir encara més el règim si aquesta s'obre per a la seva modificació -, les propostes que es plantegen tendeixen a reinterpretar els seus elements per a assegurar l'encaix d'aquestes demandes, encara que no existeixi consens sobre aquest tema ni una interpretació exempta de crítiques.

En primer lloc, i davant l'absència del gènere com a motiu convencional, les reticències a considerar-lo en relació amb la resta de motius o la manca de reconeixement de la gravetat dels actes de violència de gènere, el seu efecte més immediat ha estat recórrer a la categoria de “pertinença a un determinat grup social” de manera irregular (Musalo, 2010). Amb tot, s'ha assenyalat en diverses ocasions que aquesta interpretació exigeix una prova de major intensitat i que amb massa freqüència el gènere ha estat rebutjat com a criteri que conforma el grup. Per això ha calgut una certa especificitat més per identificar el col·lectiu a banda de les raons o la dimensió relatives al gènere (Musalo, 2003). De fet, això ha portat a considerar com a criteri constitutiu del grup haver estat víctima d'un acte de violència de gènere. Això és, s'ha interpretat que les víctimes de violència de gènere conformen un grup social determinat, la qual cosa no ha estat una solució adequada perquè cadascun dels elements ha de concórrer per separat, segons les regles de procediment per al reconeixement de l'estatut i la majoria d'interpretacions jurisprudencials. En aquests casos, però, la violència constitueix la determinació del grup, és a dir, el motiu però també la persecució. Amb tot, la seva excessiva utilització en els ordenaments que així han procedit ha provocat una visió reduccionista de les qüestions de gènere, de manera general, i en particular de la violència contra les dones basada en el gènere per part dels agents administratius o judicials (Kelley, 2001 i Anker, 1992).

En segon lloc, la introducció del gènere com a categoria corre el risc de tenir com a conseqüència la despolitització d'aquestes demandes i de les experiències de

persecució, promovent la protecció subsidiària (o secundària) que es caracteritza per tenir caràcter excepcional i/o de menor contingut que l'asil. Al nostre parer, això pot donar-se a causa de la falta de concreció i rigor amb la qual els operadors jurídics i els agents que intervenen en un procés d'asil recorren al gènere.

A més, la seva incorporació com dimensió rellevant de l'asil s'efectua només en alguns ordenaments nacionals, a través de l'adopció de guies o directrius interpretatives, entre les quals trobem les de l'ACNUR. Aquestes solen constituir bones pràctiques per garantir major seguretat jurídica a les demandants d'asil. Sense caràcter exhaustiu, destaquen les experiències del Canadà, els Estats Units i Regne Unit, que han tingut una major trajectòria i han adoptat diferents visions (Merino, 2012). De manera progressiva aquesta pràctica s'ha estés a altres ordenaments, encara que no així a l'espanyol. Es tracta de documents o directrius nacionals dirigides als agents que intervenen en els processos de determinació de l'estatut i, malgrat no ser documents vinculants, ni de rang legal, solen incloure interpretacions jurisprudencials sobre els elements que componen l'estatut de manera que promouen la seva determinació.

Comença així un gir en el tractament jurídic de les demandes d'asil fundades en el gènere mitjançant una interpretació extensiva dels seus elements (Kelley, 2001: 560 i 561). Aquesta (re)interpretació, no obstant això, no ha modificat ni els caràcters, ni els pressupostos del règim d'asil. Ha significat, pot dir-se, un intent d'adaptar cadascun dels elements per a tutelar realitats i experiències de persecució prèviament excloses, però s'ha caracteritzat per ser irregular i causar contradiccions no sols en ordenaments diferents (una cosa lògica), sinó també en un mateix ordenament. Sobretot perquè aquest règim es construeix a partir d'un procés de neutralització i naturalització de les experiències i trets masculins (que s'han entès com universals), la qual cosa ha causat que les experiències de les dones basades en el gènere s'excloquin de la protecció de l'asil inicialment (Oxford, 2005; Spijkerboer, 2000), i en totes les fases del desplaçament; des de la sortida del país d'origen, durant la mobilitat transfronterera, fins a l'entrada al país on se sol·licita asil (Boyd, 2006). Aquí radica la necessària introducció de la perspectiva de gènere en el tractament dels desplaçaments per motius ambientals.

No obstant això, cal insistir que, després de la intensa labor de l'ACNUR i l'aprovació de directrius nacionals específiques que contenen criteris interpretatius del marc favorables a la inclusió d'aquestes experiències, s'ha arribat a un cert consens sobre la consideració del gènere com un criteri que pot singularitzar els actes de persecució o incidir en la fugida i, per tant, també en la demanda de protecció (Pendo Berkowitz, 2006). En aquest sentit, poden donar-se tres escenaris:

i) que l'acte persecutori es basi en el gènere (és a dir, que el mal que es cometi sigui un tipus específic de violència basada en el gènere), encara que el motiu pel qual es fugi no sigui el gènere sinó un dels expressament previstos en la Convenció. Entre

altres, és el cas de la violència sexual com a acte de persecució que es produeix per professar unes determinades opinions polítiques;

ii) que l'acte persecutori no sigui un acte de violència de gènere, però la persecució sí que ocorre per motius de gènere. Per exemple, les agressions físiques contra una dona que ha transgredit normes discriminatòries en tant que imposa obligacions injustes només per a les dones; o

iii) que l'acte persecutori sigui un acte de violència de gènere i que no concorri cap dels motius establerts en la Convenció, sinó que es degui a motius de gènere. El paradigma d'aquest supòsit és la violència intrafamiliar basada en el gènere. Aquí resideix la llacuna normativa si el gènere no es considera un motiu de persecució, o almenys si no es reinterpreten els motius de manera adequada.

En definitiva, aquests tres escenaris guarden relació per la mediació del gènere. Tant si s'esgrimeix com a motiu de persecució, com si l'acte persecutori és violència basada en el gènere. No obstant això, la interpretació segueix sense ser pacífica i ha provocat que el reconeixement de l'estatut de les demandes per aquests motius depengui del país en el qual s'hi sol·licita. Ara bé, cal tenir present, per exemple, que en l'àmbit de la Unió Europea la sol·licitant no pot lliurement decidir a causa de les estrictes normes de determinació quin és l'estat responsable de l'examen de la seva sol·licitud. A conseqüència d'això, urgeix repensar el reconeixement del gènere o la seva possible presa en consideració per a reinterpretar la resta dels motius, tant perquè existeix cert acord en el caràcter androcèntric d'aquest règim, com perquè s'ha de subvertir aquest pressupost per a integrar aquestes demandes d'una manera coherent i garantista (Merino, 2012). També en els casos dels desplaçaments per raons ambientals, clar.

6.4. La incorporació del gènere en els règims d'asil europeu i espanyol

Amb anterioritat hem suggerit que hi ha hagut una interpretació extensiva del marc jurídic en relació aquelles demandes les peticionàries de les quals al·leguen una persecució que revesteix forma de violència de gènere o es deu a motius de gènere. És a dir, quan la sol·licitud es basa en motius o en mètodes de persecució (*methods of persecution*)⁴⁰ relacionats amb el gènere. Cal reiterar que les possibilitats que el gènere sigui un factor o dimensió concloent en una experiència de cerca d'asil són diverses. Per això ara cal cenyir-se a constatar l'evolució sobre aquest tema en incorporar totes dues dimensions de manera explícita en l'ordenament jurídic, que al mateix temps evidencia l'exclusió prèvia de les experiències de les dones que sol·licitaven protecció al·legant aquests motius.

⁴⁰ Ens referim a aquests termes seguint a Folkelius i Noll perquè entenem addient considerar que la relació de causalitat no es basa en el gènere o el sexe de les víctimes, sinó en la ideologia de l'agent persecutori. D'això es desprèn que les dones no són perseguides exactament perquè són dones, sinó perquè incompleixen la normativitat social que se'ls imposa per ser-ho (Folkelius i Noll, 1998: 611 i 612).

Pel que fa al règim europeu, cal destacar la consolidació del Sistema Europeu Comú d'Asil (conegut pel seu acrònim, SECA) en els últims anys. En ell, s'estableixen les directrius per al desenvolupament d'una política comuna en matèria d'asil i immigració en un espai de llibertat, seguretat i justícia a la Unió Europea que es crea amb el Tractat d'Amsterdam quan l'asil passa a ser un assumpte de "cooperació reforçada". El SECA es materialitza amb l'aprovació dels textos que conformen la normativa d'asil, que conté els criteris per a la determinació de l'Estat responsable d'examinar la sol·licitud de asilo, una definició comuna dels elements i les normes que constitueixen el contingut mínim del règim europeu d'asil⁴¹.

En aquest marc, la Directiva 2011/93/UE resumeix les contribucions més rellevants en aquest procés de convergència en relació a les qüestions que ens concerneixen, tractant-se a més de l'únic àmbit en el qual s'ha incorporat el gènere. La Directiva defineix per primera vegada els conceptes propis del règim d'asil en seu europea, i entre ells els seus elements clau. En relació amb l'acte de persecució (article 9), és sumament rellevant que s'hagi inclòs la discriminació. Segons aquesta, es consideren actes persecutoris les mesures de tota mena que siguin discriminatòries, o les que no ho siguin però produeixin discriminació de manera indirecta, sempre que procedeixin d'instàncies públiques. Així mateix, s'esmenten de manera expressa els actes persecutoris basats en el gènere, afirmant la seva categorització i la gravetat del fenomen violent.

D'igual manera, s'inclouen entre els possibles agents de persecució (articles 6 i 7) no sols l'Estat i els agents estatals que actuen en el seu nom, sinó també els agents privats, si es demostra que aquells no han garantit protecció contra la persecució. Es tracta, per tant, d'una definició àmplia que permet estendre la protecció de l'estatut per a aquells casos en els quals l'agent no té caràcter estatal, la qual cosa amb anterioritat suposava un motiu d'exclusió freqüent de les demandes per violència intrafamiliar o en la parella (Heyman, 2005). Aquesta interpretació és necessària per garantir la protecció quan els desplaçaments són deguts a l'actuació o intervenció de les empreses.

La Directiva reitera els motius de persecució reconeguts en la Convenció de Ginebra, però a continuació afegeix una clàusula que al·ludeix a la idea de la percepció externa de la persecució. Segons aquesta, la situació de desprotecció es constata quan el

⁴¹ Ens referim respectivament al Reglament (UE) 604/2013 del Parlament Europeu i del Consell de 26 de juny de 2013, pel qual s'estableixen els criteris i mecanismes de determinació de l'Estat membre responsable de l'examen d'una sol·licitud de protecció internacional presentada en un dels Estats membres per un nacional d'un tercer país o un apàtrida, la Directiva 2011/95/UE del Parlament Europeu i del Consell, de 13 de desembre de 2011, per la qual s'estableixen normes relatives als requisits per al reconeixement i l'estatut de nacionals de tercers països o apàtrides com a beneficiaris de protecció internacional, a un estatut uniforme per als refugiats o per a les persones amb dret a protecció subsidiària i al contingut de la protecció concedida, així com la Directiva 2013/32/UE del Parlament Europeu i del Consell, de 26 de juny de 2013, sobre procediments comuns per a la concessió o la retirada de la protecció internacional. Tots textos refosos d'uns primers documents aprovats entre 2003 i 2005.

nexe entre el motiu i l'acte persecutori s'infereix de la percepció de l'agent persecutori i no tant perquè efectivament concorre el motiu en la persona del sol·licitant (article 10.2). En relació amb els motius de persecució (artículo 10), la Directiva aporta pocs canvis al marc convencional, però destaca la seva definició de la pertinença a un grup social determinat. En aquesta clàusula, es proposen dos criteris acumulatius per a identificar el grup: i) el primer al·ludeix a “les característiques protegides”. Segons aquest criteri, la individualització i adscripció a un grup es produeix a conseqüència de la identificació d'una característica comuna. ii) El segon enfocament es refereix a la “percepció social” (també coneguda com percepció externa). D'acord amb aquesta, la percepció del grup com a tal per part dels agents externs és suficient per a apreciar la seva existència a l'efecte de determinar l'estatut. Això és, el grup se singularitza perquè la societat en la qual radica l'identifica com a tal.

Així mateix s'afegeix que “els aspectes relacionats amb el sexe de la persona es tindran degudament en compte a l'efecte de determinar la pertinença a un determinat grup social o de la identificació d'una característica d'aquest grup” (art. 10.1.d *in fine*). En aquest apartat es contempen referències relatives al gènere que determinen la seva apreciació com a element constitutiu d'un grup social determinat, fins i tot quan la comissió de l'acte sigui deguda a la percepció que els agents tinguin d'aquest grup. Ambdues són qüestions significatives per a garantir la protecció de l'estatut per als casos estudiats, ja que permeten garantir la inclusió d'aquelles conductes, polítiques, mesures o accions que es fonamenten en discursos o mesures discriminatòries per raó de gènere, almenys perquè si es fuig per aquests motius no és necessari determinar que sí que existeix aquest grup, la qual cosa suposava una major càrrega de la prova per a la sol·licitant d'asil. No obstant això, continua requerint-se la prova d'aquesta persecució en aquestes circumstàncies, la qual cosa al meu entendre requereix una revisió o previsió explícita d'aquests supòsits almenys pel que fa a les normes de procediment de la determinació de l'estatut. Amb tot, això suposaria la modificació substancial dels elements rígidament establerts en la Convenció de 1951.

Hi ha cert acord en la doctrina en entendre que les demandes d'asil que es fonamenten en l'adscripció del subjecte a un grup social determinat se sotmetin a una major exigència de prova, a més de negar qualsevol caràcter social i polític a les relacions de gènere que poden causar persecució. En relació amb les dificultats per a constatar l'existència del grup, cada ordenament estableix els requisits corresponents, però en general la demandant ha de provar: i) que existeix un temor fundat; ii) que el criteri constitutiu del grup és el motiu d'aquest temor; iii) que el temor és suficient per a constituir persecució; iv) que existeix una raonable possibilitat que existeixi aquesta persecució si la demandant torna al seu país d'origen; i v) que no existeixen garanties eficaces de protecció per part de l'Estat del qual és nacional (Roberts, 2002). Aquest ha estat el motiu recomanat per part de l'ACNUR, però a causa d'aquest nivell d'exigència i les dificultats per a determinar el tret constitutiu del grup, els operadors jurídics han estat poc inclinats a considerar el gènere com a tal, i

això ha portat a interpretacions diverses que acaben negant l'accés a la protecció (Macklin, 1995).

6.5. La consolidació d'un reconeixement insuficient per a una protecció efectiva

Sintèticament poden distingir-se tres tendències en relació amb el tractament jurídic possible a les demandes d'asil per motius de gènere o quan l'acte persecutori revesteixi forma de violència de gènere per part de la doctrina: i) incorporar una sisena categoria de gènere, rebutjada per les dificultats de modificar la Convenció i pel risc de fer persistir el caràcter extraordinari de la protecció; ii) reinterpretar els motius polítics en accentuar l'origen social i polític de la discriminació per gènere i la violència; i, iii) mantenir la pertinença al grup social determinat com a motiu.

El principal risc de la inclusió del gènere entre els motius és essencialitzar les identitats i experiències de les dones que plantegen aquestes demandes. És a dir, que es concentrin les demandes d'asil en una única categoria pel fet de ser interposades per dones, fent persistir el caràcter extraordinari de la protecció en distingir entre “casos normals” i “casos de dones” (Spijkerboer, 2000).

Una altra possibilitat és admetre que la violència i la discriminació de gènere tenen caràcter polític. En aquest cas no es redunda en l'excepcionalitat dels “casos de dones”, perquè es tracta a més d'un dels motius convencionals. De produir-se aquesta interpretació, no obstant això, sorgeixen dubtes sobre si els òrgans decisores busquen el contrast amb les experiències masculines de persecució política. En relació amb la tercera proposta, l'impediment a una protecció adequada no sols ha estat la major exigència de prova, sinó els problemes per a determinar el tret constitutiu del grup. Persisteix el rebuig a considerar que ho sigui el gènere, però també es constaten riscos si aquesta identificació es basa entre altres a conjugar gènere i origen ètnic. Principalment pel fet que el règim d'asil no sols s'erigeix sobre pressupostos androcèntrics, sinó que de la mateixa manera consolida una dicotomia entre protectors i víctimes d'una manera etnocèntrica. Quan la demanda es basa en actes de persecució que revesteixen la forma de violència basada en el gènere, l'èmfasi en l'origen cultural i racial emfatitza el caràcter de “alteritat” amb el qual es construeix la identitat de les dones d'altres societats (Oxford, 2005).

Aquest “diferencialisme culturalista” percep a les sol·licitants d'asil per motius de gènere com a víctimes necessitades de protecció, creant el denominat humanitarisme feble que justifica aquesta protecció en valoracions no sobre els actes violents concrets, sinó sobre un contrast entre la nostra societat (protectora) i l'altra (que és violenta i causa víctimes). Suggereix Brah que aquest “etnicisme” o “exotisme” (Brah, 1993) crea identitats racials monolítiques i estàtiques en eludir qualsevol altre tret, i, sobretot, en reduir qualsevol diferència al diferent origen ètnic atribuint-li un caràcter exòtic que justifica la separació entre comunitats socials per la victimització de les dones.

Portem aquí aquest concepte perquè permet entendre el procés d'identificació en el qual també incorren els agents implicats, especialment en el cas d'al·legar un diferent origen ètnic i gènere en les demandes que recorren a la pertinença a un grup social determinat, si d'acord amb la Directiva s'insisteix en este motiu. De presumir totes dues com a criteris configuradors del grup es genera una major dicotomia entre víctimes/protectors, perquè això òbvia que, en qualsevol societat, també en les de recepció, existeixen molts altres eixos i variables socials de l'encreuament de les quals es generen identitats heterogènies i diverses (Calavitta, 2005). És llavors quan cobra sentit, a més, introduir la lògica decolonial per a entendre que el dret d'asil requereix d'una revisió global que vagi més enllà de la mera introducció del gènere com a motiu i els actes persecutoris basats en ell.

Les teories decolonials tracten de mostrar com la racialitat de les epistemologies i de les ontologies es construeixen des d'Occident (Martínez, 2019), donant al seu torn caràcter polític a las estructures sociojurídiques que tenen a veure amb la mobilitat humana, com l'asil. Enfront d'això, la seva proposta és “recuperar conceptes com ara sistema-món, centre-perifèria, geopolítica i eurocentrisme per a, des d'allà, avançar en la problematització de la modernitat com a procés material i simbòlic que no pot pensar-se per fora de la seva relació amb pràctiques polítiques, culturals, econòmiques i epistémicas que van resultar en la conformació d'una cartografia mundial que va reservar llocs desiguals per a diferents països, regions i poblacions. Qüestió que condueix a mirar la modernitat des de la seva violència constitutiva” (Soria, 2015: 69). Aquesta mirada al present tenint en compte el procés (històric, podem afegir) de conformació suggereix que la narrativa de les refugiades ha de tenir en compte aquest *background*, tant en relació amb els elements a examinar, com en relació amb l'àmbit espacial i temporal a tenir en compte.

Aquesta possibilitat pot dificultar l'anàlisi de les realitats sociojurídiques actuals perquè pot excedir de l'examen individual davant les demandes de protecció, però pot servir per a reflexionar i avaluar l'asil en clau explicativa i política justament perquè permet entendre els fluxos migratoris i els desplaçaments, sense obviar com les categories gènere o sexualitat (que tenen un fort component colonial) sempre hi influeixen. En altres paraules, les característiques i orientacions dels fluxos migratoris i els desplaçaments s'expliquen en part i també per aquest procés.

En aquest sentit les teories decolonials expliquen com les categories i identitats s'han construït des de la colonialitat del saber, desvalorant i suprimint la producció de significats, universos simbòlics i fins i tot les diferents subjectivitats (Quijano, 2000). Per si no fos prou, urgeix aplicar aquest marc teòric perquè també serveix per a explicar com el binomi home/dona ha determinat i configurat la realitat occidental i, per tant, gairebé universal. Podem dir que “el binomi home-dona no sols és un entre molts altres, sinó que és l'únic que travessa i fa possible l'establiment dels restants, en proporcionar-los la pròpia matriu de la diferència de la lògica binària i del respectiu codi de valors jerarquitzants. (...) [É]s important recordar que ni les transformacions

en les relacions de poder de gènere ni els desplaçaments de la línia colonial van desfer la lògica sexuada en la qual es basa la producció d'abismes civilitzadors, inclòs el que sosté la pròpia definició d'Occident i tota una normativa liberal europea que es va expandir globalment" (Martins, 2019: 495). Reiterem: des de llavors el gènere és constitutiu i origen d'estructures, relacions i identitats. També tot això que té a veure amb la naturalesa i la vida.

Això és, ha estat des d'aquesta colonialitat que el gènere s'ha constituït com a tret, categoria o eix sobre el qual s'atribueixen significats, espais, temps i valors a cadascun d'ells. Per tant, encara que sembla senzill determinar el significat del gènere en el règim d'asil, requereix d'una consideració més allà de la mera introducció d'aquesta categoria entre els motius o de la violència sexual en els actes persecutoris. Per aquesta raó, el procés de decolonialitat ha de partir d'aquesta lògica binària i del codi de valors jerarquitats (el masculí sobre el femení). Amb major motiu perquè la decolonialitat del gènere permet a més una crítica global a l'opressió capitalista racialitzada heteronormativa i generitzada des de les seves arrels, com sostenen Anzaldúa (2016), Tamale (2011) i Lugones (2010).

Des d'aquesta localització és possible identificar i recórrer a la interseccionalitat dels diferents i complexos sistemes d'opressió, tenint en compte l'advertència de Spivak sobre com la subalternitat ha afectat amb major intensitat a les dones, modificant també el sentit d'alguns eixos sobre altres, com pot ser el de la racialitat (Spivak, 2011: 70). És per això que enfront de la desigualtat i, per tant, a les posicions de subalternidad, mereix un especial examen saber quines posicions s'ocupen i en quines relacions es produeixen les anteriors posicions. En particular, i com exemple, les dones ocupen una situació de subalternitat en aquells escenaris en els quals els homes blancs protegeixen a les dones de pell fosca dels homes de pell fosca, i també quan les dones blanques obvien l'eix racial en segons quins discursos (Spivak, 2011: 77). D'igual manera ocorre amb les dones refugiades, la protecció de les quals no pot motivar-se mai en nocions paternalistes i etnocèntriques de vulnerabilitat allunyades del paradigma dels drets (Tamale, 2011; Anzaldúa, 2016). És possible identificar certa tendència en aquest sentit amb la creació de la protecció temporal per a desplaçats que han fugit dels seus països per motius que no es corresponien exactament amb els requisits de l'asil, que sorgeix i es consolida en la normativa d'estrangeria amb un contingut menor: l'autorització de residència temporal per raons humanitàries. Si bé no s'incompleix cap obligació internacional en preveure-la, aquesta figura va atreure la protecció concedida en un primer moment a les demandes de protecció per actes violents relacionats amb el gènere en el nostre ordenament i pot atraure altres demandes sense el contingut de la protecció de l'asil.

7. Alguns avenços en el reconeixement i protecció de les persones desplaçades per factors ambientals

La comunitat internacional ha començat a prestar certa atenció a les relacions entre el canvi climàtic, la degradació ambiental i els desplaçaments. Entre aquests avenços

cal destacar la posada en marxa de la “*Task Force on Displacement*” creada després de la 21a reunió de la Conferència de les Parts de la CMNUCC (COP21) i de la “*Platform on Disaster Displacement*”, que va sorgir de la Iniciativa Nansen (PDD, s. d.), així com i l'adopció de les Directrius per a la Protecció dels Migrants en Països Afectats per Conflictes o Desastres Naturals al 2016 (MICIC, 2016).

Alguns països, com Perú⁴², Mèxic⁴³, Argentina⁴⁴ i Bolívia⁴⁵ han incorporat, amb diferent abast, referències als desplaçaments ambientals en les seves normatives, algunes en les normatives relacionades amb el canvi climàtic i altres en relació amb les respostes a la mobilitat humana. De fet, en 2018 ja hi havia almenys 35 països que feien referència al medi ambient en les seves normatives, polítiques i estratègies migratòries (OIM, 2018). Això, encara que suposa un avenç significatiu, no vol pas dir que el vincle entre mobilitat humana i el canvi climàtic estigui sent incorporat massivament en la normativa nacional.

Malgrat la importància d'aquests avenços, la majoria dels Governos i institucions internacionals segueixen sense abordar el problema de la forma necessària i les respostes per a solucionar el buit jurídic continuen sent insuficients. Fins fa poc, el Dret ha restat bastant aliè a la realitat dels desplaçaments ambientals però, a poc a poc s'estan donant petits avenços, alguns dels quals s'analitzen a continuació.

7.1. El principi de no devolució per a la protecció de la vida

El principi de no devolució o de *non-refoulement* és la obligació de tot Estat d'acollir, o no tornar, a tota persona en que la seva vida o integritat física es vegi en perill en cas de ser retornada al país del què procedeix. Aquesta disposició és molt important en els casos dels desplaçaments ambientals i climàtics davant de situacions de desastres devastadors que impedeixen als afectats retornar a país d'origen en condicions de seguretat; llavors, els Estats han d'obrir les seves fronteres o abstenir d'expulsar als que ja les han creuat, així com oferir protecció i assistència, al menys sobre una base temporal. No obstant això, aquesta norma a la pràctica no s'ha complert, ja que les causes ambientals del refugi, com ja s'ha analitzat anteriorment, no s'integren en la Convenció de Ginebra de 1951.

Recentment, això ha donat cert gir amb el cas de Ioane Teitiota. Després de ser deportat juntament amb la seva família a Kiribati, Ioane va presentar una queixa (una "comunicació individual") al Comitè de Drets Humans del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics (en endavant, CCPR). Ioane va activar aquest procediment al·legant que al retornar-lo per la força al seu país d'origen, Nova Zelanda havia violat el seu

⁴² Llei Marc sobre Canvi Climàtic, Núm. 30754.

⁴³ Llei General de Canvi Climàtic, de 6 de juny de 2012. Última reforma publicada el 13 de juliol de 2018.

⁴⁴ Llei de Pressupostos Mínims Ambientals per l'Adaptació i la Mitigació del Canvi Climàtic Global (Llei 27520).

⁴⁵ Llei de Migració, Núm. 370.

dret a la vida consagrat en l'article 6 del Pacte, en la mesura que l'augment del nivell de la mar resulta en la reducció d'un espai habitable, el que ha provocat disputes violentes sobre l'accés a la terra i que posa en perill la seva vida, així com també la degradació ambiental i contaminació salina de les fonts d'aigua potable. Així, el Comitè va haver de determinar si Nova Zelanda havia incomplert el seu deure de no expulsar loane (CCPR, 2019).

La decisió de Comitè, en aquest cas, obre la possibilitat d'interpretar el dret d'asil d'acord amb les circumstàncies que enfronten les persones migrants climàtiques. El Comitè estableix que els països no poden deportar les persones que s'enfronten a condicions induïdes pel canvi climàtic i que violen el seu dret a la vida (CCPR, 2019).

No obstant això, en la seva decisió, el Comitè va determinar que en aquest cas específic dels tribunals de Nova Zelanda no van violar el dret a la vida de loane en el moment dels fets perquè l'avaluació exhaustiva i acurada del seu testimoni i altra informació disponible conduir a la determinació que, tot i la serietat de la situació, a Kiribati s'havien adoptat mesures de protecció suficients (CCPR, 2019).

A més d'aquest cas, cal destacar dos casos recents en diferents jurisdiccions en els quals sí s'ha activat el principi de no devolució i s'han tingut en compte els factors ambientals (no estrictament climàtics). En primer lloc, a la fi de 2020 un Tribunal d'Apel·lacions francès va anul·lar una ordre d'expulsió contra un ciutadà de Bangladesh al·legant que la seva malaltia respiratòria s'agreujaria a causa de la contaminació de l'aire al seu país d'origen⁴⁶.

En segon lloc, en una altra decisió històrica recent sobre un ciutadà afganès, un Tribunal Administratiu Superior d'Alemanya va declarar la prohibició de la deportació (no devolució) basant-se en el que s'estableix en la Llei d'Immigració alemanya d'acord amb el marc normatiu internacional dels drets humans. El principal argument del tribunal va ser que les condicions humanitàries a l'Afganistan s'han deteriorat greument a causa de la pandèmia de la COVID-19, esmentant explícitament "les condicions ambientals, com el clima i els desastres" com a factors determinants d'aquesta greu situació⁴⁷.

7.2. La interpretació extensiva del marc d'asil (interseccionalitat i DSSH)

Una pràctica o model paradigmàtic que integra una perspectiva de gènere en origen i procediment, així com la mirada interseccional, és el Model "Diferència, Estigma,

⁴⁶ CAA de BORDEAUX, 2ème chambre, 18/12/2020, 20BX02193, 20BX02195, *Inédit au recueil Lebon*. Disponible a: www.legifrance.gouv.fr/ceta/id/CETATEXT000042737615 (consultat el 4 de setembre de 2021).

⁴⁷ VGH Baden-Wuerttemberg, judgement of 17 December 2020. Disponible a: <https://dejure.org/dienste/vernetzung/rechtsprechung?Gericht=VGH%20Baden-W%FCrtemberg&Datum=2020-12-17&Aktenzeichen=A%2011%20S%202042/20> (consultat el 4 de setembre de 2021).

Vergonya i Mal⁴⁸ (en anglès *Difference, Stigma, Shame i Harm*, conegut per l'acrònim DSSH). Tot i que encara no ha estat integrada per part la jurisprudència espanyola, sí ha estat admès i promogut per instàncies diverses. Entre ells, alguns advocats i advocades d'asil de Regne Unit, Nova Zelanda, Alemanya o els països escandinaus, a més d'haver estat reconeguda com una bona pràctica per part de l'ACNUR (Dawson & Gerber, 2017).

Aquest model sorgeix i s'orienta a resoldre part dels problemes que s'han suggerit en les pàgines precedents al ser una pràctica orientada a evitar aproximacions sexistes, heteronormatives i etnocèntriques. Es tracta d'un mecanisme específic de protecció que pretén donar resposta a les demandes d'asil per part de dones no heterosexuales, sense incórrer o causar discriminació per raó de gènere i orientació sexual, ni en interpretacions ancorades en imaginariis occidentals que encara avui persisteixen en el règim d'asil.

Amb aquest objecte, promou una interpretació de les demandes i un enfocament de les entrevistes per part dels agents d'asil que es centri en la valoració del mal sofert (centrar l'examen en l'acte i no ja en la identitat) i la persecució (o el temor a sofrir-la), a fi de no basar les seves decisions en prejudicis sobre expectatives, rols o estereotips de gènere que la comunitat social imposa (Dawson & Gerber, 2017). Es tracta d'un enfocament que valoraria el caràcter extern dels actes persecutoris, promouria un relat en el qual s'evitaria aprofundir en aspectes íntims i permetria a la demandant construir un relat personal o subjectiu en el qual es mostraria com els seus drets havien estat vulnerats.

7.3. La protecció humanitària: el cas d'Itàlia

A la Unió Europea, només Finlàndia, Suècia i Itàlia han desenvolupat mecanismes de protecció específics per a protegir les persones que fugen de desastres i no poden rebre l'estatut de persona refugiada o la protecció subsidiària.

La Llei d'Estrangeria de Finlàndia de 2004⁴⁹ contemplava la figura de la protecció temporal, de tres anys de durada com a màxim, a les persones que no podrien tornar als seus països degut a l'efecte d'un desastre ambiental. Lamentablement, en 2016 es va derogar⁵⁰ l'article 88a, capítol 6, que contemplava que es podia aconseguir el

⁴⁸ Com el seu nom indica, aquest model suggereix que la credibilitat del discurs es valori a partir d'aquests elements. En particular, que es s'explorin quant tingui a veure amb "les percepcions, sentiments i experiències de la demandant d'asil pel que es refereixi a la diferència, l'estigma i la vergonya que li causi o provoqui el fet de no adherir-se a les expectatives de gènere o heteronormatives" (Dawson & Gerber, 2017: 294). Aquest enfocament permet evitar valoracions, a més de considerar o valorar les diferents dimensions que poden afectar subjectes diferents en contextos diferents o similars (Dawson & Gerber, 2017).

⁴⁹ Finland: Act No. 301/2004 of 2004, Aliens Act [Finland], de 30 de Abril de 2004. Disponible a: www.refworld.org/docid/4b4d93ad2.html (consultat el 5 de setembre de 2021).

⁵⁰ Translation from Finnish Legally binding only in Finnish and Swedish Ministry of the Interior, Finland Aliens Act (301/2004; amendments up to 1163/2019 included). Disponible a: <https://finlex.fi/fi/laki/kaannokset/2004/en20040301.pdf> (consultat el 5 de setembre de 2021).

permís de residència a una persona que no pogués tornar al seu país d'origen o de residència habitual com a resultat d'una catàstrofe ambiental.

Quant al cas suec, la Llei d'Estrangeria de Suècia⁵¹, de 2005, contenia mesures semblants a les de Finlàndia. La decisió, en el cas de Suècia, es prenia per a casos individuals i no per a grups. Encara que en principi la protecció s'atorgava de manera temporal, la legislació d'aquest país proveïa, a més, que algunes d'aquestes persones rebessin permisos permanents. A diferència de Finlàndia, Suècia va optar per una derogació temporal des del 20 de juliol de 2016 fins al 19 de juliol de 2019, posteriorment prorrogada fins a juliol de 2021. En virtut d'aquesta reversió temporal, la secció 2a, capítol 4 de la Llei d'Estrangeria de Suècia ja no protegeix a qui no pot tornar a la seva llar deguda als desastres relacionats amb el medi ambient.

Encara que els mecanismes de Suècia i Finlàndia es troben actualment paralitzats, val la pena analitzar els avenços en el cas italià. En aquest país, el Tribunal de Bolonya va garantir en 2015 la protecció humanitària a un migrant pakistanès que va arribar a Itàlia fugint de les nefastes conseqüències d'una inundació. Aquesta protecció li va ser concedida sobre la base de que es va entendre que tenia “motius greus” de caràcter humanitari, tal com establia l'article 5 (apartat 6) de la Llei de Migració Italiana (Decret legislatiu Núm. 286/1998). Aquesta va ser la primera vegada que a Itàlia una persona va obtenir protecció humanitària per motius ambientals (EMN, 2020; Rosignoli, 2021).

Com destaca Francesca Rosignoli, aquest article 5 “s'estava convertint en una “clàusula de salvaguarda” tan inclusiva que cobria fins i tot als migrants ambientals exclosos de qualsevol protecció fins aleshores. No en va, uns anys després, el llavors ministre de l'Interior d'extrema dreta, Matteo Salvini, va derogar la referència als “motius greus” de caràcter humanitari mitjançant el Decret núm. 113/2018 (també conegut com a “Decret de Seguretat”)” (Rosignoli, 2021).

Recentment, es va adoptar la Llei No. 173/2020⁵², que modifica algunes disposicions introduïdes pel govern anterior. De manera pionera a Europa, aquesta llei introdueix modificacions importants en el “permís de residència per catàstrofes”. Entre altres, aquesta nova llei inclou la possibilitat de convertir els permisos de residència per a persones que fugen de desastres en visats de treball a més llarg termini. A més, aquesta llei ha eliminat l'anterior referència a la renovació d'aquest permís de residència, que el limitava a sis mesos sol si persistien condicions excepcionals relacionades amb el desastre al país d'origen de la persona sol·licitant. Ara el permís de residència per desastres pot renovar-se sense un termini fixe sempre que persisteixin les condicions d'inseguretat al país d'origen i eventualment es converteixi

⁵¹ Aliens Act (2005:716) Issued: 29 September 2005 With amendments: up to and including Swedish Code of Statutes 2009:16. Disponible a: www.refworld.org/docid/3ae6b50a1c.html (consultat el 5 de setembre de 2021).

⁵² Legge 18 dicembre 2020, n. 173. Disponible a: www.gazzettaufficiale.it/eli/id/2020/12/19/20G00195/sg (consultada el 5 de setembre de 2021).

en un visat de treball de més llarg termini. Aquesta esmena evita que milers de persones caiguin en situació irregular.

Altres novetats rellevants introduïdes per la Llei Núm. 173/2020 tenen a veure amb la redacció de l'article 20-bis de la Llei d'immigració italiana, que regula el permís de residència en cas de catàstrofe. L'Article 20-bis esmentat ha reemplaçat l'expressió desastre "imminent i excepcional" per desastre "greu", la qual cosa permet considerar una interpretació potencialment més àmplia del tipus de desastre i, en principi, incloure alhora aquells desastres generats per processos de desenvolupament lent.

8. Conclusions

En general es pot afirmar l'existència d'un clar vincle entre la degradació ambiental, empobriment i migració, però que es manifesta de forma diferencial respecte a les dones i nenes, agreujant la seva precarització social i econòmica i potenciant diverses formes de violències que afecten i acompanyen les vides de moltes dones i nenes del Sud Global. La reproducció del model hegemònic de desposseïció, extracció, d'explotació i de dominació de la Natura té el seu mateix reflex en les dones i nenes, en el marc d'una cultura que les menysprea i inferioritza al servei de dinàmiques d'abús de poder que generen traumatisme biosocial, la mercantilització i l'aniquilació de la vida.

En particular, les dones i nenes migrants per factors ambientals experimenten en primera persona aquestes violències i violacions, sostingudes per la inadequació o llacunes dels marcs normatius, que si bé han de ser protectors, acaben essent convenientment restrictius de drets i llibertats, per acabar avalant comportaments ecocides. Aquesta força violenta és la que empeny a les poblacions a ser expulsades dels seus territoris, amb el temor de patir major violència si s'inicien processos de resistència. L'expulsió és un acte de persecució, en la mesura que és una violació greu i reiterada dels drets humans.

En aquest sentit, per a evitar els problemes que planteja considerar l'origen cultural en tant que social de la violència amb una determinada identitat cultural, cal insistir que el gènere té origen estructural (de la discriminació i la violència) i també ocorre en les societats de recepció (Volpp, 2003). Sent conscients d'això, s'ha d'apreciar l'origen social i estructural de la discriminació per raó ètnica o racial i veure com aquesta s'entrecrua amb els anteriors (Narayan, 1997). Així es podrà combatre la dicotomia víctimes/protectors, que és fruit de la percepció asimètrica de les societats, i ens permet observar la influència d'altres dimensions socials que al costat del gènere concorren en la comissió efectiva d'aquest fenomen violent.

La determinació de l'origen social de la discriminació i la violència s'ha d'entendre en aquest sentit per a eludir, insistim, la creació de gradacions jeràrquiques de tipus de violències. Cal advertir aquí que no és possible conèixer quina està sent la pràctica habitual dels agents d'asil, ni les xifres sobre aquestes demandes de forma clara

perquè no hi ha dades desglossades, ni creuades, sobre motius i actes persecutoris, entre d'altres, respecte de les demandes de protecció d'asil a Espanya⁵³. En data d'avui, més de dotze anys després l'aprovació de la vigent llei d'asil, comença a ser possible accedir a aquesta informació, tot i que encara no existeix un reglament que pogués complementar el marc de referència, ni replantejar el procediment amb una perspectiva de gènere.

Enfront d'aquest escenari, les opcions proposades parteixen de reconèixer la influència del gènere en totes les etapes del desplaçament:

1) a l'origen, per ser causa de la persecució o del temor fundat a sofrir-la. Això ha d'admetre d'un costat la interpretació del gènere com a motiu polític, sempre que no impliqui que els agents encarregats de reconèixer l'estatut tractin d'equiparar aquestes conductes a les quals ara han motivat el reconeixement.

2) en relació amb el desplaçament, s'han d'articular tots els mecanismes per a evitar tota forma de discriminació i violència, així com qualsevol possible victimització secundària. El desplaçament, com la fugida i l'arribada, està mediatitzada pel gènere. Això significa que en moltes ocasions el desplaçament condiciona el relat o pot fer més difícil si hi ha la possibilitat de crear un relat autoreferencial creïble i coherent. Quan això ocorre, el país de recepció ha de garantir l'accés efectiu als tribunals dels qui s'hagin enfrontat a elles.

3) pel que fa a l'arribada al país de recepció, cal atendre les possibles especificitats dels desplaçaments motivats en raons de gènere o per motius ambientals. Amb aquest objecte, cal fomentar noves normes procedimentals i l'especialització i formació específica dels agents implicats en els processos de determinació de l'estatut de refugiat (Kelly, 1993), així com la previsió de centres o serveis especialitzats o sensibilitzats en aquest mateix sentit (Merino, 2012).

Segons tot el que hem dit fins ara, a causa de les característiques del procediment d'asil i la seva exigència d'una narració autoreferenciada, en moltes ocasions els agents examinen les demandes amb criteris o estàndards occidentals diferents del viscut pels refugiats. Probablement, el repte essencial continua sent articular mesures o eines jurídiques que permetin partir de les relacions i estructures socials que ens conformen i han conformat, i instruments que facin possible identificar els contextos, les posicions i els eixos que es creuen en origen i que segurament haurà condicionat el desplaçament. Això exigiria una revisió no sols de la manera de concebre el gènere o els danys ambientals, sinó de totes les normes que formen el règim d'asil i, per tant,

⁵³ Fins a recentment, quan l'OAR per primera vegada inclou una referència als motius. Ens sorprèn veure que un terç del estatuts reconeguts l 2020 a l'Estat espanyol ha estat motivat en "raons de gènere", sense explicitar com s'hi ha interpretat. Això genera dubtes sobre la possible creació d'una distinció entre "casos normals" i "casos de dones", com assenyala Spijkerboer (2000). Sobre això, consultar:

http://www.interior.gob.es/documents/642012/13627870/Informe_actividad_OAR_2020.pdf/82150d7b-90df-4c34-8bc3-75b16f4bd6dd (última consulta 7 de setembre de 2021).

també de les normes procedimentals i de les normes de recepció i acolliment. És fonamental, doncs, una revisió amb una perspectiva de gènere que inclogui la interseccionalitat com a eina, i que permeti adequar procediment i acolliment a les identitats resultants. Per exemple, preparar els centres d'atenció i acolliment a desplaçades per a possibles situacions específiques rellevants, així com per a crear i desenvolupar programes d'atenció per a determinats col·lectius.

La interseccionalitat és una eina que permet identificar variables que determinen la realitat i els contextos socials on es desenvolupen els nostres projectes de vida i les nostres cosmologies i relacions amb la naturalesa, així com les mobilitats humanes. Fins ara hem explicat com les respostes als desplaçaments ambientals i per motius de gènere no han sigut ni suficients, ni adequades, al menys perquè no han adoptat una perspectiva comprensiva, ni interseccional. Ambdós tipus de desplaçaments s'han abordat de forma separada, i estanca, malgrat les nombroses connexions que hi ha. En ocasions, ha estat el mateix ordenament jurídic la raó d'aquesta insuficiència o desprotecció de fet quan no ha sapigut integrar o donar resposta. Cal, doncs, reprendre el paradigma dels drets i promoure respostes normatives globals.

Bibliografía

ACNUDH (2019): Estudio analítico sobre una acción climática que responda a las cuestiones de género para el disfrute pleno y efectivo de los derechos de la mujer. Resolución A/HCR/41/26. Disponible a: <https://undocs.org/pdf?symbol=es/A/HRC/41/26>.

ACNUR (2009): Desplazamiento forzado en el contexto del cambio climático: Desafíos para los Estados en virtud del derecho internacional, presentado en la sexta reunión del Grupo de Trabajo Especial sobre la cooperación a largo plazo en el marco de la Convención, 20 de mayo de 2009, pp. 9-10.

ACNUR (2019): *Glosario de términos de referencia. REV. 1. Revisión de la versión en español: Julio de 2019.* Disponible a: www.acnur.org/publications/pub_agd/5d4b18064/glosario-de-terminos-de-referencia-rev-1-revision-de-la-version-en-espanol.html (consultat el 9 d'agost de 2021).

ACNUR (2020): Datos básicos, 2020. Disponible a: <https://www.acnur.org/es-es/datos-basicos.html> (consultat el 14 de juny de 2021).

ADB (2011): *Climate Change and Migration in Asia and the Pacific*. Manila: Asia Development Bank.

Ahmad, Ali Nobil, Maas-Albert, Kirsten (2020): *Climate Justice and Migration. Mobility, Development, and Displacement in the Global South*. Berlín: Heinrich-Böll-Stiftung.

AIDA (2016): *Caso Belo Monte, Brasil*. Disponible a: www.aida-americas.org/sites/default/files/projects/belo_monte_fact_sheet_esp_16-01-15.pdf

Alianza por la Solidaridad (2020): *Migrantes inducidos por el clima: ni refugiados ni "migrantes económicos"*. Disponible a: www.alianzaporlasolidaridad.org/justicia-climatica-y-sostenibilidad/migrantes-inducidos-por-el-clima-ni-refugiados-ni-migrantes-economicos (consultat el 9 de agost de 2021)

Allan, James, Watson, James, Di Marco, Moreno, O'Brian, Christopher, Possingham, Hugh, Atkinson, Scott, Venter, Oscar. (2019): Hotspots of human impact on threatened terrestrial vertebrates. *Plos Biology*, 17(12): e3000598.

Amorós, Celia (2008): "Conceptualizar es politizar", en Lorenzo, Patricia, Maqueda, Mª Luisa y Rubio, Ana (coord.), *Género, violencia y derecho*, Valencia: Tirant lo Blanch. Alternativa: pp. 15 – 26.

Anker, Deborah (1992): "Determining Asylum Claims in the United States: A Case Study on the Implementation of Legal Norms in an Unstructured Adjudicatory

Environment”, *New York University Review of Law & Social Change*, Vol. 19: pp. 433 – 528.

Anzaldúa, Gloria (2016): *Borderlands / La Frontera: The New Mestiza*, Capitán Swing, Madrid.

Añón Roig, María José y Mestre i Mestre, Ruth (2005): “Violencia sobre las mujeres: discriminación, subordinación y Derecho”, en Boix Reig, Javier y Martínez García, Elena (coord.) *La nueva ley contra la violencia de género (LO 1/2004, de 28 de diciembre)*, Madrid: lustel. Madrid: pp. 31 – 64.

Ayales, Ivannia, Blomstrom, Eleanor, Solis, Vivienne, Pedraza, Daniela, Briceño, Paula (2019): *Migraciones climáticas en el Corredor Seco Centroamericano: integrando la visión de género*. Christian Aid i Inspiraction.

Barrère, María Ángeles (2001): “Problemas del derecho antidiscriminatorio: subordinación versus discriminación y acción positiva versus igualdad de oportunidades”, en *Revista Vasca de Administración Pública*, N. 60, Mayo Agosto: pp. 145 – 166.

Barrère, María Ángeles (2008): “Género, discriminación y violencia contra las mujeres”, en Laurenzo, Patricia, Maqueda, Mª Luisa y Rubio, Ana (coord.), *Género, violencia y derecho*, Valencia: Tirant Monografías: pp. 27 – 48.

Beck, Ulrich (1998): *¿Qué es la globalización? Falacias del globalismo, respuestas a la globalización*. Barcelona: Paidós.

Behrman, Simon, Kent, Avidan (Eds.) (2018): ‘Climate Refugees’ Beyond the Legal Impasse? Londres: Routledge.

Bhabha, Jacqueline. (2002): “Internationalist Gatekeepers?: The Tension between Asylum advocacy and Human Rights”, *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 15: pp. 155 – 181.

Biermann, Frank, Boas, Ingrid (2008): Protecting Climate Refugees: The Case for a Global Protocol. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 50(6), 8-17

Biermann, Frank, Boas, Ingrid. (2010): Preparing for a Warmer World: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees. *Global Environmental Politics*, 10, 60.88.

Binder, Susan, Tasic, Jean (2005): “Refugees as a Particular Form of Transnacional Migrations and Social Transformations: Socioanthropological and Gender Aspects”, *Current Sociology*, Vol. 53, Núm. 4: pp. 607 – 624.

Blanco, Hernán, Togeiro de Almeida, Luciana y Gallagher, Kevin P. (ed.). (2005): *Globalización y Medio Ambiente: Lecciones desde las Américas*. Santiago, Chile: RIDES - GDAE.

Borràs, Susana (2019): “Climate migration, gender and poverty”, en Jaria, J. y Borràs, S. (ed.), *Research Handbook on Global Climate Constitutionalism*, Cheltenham, Reino Unido: Edward Elgar Publishing, pp. 216–234.

Boyd, Monica (2006): “Women in International Migration: The Context of Exit and Entry for Empowerment and Exploitation” (en línea) *High-level panel on “The Gender Dimensions of International Migration”*. Commission on the Status of Women. Fiftieth session. New York. 27 de febrero a 10 de marzo de 2006. <http://www.un.org/womenwatch/daw/csw/csw50/HighLevelPanel.html>, acceso 14 de junio de 2016.

Brah, Avta (1993): “Difference, Diversity, Differentiation: Processes of Racialisation and Gender”, en Solomos, J. y Wrench, J. (ed.), *Racism and Migration in Western Europe*. Providence: Berg, pp. 195 – 214.

Brah, Avtar (2004): “Diferencia, diversidad, diferenciación”, en *Otras inapropiables. Feminismos desde las fronteras*, Madrid: Traficantes de sueños, Mapas.

Braidotti, Rosi y otros (1994): *Women, the Environment and Sustainable Development: Towards a Theoretical Synthesis*, Londres, Zed Books.

Bronen, Robin. (2015): Climate-induced community relocations: using integrated social-ecological assessments to foster adaptation and resilience. *Ecology and Society*, 20(3), 36-43.

Calavitta, Kitty (2005): *Immigrants at the Margins. Law, Race, and Exclusion in Southern Europe*. Cambridge Studies in Law and Society. Cambridge: Cambridge University Press.

Calvo, Jordi. (2011): *Globalización capitalista neoliberal y movimientos antisistémicos*. Bilbao: Universidad Deusto.

CARE International (2020): *Evicted by Climate Change. Confronting the Gendered Impacts of Climate-Induced Displacement*. La Haya: CARE International.

Castañeda Camey, Itzá, Sabater, Laura, Owren, Cate, Boyer, A. Emmett. (2020): *Gender-based violence and environment linkages: The violence of inequality*. Wen, J. (ed.). Gland, Switzerland: IUCN.

Castles, Stephen (1993): “Migrations and Minorities in Europe. Perspectives for the 1990s: Eleven Hypotheses”, en Solomos, J. y Wrench, J. (ed.), *Racism and Migration in Western Europe*. Oxford Providence: Berg, pp. 17 – 34.

CCPR (2019): Dictamen aprobado por el Comité a tenor del artículo 5, párrafo 4, del Protocolo Facultativo, respecto de la comunicación núm. 2728/2016, Doc. CCPR/C/127/D/2728/2016, 23 septiembre 2020. Disponible en: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f127%2fD%2f2728%2f2016&Lang=en.(consultat el 9 de agost de 2021).

Celis, Raquel, Plaza, Beatriz (2016): Empresas transnacionales y desplazamiento forzado: una mirada crítica. *Pueblos*, 69. Disponible a: www.revistapueblos.org/?p=20741

Christian Aid (2007): Human Tide: the Real Migration Crisis. Disponible a: www.christianaid.org.uk/Images/human-tide.pdf (consultat el 9 de agost de 2021)

Clack, Brett; York, Richard (2005): “Carbon Metabolism: Global Capitalism, Climate Change, and the Biospheric Rift”, en *Theory and Society*, Vol. 34, No. 4, pp. 391-428.

Climate Refugees (s.d.). *The Problem*. Disponible a: www.climate-refugees.org/why (consultat el 9 de agost de 2021).

Clement, Viviane, Rigaud, Kanta Kumari, de Sherbinin, Alex, Jones, Bryan, Adamo, Susana, Schewe, Jacob, Sadiq, Nian, Shabahat, Elham (2021): *Groundswell Part 2: Acting on Internal Climate Migration*. Washington: Banco Mundial.

Consejo de Europa (1999): “*Mainstreaming de Género. Marco Conceptual, metodología y Presentación de “Buenas Prácticas”*”. *Informe final de las actividades del grupo de especialistas en mainstreaming*. Instituto de la Mujer. Madrid: Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales.

Cooper, Jessica (1998): Environmental Refugees: Metting the Requierements of the Refugee Definition. *N.Y.U. Environmental Law Journal*, 1, 480.

CREDD, UNDRR (2020): *Human cost of disaster. An overview of the last 20 years (2000-2019)*. Bélgica y Suiza: Centre for Research on the Epidemiology of Disasters i United Nations Office for Disaster Risk Reduction.

Crutzen, Paul, Stoermer, Eugene (2000): The “Anthropocene”. *Global Change Newsletters*, 41, 17-18.

Dankelman, Irene (2016): *Action Not Words. Confronting Gender Inequality through Climate Change Action and Disaster Risk Reduction in Asia*. Tailandia: UN Women.

Dawson, Jasmine & Gerber, Paula (2017): “Assessing the Refugee Claims of LGBTI People: Is the DSSH Model Useful for Determining Claims by Women for Asylum Based on Sexual Orientation?”, *International Journal of Refugee Law*, Vol. 29, Núm. 2, pp. 292-322.

De Lucas, Javier (1995): “Fundamentos Filosóficos del Derecho de Asilo”, en *Derechos y Libertades*, Universidad Carlos III de Madrid, BOE, Año II, Núm. 4, Enero – Junio 1995, pp. 23 – 55.

Del Valle, Teresa *et alia* (2002): *Modelos emergentes en el sistema y las relaciones de género*, Madrid: Narcea, Colección Mujeres.

Displacement Solutions (2013): *Los principios de Península sobre el Desplazamiento Climático dentro de los Estados*. Disponible a: <http://displacementsolutions.org/wp-content/uploads/Peninsula-Principles-Spanish.pdf> (consultat el 4 de setembre de 2021).

Eckstein, D., Künzel, V., Schäfer, L., Winges, M. (2019): *Índice de Riesgo Climático Global 2020*. Resumen. Bonn, Alemania: Germanwatch Institute.

EMN (2020). *Comparative overview of national protection statuses in the EU and Norway. EMN Synthesis Report for the EMN Study 2019*. Disponible a: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/emn_synthesis_report_nat_prot_statuses_final_02062020_0.pdf (consultat el 5 de setembre de 2021)

Fairhead, James, Leach, Melissa, Scoones, Ian. (2012): Green Grabbing: A New Appropriation of Nature?. *The Journal of Peasant Studies*, 39 (2), 237–261.

Felipe, Beatriz (2018): *Migraciones climáticas: una aproximación al panorama actual*. Madrid: ECODES.

Felipe, Beatriz (2019a): *Perspectiva de género en las migraciones climáticas*. Madrid: ECODES.

Felipe, Beatriz (2019b): *Las migraciones climáticas ante el ordenamiento jurídico internacional*. Pamplona: Aranzadi.

Felipe, Beatriz (2021): *Migraciones Climáticas: El Mito de las Cifras Apocalípticas y sus Consecuencias*. Blog Migraciones Climáticas. Disponible a: <https://migracionesclimaticas.org/migraciones-climaticas-el-mito-de-las-cifras-apocalipticas-y-sus-consecuencias/>

Felipe, Beatriz (2020): *El papel del sector privado europeo ante las migraciones climáticas*. Madrid: ECODES.

Felipe, Beatriz, Tomaselli, Alexandra (2021): Indigenous Peoples and climate-induced relocation in Latin America and the Caribbean: managed retreat as a tool or a threat?. *Journal of Environmental Studies and Sciences*, <https://doi.org/10.1007/s13412-021-00693-2>.

Ferris, Elisabeth, Cernea, Michael, Petz, Daniel. (2011): *On the frontline of climate change and displacement. Learning from and with Pacific Islands Countries*. Londres, Reino Unido: Brookings.

Ferronato, Jorge (2000): *Aproximaciones a la Globalización*. Buenos Aires: Macchi.

Fitzpatrick, Joan (1996): "Revitalizing the 1951 Refugee Convention", *Harvard Human Rights Journal*, Vol. 9, Núm. 2: pp. 229 – 253.

Folkelius, Kristina, Noll, Gregor (1998): "Affirmative Exclusion: Sex, Gender, Persecution and the Reformed Swedish Act", *International Journal of Refugee Law*, Vol. 10, Núm. 4: pp. 607 - 636. pp. 611 y 612. En cursiva en el original.

Gini, Giovanna, Mendonça, Tatiana, Ramos, Erika (2020): Cuando los dos mares se encontraron: reubicación preventiva y autogestionada de la comunidad Nova Enseada en Brasil. *Migraciones Forzadas*, 64, 30-33.

Global Witness (2020): *Defending tomorrow. The climate crisis and threats against land and environmental defenders*. Disponible a: www.globalwitness.org/es/defending-tomorrow-es/ (consultat el 9 de agosto de 2021).

Gogarty, Brendan (2011): Climate Change Displacement: Current Legal Solutions to Future Global Problems. *Journal of Law, Information & Science*, 21(1), 167 – 188.

Gray, Clark. (2016): *Trapped population: new research reveals how climate stops people moving, while displacing others*. Disponible a: <http://climatemigration.org.uk/trapped-population-new-research-reveals-how-climate-stops-people-moving-while-displacing-others/> (consultat el 9 de agosto de 2021).

Greenpeace Africa y Changing Markets Foundation (2021). *Feeding a Monster: How European aquaculture and animalfeed industries are stealing food from West African communities*. Disponible en: [https:// es.greenpeace.org/es/sala-de-prensa/informes/feeding-a-monster/](https://es.greenpeace.org/es/sala-de-prensa/informes/feeding-a-monster/)

Gunning, Isabelle (1990): "Expanding the International Definition of Refugee: A Multicultural View", *Fordham International Law Journal*, Vol. 13, Núm. 1: pp. 35-85.

Harvey, Colin (2000): "Dissident Voices: Refugees, Human Rights and Asylum in Europe", *Social and Legal Studies*, Vol. 9, Núm. 3: pp. 367 - 396.

Haslanger, Sally (2006): "Gender and Social Construction: Who? What? When? Where? How?", en Hackett, Elizabeth y Haslanger, Sally (ed.), *Theorizing Feminisms. A Reader*, Oxford, New York: Oxford University Press: pp. 16 – 23.

Heyman, Michael (2005): "Domestic Violence and Asylum: Towards a Working Model of Affirmative State Action", *International Journal of Refugee Law*, Vol. 17, Núm. 4: pp. 729 - 748.

Hinkelammekt, Franz (1997): *América Latina y la globalización de los mercados*. México: Avelar Editores.

Hodkinson, David (2011): *A Convention for Persons Displaced by Climate Change*. Disponible a: www.ccdpconvention.com/documents/CCDP_Convention_FAQs.pdf (consultat el 4 de setembre de 2021)

Ianni, Octavio (2004): *Teorías de la Globalización*. México: Siglo XXI Editores.

IDMC (s.d.): *How We Monitor*. Disponible a: www.internal-displacement.org/monitoring-tools (consultat el 9 d'agost de 2021)

IDMC (2021): *Global Report on Internal Displacement*. Ginebra: Centro de Monitoreo de los Desplazamientos Internos.

IUCN (2018): *Gender Equality and Women's Empowerment Policy: Mainstreaming gender-responsiveness within the IUCN programme of work*. IUCN C/95/8.

Institute for Economics & Peace (2020): *Ecological Threat Register 2020: Understanding Ecological Threats, Resilience and Peace*. Sydney, Institute for Economics & Peace. Disponible a: <http://visionofhumanity.org/reports> (consultat el 9 de agost de 2021)

IPCC (2018): *Special Report. Global Warming of 1,5°C. Summary for Policymakers*. Ginebra: Grupo Intergubernamental de Expertos sobre el Cambio Climático.

IPCC (2021): *Summary for Policymakers. A: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

Moore, Jason. (ed.) (2016): *Anthropocene or Capitalocene? Nature, history, and the crisis of capitalism*. Oakland, CA: PM Press.

Jaria i Manzano, Jordi (2011): *La cuestión ambiental y la transformación de lo público*. Valencia: Tirant lo Blanch.

Jaria i Manzano, Jordi; Cardesa-Salzmán, Antonio; Pigrau, Antoni; Borràs, Susana (2016): "Measuring Environmental Injustice: How Ecological Debt Defines a Radical Change in the International Legal System", en *Journal of Political Ecology*, Vol. 23; pp. 381-393.

Jimenez-Damary, Cecilia (2020): *Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons. Human rights of internally displaced persons*. Disponible a: www.undocs.org/A/75/207.

Joly, Danièle (1999): “A new asylum regime in Europe”, en Nicholson, F. y Twoney, P. (ed.), *Refugee Rights and Realities. Evolving International Concepts and Regimes*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 336 - 356.

Joly, Danièle (2006): “Asilo europeo y convergencia global. El Refugiado: Héroe antaño, paria hogaño”, en Blanco F. de Valderrama, C. (ed.), *Migraciones. Nuevas movilidades en un mundo en movimiento*, Bilbao: Anthropos: pp. 115 – 138.

Joly, Danièle (2006): “Asilo Europeo y Convergencia Global. El Refugiado: Héroe Antaño, Paria Hogaño”, en Blanco f. de Valderrama, C. (ed.), *Migraciones. Nuevas movilidades en un mundo en movimiento*, Bilbao: Anthropos. Autores, Textos y Temas, Ciencias Sociales, Vol. 51, pp. 115 – 138.

Junta de Andalucía (s.d.). *Holoceno*. Disponible a: http://agrega.juntadeandalucia.es/repositorio/10042013/4e/es-an_2013041012_9135326/paleontologia1/Holoceno.html (consultat el 15 d'octubre de 2021)

Kelly, Nancy (1993): “Gender-Related Persecution: Assessing the Asylum Claims of Women”, *Cornell International Law Journal*, Vol. 26: pp. 625 – 674.

Kelly, Nancy (2001): “The Convention Refugee Definition and Gender-Based Persecution. A Decade’s Progress”, *International Journal of Refugee Law*, Vol. 13, Núm. 4: pp. 559 - 568.

Klein, Naomi (2007): *La doctrina del shock. El auge del capitalismo del desastre*. Barcelona: Paidós.

Lombardo, Emanuela (2003): “El Mainstreaming de género en la Unión Europea”, *Aequalitas, Revista Jurídica de Igualdad de Oportunidades entre Hombres y Mujeres*, vol. 10 – 15, mayo–diciembre, pp. 6 – 11.

Lugones, María (2010): “Toward a Decolonial Feminism”, *Hypatia*, Vol. 25, núm. 4, pp. 742-759.

MacKinnon, Catharine A. (1995): *Hacia una teoría feminista del Estado*, Valencia: Feminismos, Cátedra, Universitat de València, Instituto de la Muje, Trad. de Eugenia Martín.

MacKinnon, Catharine A. (2006): “Difference and Dominance: On Sex Discrimination”, en Hackett, Elizabeth y Haslanger, Sally (ed.), *Theorizing Feminisms. A reader*, Oxford, New York: Oxford University Press: pp. 244 – 256.

Macklin, Audrey (1995): «Refugee Women and the Imperative of Categories», *Human Rights Quarterly*, Vol. 17: pp. 213 -227.

Martínez Prado, Natalia (2015): "Sujeto y performatividad", Biset, E. *et al.*, *Sujeto, una categoría en disputa*, La Cebra, Avellaneda, pp. 309-341.

Martínez Sinisterra, Rossih (2019): "Descolonizar la praxis política, desmoronar el racismo asimilado en pueblos oprimidos", Ochoa Muñoz, K. (coord.), *Miradas en torno al problema colonial. Pensamiento anticolonial y feminismos descoloniales en los sures globales*, Akal, Inter Pares, 177-196.

Martins, Catarina (2019): "Desalinear abismos en el reverso de lo moderno: Perspectivas feministas poscoloniales para un "pensamiento alternativo de las alternativas", De Sousa Santos, B. y Sena Martins, B. (eds.), *El pluriverso de los derechos humanos. La diversidad de las luchas por la dignidad*, Akal Inter Pares, Buenos Aires, pp. 487-510.

McAdam, Jane (2010): "Disappearing States", Statelessness and the Boundaries of International Law. En: McAdam, Jane (Ed.). *Climate Change and Displacement: Multidisciplinary Perspectives* (pp. 105-130); Portland, Oregon: Hart Publishing.

McAdam, Jane, Weerasinghe, Sanjula (2020): Climate change and human movement. A: Ismangil, D., Schaaf, K., Troost, L. (Eds). *Climate Change, Justice and Human Rights*. Países Bajos: Amnesty International Netherlands.

Mckay, Leanne (2003): "Women Asylum Seekers in Australia: Discrimination and the Migration Legislation Amendment Act [Nº6] 2001 (CTH)", *Melbourne Journal of International Law*, Vol. 4, Núm. 2: pp. 439 - 466.

Medina Ariza, Juan José (2002): *La violencia contra la mujer en la pareja: investigación comparada y situación en España*, Valencia: Tirant lo Blanch, Monografías.

Melero, Noelia (2011): "La participación de la mujer en el acceso y gestión del agua. Una experiencia cubana". *Anduli. Revista Andaluza de Ciencias Sociales*, 10, pp. 21-30.

Merino Sancho, Víctor (2012): *Tratamiento jurídico de las demandas de asilo por violencia contra las mujeres en el ordenamiento jurídico español: perspectivas y prospectivas*. Cizur Menor: Civitas Aranzadi Thomson Reuters.

Mestre i Mestre, Ruth (2006): *La caixa de Pandora. Introducció a la teoria feminista del dret*, València: Publicación de la Universitat de València.

MICIC (2016): *Migrants in Countries in Crisis (MICIC) Initiative*. Disponible a: https://micicinitiative.iom.int/sites/default/files/document/micic_guidelines_english_web_13_09_2016.pdf#page=21 (consultat el 4 de setembre de 2021)

Molina Petit, Cristina (2003): “Género y poder desde sus metáforas. Aspectos para una topografía del patriarcado”, en Tubert, Silvia (ed.), *Del sexo al género. Los equívocos de un concepto*, Valencia: Feminismos, Cátedra Universitat de València. Instituto de la Mujer: pp. 123 – 160.

Musalo, Karen (2003): “Revisiting Social Group and Nexus in Gender Asylum Claims: A Unifying Rationale for Evolving Jurisprudence”, *DePaul Law Review*, Vol. 52, Núm. 5: pp. 777 – 808.

Musalo, Karen (2010): “A Short History of Gender Asylum in the United States: Resistance and Ambivalence May Very Slowly be Inching Towards Recognition of Women's Claims”, *Refugee Survey Quarterly*, Vol. 29, Núm. 2: pp. 46 - 63.

Nansen Initiative (2015): The Nansen Initiative. Global Consultation. Conference Report. Ginebra, 12- 13 de octubre de 2015.

Narayan, Uma (1997): *Dislocating Cultures. Identities, Traditions, and Third-World Feminism*. New York: Routledge.

Nash, Sarah, Zickgraf, Caroline (2020): *Stop peddling fear of climate migrants*. Disponible a: www.opendemocracy.net/en/stop-peddling-fear-climate-migrants/ (consultat el 9 d'agost de 2021)

OIM (2014): *IOM Outlook on Migration, Environment and Climate Change*. Ginebra. Disponible a: http://publications.iom.int/system/files/pdf/mecc_outlook.pdf (consultat el 4 de setembre de 2021)

OIM (2019): *Glossary on Migration*. Ginebra: Organización Internacional para las Migraciones.

OIM (2020): Informe de las Naciones Unidas sobre las Migraciones en el Mundo, 2020. Disponible a: <https://publications.iom.int/es/books/informe-sobre-las-migraciones-en-el-mundo-2020> (consultat el 3 de juny de 2021).

OMS (2018): *Cambio climático y salud*. Disponible a: www.who.int/es/news-room/fact-sheets/detail/cambio-clim%C3%A1tico-y-salud (consultat el 3 de juny de 2021).

Ooi Ling, Carol Yong (2019): *Dams Displacement and Resettlement of Indigenous Peoples in Malaysia: Gender Insights and Lessons from Some Case Studies*. AAS Working Papers in Social Anthropology. Viena: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Oosterverld, Valerie (1996): “Canadian Guidelines on Gender-Related Persecution”, *International Journal of Refugee Law*, Vol. 8, Núm. 4: pp. 569 - 596.

Opukri, C.O., Ibaba, Sanuel (2008): Oil induced environmental degradation and internal population displacement in the Nigeria's Niger Delta. *Journal of Sustainable Development in Africa*, 10(1), pp. 173-190.

Oxford, Connie (2005): "Protectors and Victims in the Gender Regime of Asylum", *NWSA (National Women's Studies Association) Journal*, Vol. 17, Núm. 3: pp. 18 – 38.

Pajares, Miguel (2020): *Refugiados climáticos. Un gran reto del siglo XXI*. Barcelona: Rayo Verde.

Park, S. (2011): Cambio climático y el riesgo de apatridia: La situación de los 'Estados insulares en hundimiento. *Series de Investigación: Política de Protección y Asesoría Legal*. División de Protección Internacional (ACNUR), Ginebra.

Pascual, Marta, Herrero, Yayo (2010): *Ecofeminismo, una propuesta para repensar el presente y construir el futuro*, CIP-Ecosocial – Boletín ECOS nº 10, enero-marzo 2010.

PDD (s. d.): *The Platform*. Disponible a: <http://disasterdisplacement.org/about-us> (consultat el 4 de setembre de 2021).

Pendo Berkowitz, Natalia (2006): "Gender and Asylum Law", en Peers, S. y Rogers, N. (ed.), *EU Immigration and Asylum Law. Text and Commentary*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers. Immigration and Asylum Policy in Europe, pp. pp. 540 – 570.

Piggott-McKellar, Annah, McNamara, Karen, Nunn, Patrick, Sekinini, Seci (2019): Moving People in a Changing Climate: Lessons from Two Case Studies in Fiji. *Social Sciences*, 8(5), 133-150.

Prieur, Michel (2011): Draft Convention on the International Status of Environmentally-Displaced Persons. *The Urban Lawyer*, 43(1), 247-257.

Quijano, Aníbal (2000): "Coloniality of Power, Eurocentrism, and Latin America", *Nepantla: Views from South*, Vol. 1 Issue 3, pp. 533-580.

Rahman, Md. Sadequr (2013): Climate Change, Disaster and Gender Vulnerability: A Study on Two Divisions of Bangladesh. *American Journal of Human Ecology*, 2(2), 72-82.

Rigaud, Kanta Kumari, de Sherbinin, Alex, Jones, Bryan, Bergmann, Jonas, Clement, Viviane, Ober, Kayly, Schewe, Jacob, Adamo, Susana, McCusker, Brent, Heuser, Silke, Midgley, Amelia (2018): *Groundswell: Preparing for Internal Climate Migration*. Nueva York: Banco Mundial.

Roberts, Adam (1998): "More Refugees, less Asylum: A Regimen in Transformation", *Journal of Refugee Studies*, Vol. 11, Núm. 4: pp. 375 – 395.

Roberts, Anthea (2002): "Gender and Refugee Law", *Australian Yearbook of International Law*, Vol. 22: pp. 159 - 199.

Rosignoli, Francesca. (2021). ¿Hacia el reconocimiento de los migrantes ambientales en Italia?. *Blog Migraciones Climáticas*. Disponible a: <https://migracionesclimaticas.org/hacia-el-reconocimiento-de-los-migrantes-ambientales-en-italia/> (consultat el 5 de setembre de 2021)

Scholtus S. C., Domato O. (2015): "El rol protagónico de la mujer en el desarrollo sustentable de la comunidad". *Apuntes universitarios*, vol. 5, nº. 1, pp. 9-34.

Skran, Claudena (1992): "The International Refugee Regime: The Historical and Contemporary Context of International Responses to Asylum Problems", en Loescher, G. (ed.), *Refugees and the Asylum Dilemma in the West*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press, pp. 8 - 35.

Soria, Sofia (2015): "Sujeto y alteridad. Problemas y desplazamientos desde una perspectiva decolonial", Biset, E, *et al.*, *Sujeto, una categoría en disputa*, La Cebra, Avellaneda, pp. 65-97.

Spijkerboer, Thomas (2000): *Gender and Refugee Status*. Aldershot: Ashgate

Spivak, Gayatri C. (2011): *¿Puede hablar el subalterno?*, el cuenco de plata, Buenos Aires.

Steffen, Will (2011): A Truly Complex and Diabolical Policy Problem. En Dryzek, J. S., Norgaard, R. B. y Schlosberg, D. (eds.), *The Oxford Handbook of Climate Change and Society* (pp. 21-37). Oxford: Oxford University Press.

Tamale, Sylvia (2011): "Researching and theorising sexualities in Africa", S. Tamale (ed.), *African Sexualities. A reader*, Pambazuka Press, Nairobi, pp. 11-26.

TERMCAT (2020): *Diccionari de l'emergència climàtica* [en línia]. Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia. Disponible a: www.termcat.cat/ca/diccionaris-en-linia/295 (consultat el 3 de juny de 2021).

Trischler, Helmuth. (2017): El Antropoceno, ¿un concepto geológico o cultural, o ambos?. *Desacatos*, 54, 40-57.

Tuitt, Patricia (1999): "Rethinking the refugee concept", en Nicholson, Frances y Twoney, Patrick (ed.). *Refugee Rights and Realities*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 106 - 118.

Viso, Nuria (2020): Frente a la crisis climática, la solución no es la militarización de las fronteras. *Contexto y Acción*. Disponible a: <https://ctxt.es/es/20201001/Firmas/33714/desplazados-climaticos-fronteras-militarizacion-nuria-del-viso.htm> (consultat el 9 d'agost de 2021)

Volpp, Letti (2003): "On Culture, Difference, and Domestic Violence", *American University Journal of Gender, Social Policy and the Law*, Vol. 11, Núm. 2: pp. 393 – 400.

Young, Iris Marion (2000): *La justicia y la política de la diferencia*, Valencia: Feminismos, Cátedra, Universitat de València, Instituto de la Mujer, Trad. de Silvina Álvarez.

Zalasiewicz, Jan, Williams, Mark (2009): A Geological History of Climate Change. En: Letcher, Trevor (Ed.), *Climate Change: Observed Impacts on Planet Earth*, Ámsterdam, Países Bajos: Elsevier, pp. 127 – 142.

Zlotnik, Hania (2003): The Global Dimensions of Female Migration, Migration Information Source, disponible en <http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?id=109> (consultada el 19 de agosto 2021).